

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Thomas Sedelius: Pro-premiär eller pro-president? Om distinktionen mellan parlamentarism, presidentialism och semipresidentialism

ÖVERSIKTER

Rikard Barkeling: Studiet av kommunistisk regimlegitimitet

Giuseppe Nencioni: Skillnaderna mellan norra och södra Italien i historiskt och europeiskt perspektiv

LITTERATURGRANSKNINGAR

Karin Borevi: Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället. Anm. av Lauri Karvonen.

ABSTRACTS

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT 2002: REGISTER

INNEHÅLL

UPPSATSER

Thomas Sedelius: Pro-premiär eller pro-president? Om distinktionen mellan parlamentarism, presidentialism och semipresidentialism..... 273

ÖVERSIKTER

Rikard Barkeling: Studiet av kommunistisk regimlegitimitet 297

Giuseppe Nencioni: Skillnaderna mellan norra och södra Italien i historiskt och europeiskt perspektiv 318

LITTERATURGRANSKNINGAR

Karin Borevi: Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället. Anm. av Lauri Karvonen. 342

ABSTRACTS 348

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT 2002: REGISTER 349

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Peter Santesson-
Wilson

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Peter
Santesson-Wilson och Lars-Göran Stenelo

Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud

Göteborg: Mikael Gilljam

Karlstad: Curt Räftegård

Stockholm: Rune Premfors

Växjö: Lena Agevall

Umeå: Nicholas Aylott

Uppsala: Jörgen Hermansson

ISSN 0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 2004

Tidskriften utkommer med fyra nummer per årgång.

Prenumerationspris 2003/04 (årg 106) 350 kr.

Pris för enstaka nummer 95 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris

efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften

på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn

och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,

221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8093

(Santesson-Wilson), 222 1071 (Lundell)

Telefax 046-222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan

angivande av källan förbjudes.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

ETTHUNDRAFEMTE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD: ÅRG 84)

2002

UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
LENNART LUNDQUIST

UPPSATSER

<i>Stefan Björklund: Mysteriet med den fjärde världen. Om objektivitet och reformism hos Karl Popper</i>	1
<i>Stefan Björklund: Utan tvivel är man inte klok. Karl Popper som samhällsfilosof</i>	97
<i>Stefan Björklund: Sense and Sensibility. En synpunkt på David Hume</i>	117
<i>Det dynamiska medborgarskapet</i>	195
<i>Peter Esaiasson: Den representativa demokrati som det goda styrelse-skicket</i>	208
<i>Medborgardeltagande i den representativa demokratin. Seminarium kring Demokratiutredningens slutbetänkande den 30 november 2001</i>	193
<i>Michele Micheletti: Consumer Choice as Political Participation</i>	218
<i>Thomas Sedelius: Pro-premiär eller pro-president? Om distinktionen mellan parlamentarism, presidentialism och semi-presidentialism</i>	273
<i>Ylva Stubbergaard: Det politiska delatagandets mångfald. Demokratins behov av deltagande och deltagandets behov av demokrati</i>	201
<i>Mikael Sundström: Demokratiska avatarer</i>	214

ÖVERSIKTER

<i>Rikard Barkeling: Studiet av kommunistisk regimlegitimitet</i>	297
<i>Paula Berntsson: Den kvinnliga reservarbetskraften – förlegad retorik eller aktuell politik? Exemplet den offentliga barnomsorgen</i>	238
<i>Anne Marie Berggren: Gender and Politics – Comments on an evaluation</i>	235
<i>Dan Hanqvist: Pufendorf redivivus: Stat–kyrka–relationen i ett katolskt perspektiv</i>	30
<i>Erik Hedenström – Lars-Inge Ström – Jan Ångström: Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap</i>	166
<i>Tobias Hübinette: Minjung-rörelsen i Sydkorea: Nationalism i en delad nation</i>	18
<i>Leif Johansson: Om medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978–1997</i>	250
<i>Giuseppe Nencioni: Skillnaderna mellan norra och södra Italien i historiskt och europeiskt perspektiv</i>	318
<i>Søren Riishøj: Parties and party systems in Poland. – The case of Solidarity and AWS</i>	135
<i>Andreas Schedler: Disappointing Democracy</i>	24
<i>Nils Vasara-Hammare: Sametinget i Sverige – parlament eller myndighet?</i>	158

Pro-premiär eller pro-president?

Om distinktionen mellan parlamentarism, presidentialism och semipresidentialism¹

Thomas Sedelius

Inledning

Forskningen om den politiska utvecklingen i Central- och Östeuropa och i f.d. Sovjetunionen har sedan början av 1990-talet varit omfattande. Inte minst har länderna kategoriserats och jämförts utifrån de grundläggande politiska institutionernas form och innehåll. Trots detta råder det fortfarande en betydande förvirring kring hur vissa länders konstitutionella arrangemang skall karaktäriseras. Skall t.ex. Ryssland betecknas som presidentiellt eller semipresidentiellt? Faller Bulgarien bäst in under kategorin parlamentarism eller semipresidentialism? Är Ukrainas konstitutionella arrangemang presidentiellt? Olika analyser och klassificeringar av ländernas politiska system ger starkt skiftande, och i många fall inte helt övertygande svar. Kategoriseringsproblemen har framförallt varit kopplade till presidentmakten och mer explicit till begreppen semipresidentialism och presidentialism.

En förklaring till begreppsförvirringen kan naturligtvis vara att länderna befunnit sig i en omvandlingsprocess där den konstitutionella ramen har skiftat över tid och där den politiska verkligheten i vissa fall skiljt sig markant från vad som faktiskt står i den skrivna författningen. Vissa länder antog t.ex. inte sin postkommunistiska konstitution förrän under andra hälften av 1990-talet, medan ytterligare andra länder gjort betydande förändringar och tillägg efter 1990-talets slut. Samtidigt tycks dock studier kring denna utveckling ha blottlagt en inomvetenskaplig otydlighet kring begreppen parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism. Ett slags konceptuell förvirring som forskningen kring konstitutionella system knappast är betjänt av. I synnerhet inte i ljuset av den omfattande och länge pågående debatten om huruvida parlamentarism eller presidentialism är den bästa styrelseformen för demokratisk utveckling och konsolidering. Juan Linz initierade denna debatt genom att i en artikel publicerad 1990, hävda att presidentialism som styrelseprincip innehåller ett antal mekanismer som gör den mindre lämplig för demokratisk utveckling än parlamentarism (Linz, 1990; 1994). En rad empiriskt jämförande undersökningar har sedan, mer eller mindre framgångsrikt, försökt att pröva Linz påstående (se t.ex. Ishiyama och Velten, 1998; Johannsen, 2000; Mainwaring, 1993; Stepan och Skach, 1993). Sådana studiers tillförlitlighet påverkas dock negativt om det faktiskt är så, som ofta varit fallet, att det råder uppenbara oklarheter kring vad som egentligen skall betecknas som semipresidentialism,

presidentialism och ibland även parlamentarism. Själva idén med att konstruera sådana begrepp är att kunna jämföra och klassificera regimer på ett adekvat sätt. Om då själva klassificeringen blir något närmast subjektivt där olika forskare själva väljer vad som skall betecknas som det ena eller det andra, så riskerar hela basen för komparativa studier inom detta område att försvagas. I en nyligen publicerad artikel gör Siaroff (2003) ett försök att motverka detta problem genom att skapa inte mindre än åtta (!) nya subkategorier under huvudkategorierna parlamentarism, semi-presidentialism och presidentialism. Dilemmat med Siaroffs klassificeringsscheman blir dock att vi riskerar att hamna i ett sammelsurium av kategorier och subkategorier där möjligheten till bredare jämförelser och ibland nödvändiga generaliseringar nära nog omintetgörs.

Syftet med denna uppsats är att argumentera till förmån för en mer moderat, men dock tydligare distinktion mellan parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism än vad som ofta har tillämpats i litteraturen. Framförallt kommer begreppet semipresidentialism att problematiseras och definieras i förhållande till parlamentarism och presidentialism. Jag kommer att argumentera för nödvändigheten av att dela upp begreppet semipresidentialism i de två kategorier som Shugart och Carey (1992) presenterar, nämligen 'premier-presidential' och 'president-parliamentary'.

För det andra är syftet att applicera de föreslagna kategorierna på de post-kommunistiska ländernas konstitutionstyper för att empiriskt försöka påvisa kategoriernas relevans och tillämplighet. Vidare kommer konstitutionstyperna att analyseras utifrån den konstitutionella makt som tilldelats presidentämbetet i respektive land, dels för att undersöka skillnader inom och mellan dessa, och dels för att undersöka hur väl konstitutionstyp sammanfaller med presidentmakt. Detta mot bakgrund av att problematiken kring begreppen parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism är kopplade till variationer i presidentmakt.

För det tredje är syftet att, utifrån den gjorda konstitutionskategoriseringen, översiktligt analysera och diskutera konstitutionstyperna i förhållande till demokratisering eftersom detta varit ett huvudtema inom forskningsfältet under lång tid. Ambitionen är dock inte att försöka påvisa orsakssamband, utan snarare att med enkla medel undersöka i vilken utsträckning konstitutionstyp, presidentmakt och demokratisering sammanfaller.

Konceptuella oklarheter kring semipresidentialism och presidentialism

Maurice Duverger var den som först på allvar argumenterade för att begreppet semipresidentialism är lämpligt för att beskriva den konstitutionella styrelseform som karaktäriseras av att presidenten väljs i allmänna val och har en relativt betydande makt, samtidigt som regeringen, ledd av en premiärminister, är ansvarig inför parlamentet (Duverger, 1980: 166). Den franska femte republiken utgör skolexempel för Duvergers definition även om han vid tiden för sin

Tabell 1. Huvudsakliga principer och relationer mellan lagstiftande och verkställande makt i parlamentariska, presidentiella och semipresidentiella system.

	Parlamentarism	Presidentialism	Semipresidentialism
Beroende-förhållanden	Ömsesidigt beroende mellan verkställande och lagstiftande makt (regering-parlament)	Ömsesidigt oberoende mellan verkställande och lagstiftande makt	Delvis ömsesidigt beroende (reg-parl), delvis ömsesidigt oberoende (pres-parl)
Verkställande makt	Verkställande makten (regeringen) tillsätts på basis av de parlamentariska majoritetsförhållandena. Positionerna som statschef och regeringschef är åtskilda	Presidenten är både stats- och regeringschef. Presidenten tillsätter och avsätter medlemmar i regeringen	Delad verkställighetsmakt mellan pres (statschef) och reg. Reg är beroende av parl förtroende
Demokratisk förankring	Parlamentet väljs av medborgarna för en bestämd tidsperiod, men nyval kan utlysas av regering, talman eller president innan periodens slut	Presidenten väljs av medborgarna för en bestämd tidsperiod och kan endast avsättas under extra-ordinära omständigheter Parlamentet har sitt eget mandat från medborgarna	Presidenten väljs av medborgarna för en bestämd tidsperiod och kan endast avsättas under extra-ordinära omständigheter Parlamentet har sitt eget mandat från medborgarna
Länderex.	Storbritannien, Sverige	USA, Brasilien	Frankrike, Litauen

Källor: Författarens konstruktion baserat på Johannsen, (2000); Landman (2000); Stepan och Skach (1993); Sartori (1997).

artikel räknade upp ytterligare ett antal semipresidentiella länder, bl.a. Finland, Island, Irland, Portugal och Österrike (Duverger, 1980: 166f).

Generellt kännetecknas semipresidentialism av en dual exekutiv struktur där den verkställande makten är delad mellan president och premiärminister. Till skillnad mot presidentskapet (eller monarkens roll) i parlamentariska system, så har presidenten i ett semipresidentiellt system mer än bara representativa eller ceremoniella befogenheter. Dessutom väljs presidenten i direkta val, vilket inte är fallet i parlamentariska system där presidenten är indirekt vald, antingen av parlamentet eller via lokala eller regionala representanter (Elgie, 1999; Hadenius, 2001; Sartori, 1997; Shugart och Carey, 1992). Ett 'rent' presidentiellt system å andra sidan, kännetecknas av att presidenten är direktvald (eller via symboliska elektorskollegium som är fallet i USA) och att där inte finns någon dual exekutiv struktur. Presidenten leder sin regering och är själv ytterst ansvarig för den exekutiva makten. I ett presidentiellt system är makt-delningstanken central och presidenten kan inte, till skillnad mot vad som ofta är fallet i semipresidentiella system, upplösa parlamentet. Relationen mellan verkställande och lagstiftande makt i presidentiella system kännetecknas därmed av ett ömsesidigt oberoende (se t.ex. Hadenius, 2001: 102f; Pasquino, 1997: 131f). I tabell 1 redovisas de generella principerna för parlamentarism, presidentialism och semipresidentialism.

En snabb titt på tabell 1 ger vid handen att det torde vara ganska okomplicerat att klassificera regimer utifrån de angivna kriterierna. De länderexempel som ges under respektive kategori förefaller knappast heller vara kontroversiella, det är trots allt svårt att motsäga påståendet att USA kännetecknas av presiden-

tialism eller att Frankrike har ett semipresidentiellt system. Dock blir det mer komplicerat om vi istället skall klassificera t.ex. Ryssland eller Bulgarien. Svårigheterna med dessa regimer är framförallt kopplade till presidentmakten. Här finns två dilemman att hantera. För det första måste vi bestämma om hänsyn skall tas till den faktiska, eller endast till den konstitutionellt fastslagna makten. Vi kan m.a.o. fråga oss om t.ex. Islands styrelseform skall betecknas som semipresidentiell för att dess konstitution är i enlighet med Duvergers definition, trots att landet i praktiken fungerar som en parlamentarisk stat, eller om den därför skall kategoriseras som parlamentarisk. För det andra, hur skall vi hantera de stora variationer i presidentmakt som finns mellan olika länder inom respektive kategori?

Vad gäller skillnaden mellan konstitutionell och faktisk styrelseform är det uppenbart att detta skapar förvirring och svårigheter när länders system skall kategoriseras. Problemet är kanske särskilt påtagligt just för semipresidentiella system, men gäller även för presidentiella och parlamentariska system. Variationerna mellan vad som fastslås i konstitutionen och vad som är politisk praxis är stora i såväl parlamentariska som i presidentiella system. Men kanske än större är variationerna mellan länderna inom respektive kategori. Efter att ha studerat och jämfört 'rent' presidentiella system i Latinamerika konstaterar t.ex. Mainwaring och Shugart (1997: 435):

Presidential systems vary so greatly in the powers accorded to the president, the types of party and electoral systems with which they are associated, and the socio-economic and historical context in which they are created that these differences are likely to be as important as the oft-assumed dichotomy between presidential and parliamentary systems.

Trots detta finns det, som vi sett, viktiga gemensamma kriterier som förenar de länder som betecknas som parlamentariska, presidentiella eller semipresidentiella. Min bestämda uppfattning är därför att det är konstitutionen – och inte praktiken – som skall bestämma ländernas kategorisering. I annat fall riskerar vi att ytterligare förvärra det konceptuella kaos som delvis redan är ett faktum på forskningsområdet. Denna argumentationslinje står dock inte oemotsagd i litteraturen, där t.ex. Lijpharts regimkategorisering bygger på det omvända resonemanget, d.v.s. att det är hur författningen fungerar i praktiken som skall avgöra i vilken kategori ett visst land skall placeras. Problemen med Lijpharts förhållningssätt blir dock alltför uppenbara när hans analys sedan mynnar ut i ett klassificeringsschema fyllt med hybridvarianter – i flera fall kategorier utan innehåll – och periodindelningar beroende på hur ländernas praktiska tillämpning av konstitutionen varierar över tid (Lijphart, 1992; 1999: 117ff; för ytterligare exempel på kategoriseringar baserade på detta förhållningssätt se t.ex. Berglund et al. 2001; Stepan och Skach, 1993). Konstitutionsargumentet – alltså att det är den konstitutionellt fastslagna kompetensfördelningen mellan lagstiftande och verkställande makt som måste utgöra basen för om ett land skall betecknas i termer av presidentialism, parlamentarism eller semipresidentialism – finner dock stöd bland andra på området (jfr Anckar, 1999a; Duverger, 1980; Elgie, 2001; Pasquino, 1997; Sartori, 1997). I ett försvar för att semipresidentiella system bör kategoriseras utifrån sina konstitutionella särdrag konstaterar t.ex. Pasquino (1997: 129): 'They [semi-presidentiella sys-

tem] possess their own specific, appropriately devised institutional features. [...] Presidential systems cannot simply, so to speak, lapse into semi-presidential systems nor can parliamentary systems jump into semi-presidential systems.' Anckar (1999a: 505) är om möjligt ännu tydligare när han hävdar att: '[m]etoden [att låta konstitutionen styra kategoriseringen] används för att andra metoder är sämre.'

Argumentet att låta författningen avgöra kategoriseringen får dock som konsekvens att en semipresidentiell regim över tid kan skifta i sin tillämpning på ett sådant sätt att den i vissa perioder är mer presidentdominerad, medan den i andra perioder kännetecknas av mer parlamentariskt orienterat styre. Det är dock likafullt ett semipresidentiellt system så länge inte konstitutionen förändras. Skiftningar av det här slaget har förekommit i både Frankrike och Finland under de senaste decennierna². Duverger använder t.o.m. termerna presidentiella och parlamentariska faser för att beskriva de skiftningar som den franska femte republiken gått igenom över tid (Duverger, 1997).

Att acceptera en konstitutionell definition av styrelseformerna innebär vidare att länderna inom respektive kategori kan skilja sig väsentligt från varandra när det gäller hur det politiska systemet de facto fungerar. Skillnaden mellan t.ex. de parlamentariska länderna Italien och Tyskland är i vissa avseenden lika påtagliga som skillnaderna mellan de semipresidentiella systemen Frankrike och Portugal (jfr Duverger, 1978: 18; Elgie, 1999: 8f). Argumentet består dock – det är de generella konstitutionella principerna för hur lagstiftnings- och exekutivmakt är organiserad som är det minst dåliga sättet att bestämma hur länderna skall kategoriseras.

Pro-premiär- och pro-presidentsystem

Klassificeringsproblemen när det gäller länderna i Central- och Östeuropa och i f.d. Sovjetunionen förefaller mer än något annat vara kopplade till presidentmakten och distinktionssvårigheterna mellan framförallt presidentialism och semipresidentialism. Detta har bl.a. fått till följd att ett land som Polen oftast betecknas som semipresidentiellt, medan däremot Rysslands styrelseform – sin delade exekutivmakt mellan premiärminister och president till trots – av flera har kategoriserats som presidentialism (se t.ex. Berglund *et al.*, 2001; Johannsen, 2000; Easter, 1997). Att denna kategorisering väljs hänger antagligen samman med att begreppet semipresidentialism uppfattas som för brett (eller för snävt beroende på perspektiv). Genom att kalla Rysslands styrelseform för presidentialism markeras att den ryske presidenten har en betydligt starkare ställning än sin motsvarighet i Polen. Trots detta är den ryska exekutivmakten knappast rent presidentiell utan har en tydligt dual struktur, vilket gör att systemet ligger närmare Duvergers definition av semipresidentialism, än vad det gör presidentialism.

En lösning på dilemmat med de stora variationerna i presidentmakt har dock presenterats av Shugart och Carey (1992) i *Presidents and Assemblies*. De inser att begreppet semipresidentialism, såsom det formulerats av Duverger (1980), många gånger är otillräckligt för att klassificera regimer i vilka den exekutiva makten är delad mellan president och premiärminister. Genom att

istället dela in semipresidentiella system i två olika kategorier, nämligen i vad de kallar *premier-presidentialism* och *president-parliamentary systems*, skapar de mer precisa verktyg för att klassificera länder, men också för att förstå betydande likheter och skillnader mellan olika semipresidentiella system.

Premier-presidentialism definieras i enlighet med Duvergers kriterier och innebär följande: (1) presidenten tillsätts genom allmänna val (antingen direkt eller via elektorer), (2) presidenten innehar betydande makt och (3) det finns dessutom en premiärminister och ett regeringskabinett, vilka är ansvariga inför parlamentet (Shugart och Carey, 1992: 23). Enligt Shugart och Careys idé så indikerar termen *premier-presidentialism* premiärministerns starkare ställning över presidenten, medan termen *president-parliamentary* indikerar presidentens mer dominerande roll i dessa system (se nedan).

För att undvika en otymplig direktöversättning, men ändå behålla Shugart och Careys ursprungliga idé, väljer jag här att introducera nya svenska termer för dessa system. Jag kommer fortsättningsvis att benämna *premier-presidential systems* för *pro-premiärsystem* och *president-parliamentary systems* för *pro-presidentsystem*.

Presidentmakten i *pro-premiärsystemen* är inte nödvändigtvis kopplad till lagstiftning men kan ändå vara betydande, som t.ex. befogenhet att utnämna premiärminister och/eller andra ministrar samt möjligheten att upplösa parlamentet och utlysa nyval. Det är dock inte i ett *pro-premiärsystem* tillåtet för presidenten att unilateralt avsätta ministrar som har parlamentets förtroende. Om presidenten har befogenhet att avsätta ministrar, samtidigt som också parlamentet kan fälla regeringsmedlemmar genom misstroendeförklaring så är regimen inte *pro-premiär*, utan *pro-presidentiell*. *Pro-presidentsystemen* kännetecknas därmed av en asymmetri i relationen mellan president, regering och parlament. Denna asymmetri kan exemplifieras med artikel 117 i Rysslands konstitution från 1993:

The president may take a decision about the resignation of the Government. [...] The state Duma [ryska underhuset] may express non-confidence in the Government (Ryska federationens konstitution översatt av Bucknell University, 2002).

Till skillnad mot normen i presidentiella system med maximal maktindelning mellan parlamentet å ena sidan, och presidenten och dennes regering å den andra, så har regeringen i ett *pro-presidentsystem* en dubbel ansvarsroll såtillvida att den kan fällas av både president och parlament. Om vi därtill lägger presidentens befogenhet att upplösa parlamentet så framträder ett system där maktdelningsprincipen är krympt till ett absolut minimum. Shugart och Carey (1992: 24) definierar *pro-presidentsystem* (*president-parliamentary*) enligt följande: (1) presidenten tillsätts genom allmänna val (antingen direkt eller via elektorer); (2) presidenten utser och avsätter regeringsmedlemmar; (3) regeringsmedlemmarna är underställda både presidentens och parlamentets förtroende; (4) presidenten har makt att upplösa parlamentet och/eller makt att initiera lagstiftning.

Sartori (1997) har kritiserat Shugart och Careys definition av *pro-presidentsystem* och kallat kategorin för 'an almost empty class, a container in desperate want of content' (Sartori, 1997: 132). Som vi skall se nedan visar dock en

analys av de postkommunistiska ländernas konstitutioner att kategorin i högsta grad är relevant och långt ifrån någon 'tom container'.

Konstitutionella system i Central- och Östeuropa och f.d. Sovjetunionen

Utifrån definitionerna av pro-premiär- och pro-presidentsystem blir kategoriseringen av de postkommunistiska ländernas konstitutionsformer tydlig. Jämfört med att använda den grövre indelningen i parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism innehåller denna klassificering mer nyans och är, vill jag hävda, mer rättvisande. Baserat på ländernas postkommunistiska konstitutioner har jag i tabell 2 klassificerat 27 länders konstitutionella styrelseformer. I tabellen ser vi för det första att varianter av semipresidentialism, d.v.s. pro-premiär- och pro-presidentsystem, dominerar i antal bland de postkommunistiska länderna. Det är faktiskt så att endast nio länder tillämpar parlamentariska system, medan 'rent' presidentiella system saknas helt. För det andra framträder ett tydligt mönster vad gäller region och val av konstitutionell modell. Parlamentariska system och pro-premiärsystem dominerar bland de central- och östeuropeiska länderna (inklusive de baltiska länderna) medan den betydligt mer presidentdominerade formen, pro-presidentsystemet, är överrepresenterat bland de icke-baltiska länderna i forna Sovjetunionen. Moldavien³ och Mongoliet utgör undantag bland de icke-baltiska f.d. sovjetrepublikerna genom att ha konstruerat pro-premiärmodeller för sina politiska system. Kroatien däremot utgjorde fram till 2000 ett exceptionellt fall bland länderna i Central- och Östeuropa med en pro-presidentiell styrelseform.

Dock är det viktigt att framhålla att processen med att fastställa den konstitutionella kompetensfördelningen mellan lagstiftande och verkställande makt fortfarande är mer eller mindre pågående i flera av länderna. Både omfattande konstitutionella förändringar och utfallet av domslut från konstitutionsdomstolar har i flera fall inneburit att ländernas styrelseform har skiftat från en regimkategori till en annan. Moldavien ändrade 2000 metoden för presidentval från direktval till de facto indirekta val, där presidenten enligt den nya ordningen utses av parlamentet, vilket enligt de ovan presenterade definitionerna innebär att Moldaviens konstitution nu är parlamentarisk (Roper, 2001). I Kroatien ändrade man efter förre president Tudjmans bortgång 2000, konstitutionen från en pro-presidentiell till en idag pro-premiär modell av franskt snitt. De betydande förändringarna bestod bl.a. i att regeringen nu endast är ansvarig inför parlamentet och inte, som fallet var tidigare, inför både parlamentet och presidenten (Zagreb Law School, 2000). Ett ytterligare exempel är Ukraina där den nuvarande presidenten, Leonid Kutjma, under hösten 2002 initierade en diskussion om en omvandling av den idag pro-presidentiella konstitutionen till ett parlamentariskt system (RFE/RL, 2002).

De ovan nämnda exemplen antyder en tendens bland flera länder till en successiv anpassning från presidentdominerade system till mer parlamentariskt orienterade modeller. Å andra sidan finns det bland de forna sovjetrepublikerna en rad exempel på konstitutionella förändringar där presidentmakten för-

Tabell 2. Konstitutionstyper i Central- och Östeuropa och i f.d. Sovjetunionen.*

	Konstitutionstyp	År för postk. konstitution
Albanien	Parlamentarisk	1998
Armenien	Pro-president	1995
Azerbajdzjan	Pro-president	1995
Bulgarien	Pro-premiär	1991
Estland	Parlamentarisk	1992
Georgien	Pro-president	1995
Jugoslavien (Serbien-Mont)	Parlamentarisk	1992
Kazakstan	Pro-president	1995
Kirgizistan	Pro-president	1993 ^a
Kroatien	Pro-president (1990-2000), Pro-premiär (2000-)	1990 ^b
Lettland	Parlamentarisk	1993
Litauen	Pro-premiär ^c	1992
Makedonien	Parlamentarisk	1991
Moldavien	Pro-premiär (1994-2000) Parlamentarisk (2000-)	1994 ^d
Mongoliet	Pro-premiär	1992
Polen	Pro-premiär	1992, 1997 ^e
Rumänien	Pro-premiär	1991
Ryssland	Pro-president	1993
Slovakien	Parlamentarisk	1992
Slovenien	Parlamentarisk	1991
Tadzjikistan	Pro-president	1994 ^f
Tjeckien	Parlamentarisk	1993
Turkmenistan	Pro-president	1992
Ukraina	Pro-president	1996
Ungern	Parlamentarisk	1990
Uzbekistan	Pro-president	1992
Vitryssland	Pro-president	1994 ^g

Noter: * Bosnien-Hercegovina är inte med i denna tabell, vilket beror på svårigheterna med att kategorisera dess konstitutionella ramverk enligt någon av de aktuella definitionerna. Bosniens konstitution medger ett s.k. 'presidency', vilket är ett styrande råd som är sammansatt av tre medlemmar med olika etnisk bakgrund (kroatisk, bosnisk och serbisk). Detta råd har både statschefs- och regeringsfunktioner och samarbetar med landets regering. Från och med 1995 har Bosnien betraktats som internationellt protektorat, vilket ytterligare gör klassificeringen av landets konstitution både problematisk och irrelevant för denna studie.

a Den kirgiziska regimen gjorde 1996 vissa konstitutionella förändringar som ytterligare stärkte den redan starka presidentmakten. Bland annat utökades presidentens utnämningssmakt väsentligt (Karatnycky et al., 2001).

b År 2000-01 genomfördes en konstitutionell förändring i Kroatien som gör att landet nu faller in under kategorin pro-premiärsystem. Den kroatiska regeringen är idag endast ansvarig inför parlamentet och inte, som tidigare var fallet, inför både parlamentet och presidenten (Zagreb Law School, 2000)

c Enligt ett utslag i den litauiska konstitutionsdomstolen skall Litauen betraktas som en parlamentarisk republik (Rulings of the Constitutional Court of Lithuania, 1998-01-10). Dess konstitution följer dock de kriterier som Shugart och Carey (1992) anger för pro-premiärsystem och klassificeras följaktligen på detta sätt.

d Det moldaviska parlamentet beslutade 2000 att ändra metoden för presidentval från direkt till indirekt, vilket innebär att konstitutionen därmed är att betrakta som parlamentarisk (Roper, 2001).

e Polen antog sin 'riktiga' post-kommunistiska konstitution först 1997. Mellan 1992-1997 tillämpades den s.k. 'lilla konstitutionen' som var ett slags konstitutionellt provisorium.

f Tadzjikistan gjorde vissa konstitutionella tillägg 1999, där bl.a. presidentens mandatperiod förlängdes från fem till sju år och där ett tvåkammarparlament inrättades för att ersätta den tidigare unikamerala legislaturen (CIA World Factbook, 2002).

g På vitryske president Lukasjenkos initiativ förändrades 1996, den vitryska konstitutionen från 1994 genom att presidentens makt förstärktes på en rad olika områden (Mihalisko, 1997).

Källor: I första hand har en standardiserad översättning till engelska av ländernas konstitutioner använts. Dokumenten har hämtats från International Constitutional Law (ICL) (2002). I flera fall har dock dessa dokument kompletterats av ytterligare versioner hämtade från respektive lands parlaments webbsida.

stärkts väsentligt under andra hälften av 1990-talet. I de centralasiatiska länderna Kirgizistan, Tadzjikistan och Uzbekistan, liksom i östeuropeiska Vitryssland, har det på senare år successivt gjorts konstitutionella förändringar för att förstärka redan starka presidentämbeten (Karatnycky *et al.* 2002). I Vitryssland genomdrev den auktoritära presidenten, Lukasjenko, 1996, en förändring av landets första postkommunistiska konstitution från 1994. I den nya konstitutionen har presidentämbetets utnämningssmakt såväl som dess politiska befogenheter förstärkts radikalt (Marples, 1999). En liknande utveckling har kunnat ses i Kirgizistan där president Akajev, 1996, såg till att i landets konstitution från 1993, utöka de egna maktbefogenheterna väsentligt (Karatnycky *et al.*, 2001).

Konstitutionstyp och presidentmakt

Vi har konstaterat att det framförallt är variationer i presidentmakt som ställer till problem vid kategorisering av konstitutionstyper. Vidare har jag argumenterat för att uppdelningen mellan pro-premiär- och pro-presidentsystem är användbar för att hantera detta. Enligt definitionerna har presidenten generellt en starkare ställning i pro-presidentiella system jämfört med motsvarigheten i pro-premiärsystemen. Så här långt har dock inte analysen empiriskt belagt att det faktiskt förhåller sig på detta sätt. Dessutom så bör vi förvänta oss att det finns betydande variationer ifråga om presidentmakt även inom respektive kategori, d.v.s. varken de parlamentariska systemens, pro-premiärsystemens eller pro-presidentsystemens konstitutioner är sinsemellan helt identiska ifråga om presidentens ställning (och förstås inte heller i andra avseenden). För att ytterligare förankra analysen empiriskt kommer jag därför i det följande att undersöka ländernas presidentiella styrka.

I litteraturen finns ett antal exempel på sätt att mäta presidentmakt och som alltid så har respektive metod sina för- och nackdelar (se t.ex. Frye, 1997; Ishiyama och Velten, 1998; Johannsen, 2000; McGregor, 1994; Shugart och Carey, 1992). Här kommer jag att tillämpa ett mått som är delvis baserat på Johannsen (2000) men som också skiljer sig på väsentliga punkter från detsamma. Presidentmaksindexet bygger på ett antal utnämningssmaktvariabler och ett antal variabler som mäter vad jag valt att kalla 'politisk makt'. Varje variabel som ingår är kodad på en tregradig skala där landet erhåller 0 om presidenten saknar befogenheten ifråga, 1 om presidenten har befogenheten men inte ensidigt, d.v.s. hon eller han måste ha en annan instans medgivande eller rekommendation. Presidenten kan t.ex. ha rätt att utse premiärministern men endast på förslag av, eller i samråd med parlamentet. Om presidenten däremot har unilateral befogenhet har variabeln kodats 2. I tabell 3 presenteras de variabler som ingår i det framtagna mätinstrumentet.

Till skillnad från Johannsens index har symboliska befogenheter, såsom att utdela utmärkelser och titlar eller ta emot ed vid ministerinstallationer, exkluderats från detta index. Argumenten för att inte inkludera dessa aspekter är dels att de sammantaget är av mindre betydelse för presidentens maktställning och

Tabell 3. Variabler som inkluderats i Presidentmaktsindex (PI).

Utnämningmakt	Politisk makt
<ul style="list-style-type: none"> • Ambassadörer och/eller andra höga representanter utomlands • Centralbankschefen och/eller andra representanter i centralbankens styrande organ • Domare • Medlemmar i konstitutionsdomstolen • Medlemmar i säkerhetsrådet (eller motsvarande) • Ministrar (andra än premiärministern) • Premiärministern • Riksåklagaren (eller motsvarande) 	<ul style="list-style-type: none"> • Avsätta ministrar (andra än PM) • Avsätta premiärministern • Dekretmakt (under normala förhållanden) • Delta i formulerandet av och/eller inriktningen på inrikespolitiken • Delta i formulerandet av och/eller inriktningen på utrikespolitiken • Delta i regeringssammanträden • Delta i säkerhetsrådets möten • Föreslå konstitutionella förändringar eller tillägg • Initiera lagstiftning • Kalla till extra parlamentssessioner • Remittera lagar och lagförslag till konstitutionsdomstolen för prövning • Särskilda befogenheter vid undantagstillstånd • Upplösa parlamentet • Återremittera lagstiftningsförslag till parlamentet • Överbefälhavare för de väpnade styrkorna

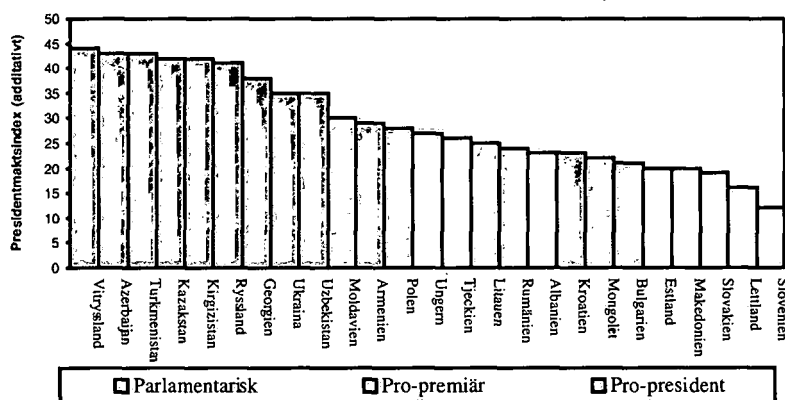
Not: Varje variabel har kodats på en tregradig skala enligt följande: 0 = Presidenten har inte befogenheten ifråga; 1 = Presidenten har befogenheten men inte unilateralt, d.v.s. han eller hon måste konfirmera eller dela makten med annan instans; 2 = Presidenten har befogenheten unilateralt.

dels att de som regel tilldelas presidentämbetet i såväl parlamentariska, semi-presidentiella, som presidentiella system och därmed inte skulle ge någon betydande variation i utfallet.

Vilken utnämningmakt som tilldelas presidenten varierar däremot påtagligt mellan länderna och kan vara av stor betydelse för presidentens faktiska politiska inflytande. Genom att placera lojala personer på nyckelpositioner har presidenten möjlighet att indirekt kontrollera viktiga delar av det politiska systemet. Möjligheten att t.ex. utse premiärminister ger presidenten ett politiskt trumfkort som kan användas för att nå maximalt inflytande över den politiska processen. Vid kodningen är det viktigt att skilja mellan själva utnämningmakten och godkännande av den gjorda utnämningen. Formellt krävs parlamentets godkännande av premiärministern eller regeringen i samtliga postkommunistiska länder. Kodningen är dock enbart baserad på själva utnämnet, d.v.s. om presidenten kan utse premiärministern unilateralt (kodad som 2) som i t.ex. Ryssland, eller om han eller hon måste konsultera eller t.o.m. acceptera parlamentets nominering innan själva utnämningen (kodad som 1), vilket är fallet i bl.a. Moldavien och Slovenien.

Även när det gäller de politiska variabler som inkluderats finns några betydande skillnader jämfört med Johannsens index. För det första tog inte Johannsens index hänsyn till presidentens eventuella befogenhet att avsätta premiärministern och andra ministrar, vilket detta mått gör genom att dessa inkluderas

Figur 1. Additivt presidentmaktindex och konstitutionstyp.

Not: Tadzjikistan och f.d. Jugoslavien är båda exkluderade från detta index, vilket beror på svårigheterna med att koda dessa länders konstitutioner på ett adekvat sätt. Vad gäller övriga länder så har alla konstitutionella förändringar fram till år 2000 tagits hänsyn till. Senare förändringar har dock inte beaktats beroende på att de då skulle bli inkompatibla med variabler som används senare i denna analys.
Källor: Presidentmaktindex (2003); ICL (2002)

under 'politisk makt'. För det andra beaktas här presidentens deltagande i inrikes- och utrikespolitisk policyformulering, vilket inte görs i Johannsen (2000). I de flesta länder har presidenten åtminstone visst inflytande över utrikespolitiken genom statschefsämbetet. Möjligheten att t.ex. underteckna internationella avtal och delta i internationella förhandlingar tillskrivs ofta presidentämbetet i presidentiella, såväl som i parlamentariska system. Om presidenten däremot har möjlighet att även aktivt delta i policyformulering av inrikespolitiken, så stärker detta dennes roll väsentligt, vilket detta mått i så fall tar hänsyn till.

Några metodologiska dilemman kring kodningen av konstitutionerna bör nämnas. För det första kan eventuella oklarheter kring en viss presidentiell befogenhet ha givit upphov till senare tolkningar och domslut i ländernas konstitutionsdomstolar som alltså inte syns i den skrivna författningen. Jag har inte haft möjlighet att systematiskt gå igenom respektive lands alla utslag från konstitutionsdomstolarna, vilket naturligtvis kan vara ett problem. Det finns, för det andra, en risk att vissa presidentiella befogenheter inte är explicit uttryckta i konstitutionen utan istället fastslagna i något annat dokument eller annan legal akt. I den mån jag kontrollerat för detta har dock inga ändringar i den ursprungliga kodningen behövt göras. För det tredje går det inte att utesluta en viss problematik kopplat till språk eftersom jag i samtliga fall har använt engelska översättningar av konstitutionerna. För att i någon mån hantera detta har jag så långt det varit möjligt använt den standardiserade engelska översättningen av respektive lands konstitution som utförts av International Constitutional Law (ICL). I vissa fall har dock inte ICL uppdaterat översättningarna i takt med

de konstitutionella förändringar som gjorts, vilket innebär att ICL-dokumentet i flera fall är kompletterade av andra engelska översättningar. Dessa har då hämtats från webbsidor tillhörande respektive lands parlament eller regering.

Innan själva indexet och resultaten av detsamma presenteras kan det vara på sin plats att summera presidentvärdena i ett enkelt additivt index. I figur 1 har ländernas presidentiella styrka sammanställts utifrån antagandet att samtliga variabler är lika betydelsefulla för att bestämma presidentmakten, d.v.s. här finns ingen viktning mellan variablerna.

Ett relativt tydligt mönster framträder vad gäller presidentmakt och konstitutionstyp. Precis som vi kunde förvänta oss utifrån definitionerna av pro-premiär- och pro-presidentsystemen så har de senare generellt ett betydligt starkare presidentämbete. Förväntat är också det mönster som visar att de parlamentariska länderna ger en svagare ställning åt presidenten, vilket väl överensstämmer med antagandet om att presidenten i dessa system i huvudsak ägnar sig åt representativa och ceremoniella uppgifter. Samtidigt indikerar denna analys att några länder faller utanför mönstret. De parlamentariska länderna Ungern och Tjeckien, ser ut att ge utrymme för ett relativt starkt presidentämbete, medan pro-premiärsystemen i Mongoliet och Bulgarien får lägre värden på detta index än vad som kanske hade varit att förvänta. Det främsta fallet bland avvikarna ser ändå ut att vara Kroatien som trots den pro-presidentiella konstitutionen (som behölls fram till 2000), ger ett relativt begränsat konstitutionellt utrymme åt sitt presidentämbete. Det finns dock anledning att iakttä dessa resultat med viss försiktighet eftersom de baseras på antagandet att samtliga variabler har samma tyngd.

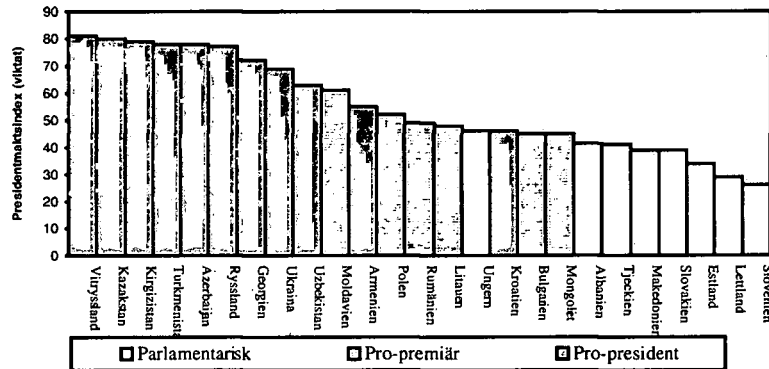
I det viktade mått som nedan presenteras görs istället antagandet att de politiska befogenheterna är mer betydelsefulla än utnämningssbefogenheterna för att bedöma presidentämbetets övergripande styrka. Formeln för det viktade presidentmaktsindexet (PI) ser ut som följer:

$$PI = 1(\sum U_{1-8}) + 2(\sum P_{1-15} + V)$$

där U står här för utnämningssmakt, P för politisk makt och V för den valmetod som används till presidentämbetet (0 = indirekta val 2 = direkta val). Indexet är konstruerat så att summan av utnämningssmaktvariablerna är viktade till 1, och summan av politisk-makt-variablerna är viktade till 2. Därtill har valmetoden adderats till de politiska variablerna och viktas följaktligen till 2. Att valmetoden får den tyngre viktningen baseras på antagandet att sättet presidenten väljs på har stor betydelse för dennes politiska position. En direktvald president kan i sitt agerande stödja sig på folkets mandat vilket ger tyngd och prestige åt ämbetet.⁴

I figur 2 kan vi se utfallet av PI för respektive land. Jämfört med det tidigare additiva måttet blir mönstret mellan konstitutionstyp och presidentiell styrka här tydligare. Fortfarande tillhör dock Ungern och Kroatien något av exceptionella fall bland länderna. Det enda som enligt definitionerna håller Ungern utanför pro-premiärkategorin är den indirekta metoden för presidentval som tillämpas. I övrigt har den ungerske presidenten flera betydande konstitutio-

Figur 2. Presidentmaktsindex (PI) och konstitutionstyp.

Noter och källor: se figur 1

nella befogenheter såsom möjlighet att initiera lagstiftningsförslag och folkomröstningar. Kroatiens tidigare pro-presidentiella konstitution, enligt vilken regeringen var ansvarig både inför parlamentet och inför presidenten, gav ett relativt begränsat utrymme åt presidenten även om dåvarande president Tudjman i praktiken dominerade det politiska systemet (Zakosek och Cular, 2003). Högst värden på PI har Vitryssland och Kazakstan där både den konstitutionella och den faktiska politiska utvecklingen gått i en närmast presidentdiktatorisk riktning.

Vi kan nu med större säkerhet konstatera sambandet mellan konstitutionstyp och presidentmakt, vilket möjligen inte är helt överraskande. Samtidigt bekräftar analysen behovet av att särskilja de sinsemellan mycket olika semipresidentiella regimerna från varandra, enligt de två definitionerna av pro-premiär- och pro-presidentsystem som presenterats.

En titt på spridningen av de olika konstitutionstyperna samt på hur presidentmakten varierar mellan länderna indikerar också ett samband mellan konstitutionstyp och demokratisering. Bl.a. har vi konstaterat att auktoritära stater som Vitryssland och Kirgizistan återfinns bland de länder som antagit presidentdominerade konstitutioner, medan parlamentariska system återfinns bland länder i Central- och Östeuropa där den demokratiska utvecklingen varit mer positiv. Vi skall i följande avsnitt undersöka hur väl dessa indikationer stämmer.

Konstitutionstyp, presidentmakt och demokratisering

Baserat på observationer gjorda i framförallt Latinamerika har Linz (1990; 1994) hävdade att presidentialism som styrelseform är mindre lämplig för demokratisk utveckling än parlamentarism. Enligt hans argumentation innehåller presidentsystemet ett antal strukturella mekanismer som gör det mer san-

nolikt att demokratin i dessa system bryter samman. Det handlar bl.a. om presidentens låsta mandatperiod under vilken det är mycket svårt att avsätta den; den 'duala legitimiteten', d.v.s. att både presidenten och parlamentet kan stödja sig på folkets mandat, vilket kan leda till politiska låsningar; 'winner takes all'-principen vid presidentvalen samt riskerna för en osund maktkoncentration kring presidenten.

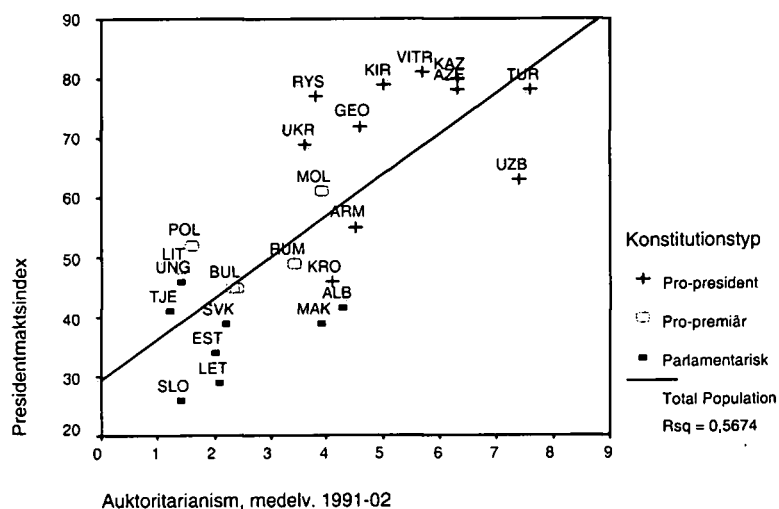
På liknande sätt argumenterar Linz för att semipresidentiella system delar några av de negativa karaktärsdrag som han återfinner i presidentiella system, inte minst problemen som kan uppstå ur den duala legitimitetsstrukturen och svårigheterna med att inte kunna avsätta en 'dålig' president (Linz, 1997: 4). Linz hävdar också att den exekutiva ansvarsfördelningen i semipresidentiella system är diffus och att konflikter därför är 'possible and even likely' (Linz, 1994: 52f). Han menar vidare att semipresidentiella system är i lika hög eller i än högre utsträckning än presidentiella, beroende av presidentens personlighet och förmågor. Här får Linz också stöd i andra undersökningar som gjorts kring presidentens roll i semipresidentiella system, bl.a. i Finland och i Frankrike⁵ (Arter, 1999; Elgie, 1999).

I ett tidigt skede av institutionsbyggande, som i de postkommunistiska länderna under 1990-talet, är det ingen tvekan om att enskilda individer spelat en stor roll i forandet av den politiska processen. Ett relativt fragmenterat och icke-etablerat partisystem, en rörlig väljarkår och en fortfarande pågående konstitutionell process är exempel på faktorer som ökar möjligheterna för enskilda individer att styra inriktningen på hur det politiska systemet skall formas. Presidenter som Jeltsin i Ryssland, Walesa i Polen, Iliescu i Rumänien eller Lukasjenko i Vitryssland har inte bara varit inflytelserika i politiska saksfrågor, utan även i forandet av hela den politiska processen och dess tillhörande ramverk (jfr Taras, 1997). När dessa aktörer dessutom försetts med betydande konstitutionella befogenheter så har deras roll blivit oerhört central och det har i flera fall funnits icke-demokratiska tendenser i deras sätt att dominera den politiska utvecklingen. Enligt Linz argument innebär det ett stort risktagande att inrätta starka presidentämbeten i icke-etablerade demokratier. I linje med hans antaganden bör vi därför förvänta oss att de länder som inrättat konstitutionella system med en stark presidentmakt också är de länder där demokratin har svårast att få genomslag.

Genom att använda de ofta citerade Freedom House-indikatorerna, 'political rights' och 'civil liberties' kan vi undersöka om Linz antagande äger giltighet bland länderna i Central- och Östeuropa och i f.d. Sovjetunionen. I figur 3 korreleras presidentmakt enligt PI med ländernas genomsnittliga Freedom House-värden mellan 1991-2002. Eftersom Freedom House använder en skala som går från 1, 'most free' till 7, 'least free' betecknas X-axeln som auktoritarianism och inte som demokratisering. Detta för att undvika missförstånd eftersom högre värden innebär lägre demokratisering och vice versa, m.a.o. ju längre till höger länderna befinner sig desto lägre demokratiseringsgrad (och desto högre grad av auktoritarianism).

Resultaten visar som synes en tydlig samvariation mellan variablerna och det framträder följaktligen också ett mönster när det gäller konstitutionstyp och

Figur 3. Presidentmakt (PI), konstitutionstyp och auktoritarianism.

Noter: Genomsnittlig auktoritarianism 1991-2002 mätt genom Freedom House 'political rights' och 'civil liberties'. Varje land bedöms årligen av Freedom House på en 1-7 skala, där 1 = 'most free' och 7 = 'least free'.
Källor: Presidentmaktindex (PI); Freedom House (2002).

demokratisering. De pro-presidentiella systemen är klart överrepresenterade bland de mest auktoritära länderna och de parlamentariska regimerna har sammanlagt de bästa demokratiseringsvärdena. Bland avvikarna finns de parlamentariska balkanländerna Albanien och Makedonien vars demokratisering har varit haltande under 1990-talet. Så sent som 1997 kulminerade den politiska instabiliteten i Albanien i ett regimsammanbrott och länderna har, av anledningar som knappast går att explicit koppla till den konstitutionella modellen, haft en trög omställningsprocess. Bland de länder som antagit pro-presidentiella konstitutioner utmärker sig Turkmenistan respektive Uzbekistan där ett i praktiken auktoritärt system har konsoliderats sedan ett antal år tillbaka. Trots att Uzbekistan inte tillhör länderna med den allra starkaste konstitutionella presidentmakten så är regimen i praktiken presidentauktoritär och styrs med järnhand av landets hittills ende postsovjettiske president, Karimov. Han har effektivt förhindrat varje hot mot sin egen maktställning genom att bl.a. hindra oppositionsgrupper att verka och genom att tillse att valresultaten utfaller till hans egen fördel. De sex pro-premiärsystemen tillhör de mest demokratiserade, möjligen med visst undantag för Rumänien och Moldavien. Litauen och Polen har upplevt en mycket snabb och i flera avseenden effektiv omställningsprocess under 1990-talet och bedöms av de allra flesta idag som konsoliderade demokratier (se t.ex. Schnitzer, 2003).

Den påvisade samvariationen mellan variablerna är dock inget orsakssamband och det går inte att utifrån denna hävda att pro-presidentiella konstitutioner automatiskt leder till en ickedemokratisk utveckling. Är det någonting som den komparativa forskningen tydligt visat så är det att demokratisering är ett

Tabell 4. Konstitutionstyp, demokratisering och socioekonomisk utveckling.

Konstitutionstyp	Freedom House, medelv. 1991-02	BNI per capita 2001 (US \$)*	Human Development Index (HDI) 2000**
Parlamentarisk	2,313 (N=8)	4192,50 (N=8)	,81600 (N=8)
Pro-premiär	2,500 (N=6)	1926,67 (N=6)	,75850 (N=6)
Pro-president	5,355 (N=11)	1198,18 (N=11)	,75445 (N=11)

Noter: *Bruttonationalinkomst (BNI) per capita är tidigare Bruttonationalprodukt (BNP) per capita enligt Världsbankens terminologi.

** HDI är ett samlat mått på socioekonomisk utveckling utformat av UNDP. Det mäter den genomsnittliga utvecklingsnivån i varje land utifrån tre huvudsakliga dimensioner: 'A long and healthy life', mätt enligt förväntad livslängd, 'Knowledge' mätt i andel läskunniga bland den vuxna befolkningen samt utbildningsnivå och 'A decent standard of living' mätt enligt BNP/capita.

Källor: Freedom House (2002); World Bank (2002); UNDP (2002).

oerhört komplext fenomen där en rad olika variabler spelar in. Sociala strukturer, politisk kultur, historiska förutsättningar, socioekonomisk utveckling och etniska och regionala konflikter är bara några exempel på icke-institutionella faktorer som kan påverka demokratins möjligheter (se vidare Burnell och Culvert, 1999). Det är inte heller syftet att i denna översiktliga analys försöka verifiera eller falsifiera ett orsakssamband mellan konstitutionstyp och demokratisering. Dock kan vi med relativt enkla medel problematisera bilden ytterligare genom att i analysen inkludera socioekonomiska faktorer. Med hjälp av det ekonomiska standardmättet bruttonationalinkomst BNI per capita 2001 (tidigare bruttonationalprodukt/capita, BNP, enligt Världsbankens terminologi) och det socioekonomiska måttet Human Development Index (HDI) 2000, kan vi snabbt få en uppfattning om det finns en samvariation även här. I tabell 4 ser vi att så är fallet. De pro-presidentiella länderna tillhör inte bara de minst demokratiserade utan också de sämst utvecklade i termer av BNI och HDI, medan de parlamentariska länderna har en klart bättre socioekonomisk utveckling.

Om vi istället för konstitutionstyp använder PI så möjliggörs partiella korrelationer mellan de olika variablerna. I tabell 5 kan vi se signifikanta värden mellan alla inblandade variabler. Den närmast perfekta samvariationen mellan HDI 2000 och BNI/capita antyder dock kollinearitetsproblem, d.v.s. att dessa två variabler mäter samma sak, vilket också är riktigt i så motto att BNP/capita är en av de ingående variablerna i det samlade måttet HDI (som ju i sig består av flera socioekonomiska mått, se not tabell 4).

Eftersom samtliga indikatorer är relaterade till varandra och eftersom variablerna är få så är det vanskligt att göra starka antaganden i ena eller andra riktningen. Socioekonomisk utveckling kan t.ex. vara en förutsättning för demokratisk utveckling och demokratisk utveckling kan i sin tur ha positiva effekter på de socioekonomiska förhållandena. På samma sätt kan vi resonera kring konstitutionstyp och demokratisering. Vi kan å ena sidan ventilera hypo-

Tabell 5. Korrelationer (Pearson's r) – presidentmakt, demokratisering och socioekonomisk utveckling.

	Demokratisering	Ekonomisk utveckling	Socioekonomisk utv (HDI 2000)
Presidentmaktsindex	-.753**	-.643**	-.507*
Sig.	.000	.001	.010
	(N=25)	(N=25)	(N=25)
Demokratisering, enl Freedom House, 1991-02		-.659**	-.633**
		.000	.001
		(N=26)	(N=26)
Ekonomisk utv (BNI per capita 2001)			.860**
			.000
			(N=26)

Noter: ** Signifikansnivå 0,01

* Signifikansnivå 0,05

Källor: se tabell 4.

tesen att en auktoritär utveckling är en konsekvens av ett presidentdominerat system, å andra sidan kan vi hävda att ett starkt presidentämbete har kommit till som en följd av redan ickedemokratiska tendenser. Frye (2002: 87) formulerar detta i följande meningar:

[...] scholars have often misunderstood the nature of the endogeneity problem in this literature. In other words, countries that are likely to choose a particular institutional arrangement may also be likely to succeed or fail to become democracies for reasons unrelated to the choice of institutions. For example, it is easier to argue that Kazakhstan has a presidential system [sic!] because it is not a democracy than to argue that Kazakhstan is not a democracy because it has a presidential system.

Trots osäkerheten om kausalitetsförhållandena så kan vi konstatera att konstitutionstyp, presidentiell styrka och demokratisering tycks hänga ihop bland de post-kommunistiska länderna. Detta befästs ytterligare i regressionsanalysen i tabell 6. När demokratisering används som beroende variabel är fortfarande presidentiell styrka den klart starkaste prediktorn även om också HDI visar ett signifikant värde.

Tabell 6. Regression – demokratisering, presidentiell styrka och socioekonomisk utveckling.

	Beta	Sig.
Presidentiell styrka (PI)	-.613	.001
Human Development Index (HDI) 2000	-.277	.082
R = .790; R² = .624; Justerat R² = .590		

Not: Demokratisering (Freedom House medelv. 1991/02) använd som beroende variabel.

Källor: se tabell 4.

Avslutande reflektioner kring konstitutionstyper, kategoriseringar och demokratisk utveckling

En viktig avsikt med denna analys har varit att försöka komma till rätta med hur begreppen parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism bättre skall kunna hanteras vid kategorisering av olika länders styrelseformer. Framförallt har inriktningen varit att hitta tydliga distinktioner mellan semipresidentialism och presidentialism. Genom att tillämpa Shugart och Careys definitioner av vad jag valt att kalla pro-premiär- (premier-presidential) och pro-presidentsystem (president-parliamentary) hävdar jag att kategoriseringsproblemen som framförallt är kopplade till variationer i presidentmakt kan motverkas. Med hjälp av denna distinktion undviks misstag av den typ som varit vanlig i litteraturen, nämligen att länder med en tydligt semipresidentiell struktur, som t.ex. Ryssland och Ukraina, kategoriseras i termer av presidentialism. Både pro-premiärsystem och pro-presidentsystem skiljer sig som vi sett på väsentliga punkter från 'rent' presidentiella system när det gäller relationen mellan verkställande och lagstiftande makt, vilket torde vara central kunskap vid försök att förklara olika konstitutionella systems effekter.

När begreppen applicerats på de central- och östeuropeiska och de Centralasiatiska ländernas konstitutioner har en hel del intressanta resultat framkommit. För det första kan vi, i motsats till vad som ofta hävdats i litteraturen, konstatera att inget av de postkommunistiska länderna har antagit presidentialism som konstitutionell modell, istället är det varianter av semipresidentiella system som är det i särklass vanligaste alternativet. Här fungerar begreppen pro-premiärsystem och pro-presidentsystem som väl anpassade verktyg för att hantera klassificeringsproblematiken. Med hjälp av dessa ser vi också ett tydligt mönster när det gäller region och val av konstitutionstyp. Pro-presidentsystem dominerar bland länderna i f.d. Sovjetunionen, framförallt i Centralasien och Kaukasus, medan pro-premiärsystem och parlamentariska system återfinns i framförallt Central- och Östeuropa. Här finns uppenbarligen ett mönster som dels torde gå tillbaka på historiska faktorer, och dels förklaras av det maktspel mellan eliter som pågick i kölvattnet av Berlinmurens fall och Sovjetunionens sammanbrott.⁶ Att länderna i f.d. Sovjetunionen generellt har föredragit starkare presidentämbeten bekräftas även med tydlighet i det presidentmaktsindex som tillämpats i analysen. Det är som vi sett en betydande skillnad mellan styrkan hos olika länders presidentämbeten. Även om t.ex. både Ryssland och Bulgarien tillämpar semipresidentiella konstitutioner så är skillnaden mellan länderna högst påtaglig ifråga om presidentens roll i det politiska systemet. Här blir återigen behovet av begreppen pro-premiär- och pro-presidentsystem uppenbart för att tydliggöra just sådana skillnader.

Debatten om vilken styrelseform som är den optimala för att understödja demokrati har varit intensiv under senare år, dock utan att kunna ge entydiga svar. Å ena sidan har vissa forskare – baserat på breda länderjämförelser – hävdats att parlamentarism är överlägsen presidentialism som demokratistödande styrelseform, och att det därför är parlamentariska system som bör inrättas i länder som befinner sig i en regimövergång. Å andra sidan har studier också visat att presidentsystem i vissa kontexter är det mest optimala, bl.a.

eftersom ett presidentiellt ledarskap kan ha fördelar när det gäller att skapa nationell samling och stabilitet i splittrade samhällen (se t.ex. Mettenheim, 1997). Den begränsade analys som gjorts här kan knappast göra anspråk på att komma närmare några säkra svar i denna debatt. Men även om undersökningen inte medger slutsatsen att en viss konstitutionell modell skulle vara överlägsen en annan så har vi kunnat konstatera att sambandet mellan konstitutionstyp och demokratiseringsnivå är starkt bland de postkommunistiska länderna. En auktoritär utveckling tycks gå hand i hand med en konstitution där presidenten har fått betydande maktbefogenheter, medan demokratiseringen har varit betydligt mer framgångsrik i de länder där presidentens handlingsutrymme är mer begränsat. Även om det inte utifrån analysen går att visa hur orsakssambandet ser ut så kan en presidentdominerad styrelseform i sig legitimera och understödja redan auktoritära tendenser, vilket bl.a. utvecklingen i Vitryssland under Lukasjenko har visat. I Vitryssland gavs redan i den första pro-presidentiella konstitutionen från 1994, betydande makt åt presidenten. Dessa maktbefogenheter utnyttjades sedan effektivt av Lukasjenko som två år senare konsoliderade en presidentdiktatur genom att driva igenom ytterligare förstärkningar av presidentmakten.

Dessutom innehåller den pro-presidentiella modellen mekanismer som i sig kan leda till instabilitet och politiska låsningar. Relationsasymmetrin som innebär att regeringen kan avsättas av både parlamentet och presidenten, samtidigt som också presidenten har möjlighet att upplösa parlamentet, är riskfylld och kan i värsta fall hota systemets överlevnad. I de postsovjjetiska regimer där dessa konstitutioner tillämpas har dock parlamentets relativa svaghet i förhållande till presidenten gjort att den senare kommit att dominera systemen. Än så länge är det alltså framförallt presidentens dominerande ställning i de pro-presidentiella systemen som bidragit till auktoritära tendenser, snarare än systemets inneboende asymmetri.

Den franska pro-premiärmodellen framstår kanske som ett mer balanserat och lämpligt alternativ för tidigare auktoritära regimer som står i begrepp att anta en ny konstitution. Genom att ge presidenten en betydande politisk roll, samtidigt som regeringsansvaret förankras i parlamentet, presenterar pro-premiärsystemet en slags kompromisslösning mellan behovet (eller kanske traditionen) av en stark ledare å ena sidan, och en parlamentarisk förankring av det politiska systemet å den andra. Men även denna styrelseform har att hantera svåra utmaningar i den postkommunistiska kontexten. Antagandet att detta system fungerar effektivast när presidenten har en solid parlamentarisk majoritet bakom sig och när premiärministern och presidenten tillhör samma parlamentariska majoritet, förutsätter att presidenten identifierar sig med ett parti, arbetar för att partiet får parlamentarisk majoritet, eller åtminstone för att en partikoalition i parlamentet ger presidenten sitt stöd. Här finns åtminstone två tydliga problem kopplat till de postkommunistiska länderna. För det första har partisystemen, åtminstone i den första fasen av transitionsprocessen, varit fragmenterade och polariserade, vilket gjort de parlamentariska förutsättningarna mindre gynnsamma. För det andra har idén kring presidentämbetet i flera länder varit sådant att presidenten skall stå över partipolitiken och inte tydligt

identifiera sig med något enskilt parti, vilket naturligtvis gör det svårare att aktivt arbeta för en stödjande parlamentarisk majoritet.

Vi kan dock argumentera för att även parlamentariska system ställs inför stora svårigheter när partisystemet är fragmenterat och när de politiska institutionerna inte är etablerade, där regeringskriser och nyval ofta blir följderna. Det är alltså viktigt att framhålla att ingen konstitutionell modell, vare sig parlamentarisk, semipresidentiell eller presidentiell, har förutsättningar att fungera väl om partisystemet är starkt fragmenterat, om den politiska eliten inte stödjer rättsstatlighet eller om de underliggande strukturerna såsom ekonomi och politisk kultur inte är gynnsamma. Häri ligger kanske de största utmaningarna för de postsovetiska länder som idag tillämpar pro-presidentiella system och där en demokratisk utveckling i flera fall ser ut att vara långt borta.

En diskussion av det här slaget förutsätter dock att det finns en tydlighet i vad som avses med begreppen parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism. Här har den komparativa forskningen delvis misslyckats och det finns därför anledning att uppmana till omprövning av vissa tidigare gjorda antaganden kring vad som skall konstituera skillnaden mellan parlamentarism, semipresidentialism och presidentialism. Att mer flitigt tillämpa distinktionen mellan vad jag här valt att kalla pro-premiär- och pro-presidentsystem kan vara ett viktigt led i strävan efter att motverka de konceptuella oklarheter som i nuläget belastar forskningsfältet.

Noter

1. För värdefulla kommentarer på tidigare utkast av denna uppsats är jag tackskyldig till bl.a. Sten Berglund, Joakim Ekman, Jonas Linde och Henry Pettersson samt till *Statsvetenskaplig Tidskrifts* anonyma granskare.
2. Frankrike har under långa perioder präglats av en stark presidentdominans, vilket delvis har sin förklaring i den prestige och status som den femte republikens förste president och grundare, Charles de Gaulle, gav åt presidentämbetet. Det är dock framförallt i perioder då presidenten saknat majoritetsstöd i parlamentet och när han (ännu ingen hon) därför har tvingats utse en premiärminister bland sina politiska motståndare (s.k. 'cohabitation') som systemet gått in i en mer 'parlamentarisk fas'. Presidenten har då fått ägna sig i huvudsak åt det som i konstitutionen definieras som statschefsuppgifter medan premiärministern har lett inrikespolitiken. Rollen har därmed varit mer tydligt uppdelade under dessa perioder (se vidare Elgie, 2001; Keeler och Schain, 1997; Suleiman, 1994).

I Finland hade presidenten under kalla krigets dagar en starkare ställning än under senare år. Den säkerhetspolitiskt känsliga relationen mellan Finland och Sovjetunionen medgav ett betydande utrymme åt finske presidenten som hade övergripande ansvar för utrikespolitiska relationer. Efter kalla krigets slut har dock landet gått i riktning mot ett system som domineras mer av statsministern och dennes regering. Här har inte minst det finska EU-medlemskapet haft betydelse genom ministrarnas representation i EU:s ministerråd (jfr Arter, 1999). Under 1999-2000 genomfördes dessutom en betydande författningsreform enligt vilken presidentens befogenheter beskars kraftigt. Bl.a. gjordes inskränkningar i hennes propositionsrätt, vetorätt, förordningsrätt och självständiga beslutsrätt. Detta har följaktligen också inverkat på presidentens utrikespolitiska ställning, vilken har kommit att försvagas ytterligare (för en mer detaljerad genomgång se Anckar, 1999a; 1999b).

3. För en mer ingående analys av Moldaviens konstitutionella politik och val av styrelseform se Roper (2002).

4. I Johannsens (2000) index dubblas summan av alla övriga delar i indexet om presidenten är direktvald. Detta sätt att beräkna ger därför valmetoden en oerhörd tyngd, vilket enligt min uppfattning tenderar att överdriva dess betydelse. Jag hävdar att en indirekt vald president mycket väl kan kompenseras av att ha betydande befogenheter i andra avseenden och därigenom fungera som en stark politisk aktör utan att ha ett direktmandat i ryggen.

5. Presidentskapet i Frankrike formades i stor utsträckning av de Gaulle under 1950- och 1960-talen. Inte bara ifråga om image och legitimitet utan även när det gäller själva förväntningarna på en stark president så var de Gaulle betydelsefull. På liknande sätt formades presidentskapet i Finland av Kekkonen och hans visioner om presidentens roll (se t.ex. Arter, 1999; Elgie, 1999).

6. En hel del forskning har gjorts kring orsaker till de konstitutionella val som gjorts i de post-kommunistiska länderna, se t.ex. Baylis (1996); Easter (1996); Frye (1997; 2002); Johannsen (2000)

Referenser

- Anckar, D, 1999a. Semipresidentialism: En taxonomisk betraktelse, *Historisk Tidskrift för Finland* 84, 495-518.
- Anckar, D, 1999b. Finland inför milleniumskiftet: en regimbestämning, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 102, 241-261.
- Arter, D, 1999. Finland, s. 48-66 i Elgie, R (red) *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Baylis, T A, 1996. Presidents Versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe, *World Politics* 48, 297-323.
- Bucknell University, 2002. *The Constitution of the Russian Federation*, <http://www.bucknell.edu>, 2002-03-27.
- Berglund, S – Aarebrot, F – Vogt, H – Karasimeonov, G, 2001. *Challenges to Democracy: Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Burnell, P – Calvert, P, 1999. The Resilience of Democracy: An Introduction, *Democratization* 6, 1-32.
- CIA World Factbook, 2002. Tajikistan, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/>, 2002-10-10.
- Duverger, M, 1978. *Echec au roi*. Paris: Albin Michel.
- Duverger, M, 1980. A New Political System Model: Semi-presidential Government, *European Journal of Political Research* 8, 165-187.
- Duverger, M, 1997. The Political System of the European Union, *European Journal of Political Research* 31, 137-146.
- Easter, G M, 1997. Preference for Presidentialism: Postcommunist Regime Change in Russia and the NIS, *World Politics* 49, 184-211.
- Elgie, R, 1999. The Politics of Semipresidentialism, s. 1-21 i Elgie, R (red) *Semipresidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Elgie, R, 2001. What is Divided Government?, s. 1-20 i Elgie, R (red) *Divided Government in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Freedom House, 2002. Freedom of the World Country Ratings 1972-73 to 2000-01, <http://www.freedomhouse.org>, 2002-11-15.
- Frye, T, 1997. A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies, *Comparative Political Studies* 30, 523-552.
- Frye, T, 2002. Presidents, Parliaments and Democracy: Insights from the Post-Communist World, s. 81-103 i Reynolds, A (red) *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Hadenius, A, 2001. *Demokrati: En jämförande analys*. Malmö: Liber AB.
- Human Development Index (HDI)*, 2002. UNDP's Human Development Indicators 2002, <http://hdr.undp.org>, 2002-11-29.
- International Constitutional Law (ICL), 2002. <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html>, 2002-03-27.
- Ishiyama, J T – Velten, M, 1998. Presidential Power and Democratic Development in Post-Communist Politics, *Communist and Post-Communist Studies* 31, 217-233.

- Johannsen, L, 2000. *The Constitution and Democracy: The Choice and Consequence of the Constitution in Post-Communist Countries*. Århus: Forlaget Politica.
- Karatnycky, A – Motyl, A – Piano, A, 2001. *Nations in Transit 1999-2000: Civil Society, Democracy & Markets in East Central Europe & the Newly Independent States*. New Jersey: Transaction Publishers and Freedom House Inc.
- Keeler, J T S – Schain, M A, 1997. Institutions, Political Poker, and Regime Evolution in France, s. 84-105 i Mettenheim, K von (red) *Presidential Institutions and Democratic Politics: Comparing Regional and National Contexts*. Baltimore och London: Johns Hopkins University Press.
- Landman, T, 2000. *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. London och New York: Routledge.
- Lijphart, A, (red.) 1992. *Parliamentary Versus Presidential Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Lijphart, A, 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven and London: Yale University Press.
- Linz, J J, 1990. The Perils of Presidentialism, *Journal of Democracy* 1, 51-69.
- Linz, J J, 1994. Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?, s. 3-87 i Linz, J J – Valenzuela, A (red) *The Failure of Presidential Democracy: The Case of Latin America*. (Vol. 2), Baltimore och London: The Johns Hopkins University Press.
- Linz, J J, 1997. Introduction: Some Thoughts on Presidentialism in Post-Communist Europe, s. 1-14 i Taras, R (red) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mainwaring, S, 1993. Presidentialism, Multipartyism and Democracy. The Difficult Combination, *Comparative Political Studies* 26, 198-228.
- Mainwaring, S – Shugart, M S (red), 1997. *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marples, D, 1999. *Belarus: A Denationalized Nation*. New Jersey: Harwood Academic Publishers.
- McGregor, J P, 1996. Constitutional Factors in Politics in Post-communist Central and Eastern Europe, *Communist and Post-Communist Studies* 29, 147-166.
- Mettenheim, K von (red), 1997. *Presidential Institutions and Democratic Politics: Comparing Regional and National Contexts*. London och Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Mihalisko, K J, 1997. Belarus: Retreat to Authoritarianism, s. 223-281 i Dawisha, K – Parrot, B (red) *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pasquino, G, 1997. Semi-presidentialism: A Political Model at Work, *European Journal of Political Research* 31, 128-137.
- RFE/RL, 2002. Ukraine: Exploring Kuchma's Motives for Moving toward Parliamentary Democracy, *RFE/RL Daily Report*, Aug. 29, 2002, www.rferl.org, 2002-09-02.
- Roper, S D, 2001. *From Semi-presidentialism to Parliamentarism: Constitutional Change in Post-Soviet Moldova*. Uppsats presenterad på årsmötet för American Political Science Association (APSA), San Fransisco and Towers 30 Sep. 2001.
- Roper, S D, 2002. Are All Semipresidential Regimes the Same: A Comparison of Premier-Presidential Regimes, *Comparative Politics* 34, 253-272.
- Ruling of the Constitutional Court of Lithuania, 1998. Case No. 19/97.
- Sartori, G, 1997. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. London: Macmillan Press Ltd.
- Schnitzer, A, 2003. Nations in Transit 2003: Milestones i *Nations in Transit 2003*. <http://www.freedomhouse.org>, 2003-10-20.
- Shugart, M S – Carey, J M, 1992. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siaroff, A, 2003. Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-presidential and Parliamentary Distinction, *European Journal of Political Research* 42, 287-312.
- Stepan, A – Skach, C, 1993. Constitutional Framework and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism, *World Politics* 46, 1-22.

- Suleiman, E N, 1994. Presidentialism and Political Stability in France, s. 137-162 i Linz, J J – Valenzuela, A (red) *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*. (Vol. 1), Baltimore och London: Johns Hopkins University Press.
- Taras, R, 1997. Separating Power: Keeping Presidents in Check, s. 15-37 i Taras, R (red) *Postcommunist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Bank, 2002. World Development Indicators, 2002, <http://www.worldbank.org/data/>, 2002-10-30.*
- Zagreb Law School, 2000. *Collected papers*, 50, 2-3.
- Zakosek, N – Cular, G, 2003. Croatia, i Berglund, S – Aarebrot, F (red) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 2:a upplagan, kommande.

Översikter och meddelanden

Studiet av kommunistisk regimlegitimitet

The party has the advantage over the masses of working people of its insight into the course of social development in accordance with scientific laws.

Politisches Grundwissen, DDR, 1970

Legitimacy is not the icing on the cake of power, which is applied after baking is complete, and leaves the cake itself essentially unchanged. It is more like the yeast that permeates the dough, and makes the bread what it is.

David Beetham, 1991

1. Inledning

1.1 Allmän bakgrund

För de flesta samhällsvetare kom de kommunistiska regimkollapserna i slutet av 1900-talet som en chock. Utan vare sig krig eller större blodspil-lan rasade det marxist-leninistiska styret i Öst- och Centraleuropa på mycket kort tid.

Sedan 1989 har olika forskare presenterat olika teorier om varför kommunistsystemet kollapsade. Av dessa teorier betonar en del de ekonomiska aspekterna. Andra har fokuserat på kapprustningen, på uppkomsten av ett civilsamhälle och ytterligare några på den sovjetiske ledaren Michail Gorbatsjovs personliga betydelse.¹

Dessa olika fokus bidrar alla på sitt sätt till någon typ av helhetsbild. Svagheten i de teorier som betonar maktblockens respektive säkerhetspolitiska och ekonomiska kapaciteter är att de lämnar marxism-leninismen som ideologi² intakt. Om man ser det kommunistiska ledarskiktet som en rakt igenom pragmatisk (i bemärkelsen icke-ideologisk) aktör i ett ekono-

miskt och militärstrategiskt maktspel, fångar vi inte in hur en *ideologi* i slutet av 1980-talet hade uttömt sin utvecklingspotential och attraktionskraft hos såväl elit som befolkning.

Ett förhållningssätt till kommunismens fall som skulle kunna fånga in varför befolkning och elit vände marxism-leninismen ryggen är studiet av politisk legitimitet – i synnerhet studiet av legitimitetserosion.

Den som avser göra en studie av legitimitetsaspekterna på den kommunistiska regimkollap-sen står emellertid inför en rad – i stor utsträckning ännu ouppmärksammade – problem av teoretisk natur. Dessa problem har en gemensam nämnare, nämligen den tyske sociologen Max Weber (1864-1920) – närmare bestämt dennes legitimitetsteori.

Max Weber studerade själv inte legitimitet i det kommunistiska systemet. Däremot gick det stora flertalet öststatsforskare i Webers fotspår när de intresserade sig för politisk legitimitet. Att detta är mycket olyckligt för våra försök att studera legitimitetsaspekterna på kommunismens fall är en tes som kommer drivas i detta arbete.

Som huvudalternativ till Webers legitimitets-teori använder jag mig av David Beethams teori om politisk legitimitet. Jag kommer att kalla denna för den *kontextuella* legitimitetsteorin. Beetham har själv inte skrivit särskilt mycket om just kommunistisk legitimitet och om marxism-leninismen.³ Den kontextuella analys av kommunistisk legitimitet som skall göras i detta arbete skall sålunda inte ses som annat än inspirerad av Beetham och genomförd med bidrag från forskare på området marxism-leninism, vilka verkat oberoende av Beethams teori.

1.2 Syfte och avgränsningar

Detta arbete har som syfte att finna ett fungerande analysinstrument för vidare studier av legiti-

mitetsaspekter på kommunistisk regimkollaps. Frågeställningarna blir sålunda: "Hur kan man utifrån Webers – respektive Beethams – legitimitetsteori studera politisk legitimitet i de marxist-leninistiska 1900-talsregimerna i Öst- och Centraleuropa?" samt "Vilka analytiska och metodologiska implikationer är förknippade med Webers – respektive Beethams – legitimitetsteori vid studiet av legitimitetserosion i kommuniststater?"

Arbetet skall *inte* ses som en studie av huruvida befolkningarna i östblocket faktiskt stödde sina respektive regimer eller inte.⁴ Utgångspunkten är att de marxist-leninistiska regimernas folkliga stöd varierade från land till land och från period till period, samt att allt fler regimer med tiden blev tvungna att i allt större utsträckning lita till våld och tvång för att behålla sitt grepp om samhället. Marxism-leninismen utgjorde emellertid hela tiden en gemensam och likriktad ram, inom vilken de kommunistiska regimerna försökte legitimeras sig inför sina befolkningar.

1.3 Disposition

Arbetet inleds med en kort presentation av begreppet politisk legitimitet. Därefter redogör jag för Webers syn på politisk legitimitet samt redovisar de försök som gjorts att studera politisk legitimitet i de marxist-leninistiska öststaterna utifrån Webers legitimitetsteori. Arbetets första del avslutas med en granskning av de metodologiska begränsningar, som är förknippade med Webers legitimitetsteori vid studiet av kommunistisk legitimitetserosion. I arbetets andra del kontrasterar jag inledningsvis Webers legitimitetsteori med David Beethams normativa syn på politisk legitimitet. Utifrån Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet försöker jag sedan – med utgångspunkt i marxism-leninismen – presentera en kontextuell bild av politisk legitimitet i kommunistblocket. Slutligen analyserar jag de svagheter som är förknippade med kommunistisk legitimitet och som sålunda måste uppmärksammas vid studiet av legitimitetserosion i ett kommunistiskt system. Arbetet avslutas med några slutsatser.

1.4 Politisk legitimitet

Debatten om vad som gör ett styre legitimt är urgammal och har tagit sig mycket varierande former. I legitimitetsbegreppets kärna kan man identifiera en uppfattning om *vem som har rätten att utöva makt*.⁵ Motsatsen till legitim maktutövning är vad som föreligger när makt usurperas – tillskansas – i strid med gällande normer. Detta hindrar givetvis inte att exempelvis en revolution – allteftersom kriterierna för legitim maktutövning ändras – kan komma att uppfattas som legitim.

Värt att poängtera är att all statsmakt i någon mån är förenad med våldsutövning från statens sida, men att bristande legitimitet givetvis ökar behovet av repressiva inslag i maktutövningen. Ett styres legitimitet kan vidare konstateras på olika nivåer i ett samhälle. Legitimitet kan exempelvis föreligga i relationen mellan ledare och övrig byråkrati, samtidigt som den är betydligt svagare i förhållandet mellan ledare och befolkningen i stort.⁶

Fram till 1700-talet var diskussionen om legitimitet ganska oprecis med ett fokus på maktsuccessionens konstitutionella sidor, samt på gudomlig rätt och ursprung. Med Locke, Rousseau och slutligen Weber gjordes det *folkliga samtycket* till en del av legitimitetsdiskussionen.⁷ Denna folkliga, men inte nödvändigtvis demokratiska,⁸ komponent i legitimitetsdiskussionen utgör en gemensam nämnare för så gott som all modern legitimitetsteori.⁹

I den moderna legitimitetsdiskussionen kan man skilja mellan dem som med utgångspunkt i Weber identifierat legitimitet som människors *tro* på ett styres legitimitet och å andra sidan dem som velat göra ett normativt bidrag – utöver Webers idealtyper – och mera preciserat svara på frågan vad som gör ett styre legitimt respektive illegitimt.¹⁰

I detta arbete är vi intresserade av hur *hotbild* ser ut för ett styres legitimitet. I vårt fall handlar det om hur en sådan hotbild skulle kunna se ut i ett kommunistiskt styrt samhälle. För att ta reda på det måste man utgå ifrån en specifik teori om legitimitet. I detta arbete är det alltså Max Weber och David Beethams legitimitetsteorier som skall uppmärksammas.

Att valet faller på just Weber och Beetham har att göra med att den förstnämnde på ett unikt sätt influerat den moderna legitimitetsforskningen och att den sistnämnde hör till Webers mest uttalade och konstruktiva kritiker.¹¹

2. Max Webers syn på politisk legitimitet

2.1 Allmän bakgrund

Webers största bidrag till samhällsvetenskapen har ansetts vara just dennes teorier om legitimitet.¹² Weber uppmärksammade legitimitetsbegreppets universella tillämpbarhet¹³ – bortom diskussioner om legitim succession – och såg legitimitet som ett sätt att beskriva relationen mellan styrande och styrda. Webers diskussion om legitimitet gäller inte statsmakten specifikt. Han diskuterar istället legitimitet generellt i relationer som innefattar *maktutövning*.¹⁴

Ett styres legitimitet vilar enligt Weber på tre *idealtyper*, som oftast förekommer i kombination. Dessa är:

- *Rationella grunder*, omfattande en *tro* på att ett normativt regelverk är berättigat liksom en tro på att de individer som utövar makt har rätt att göra så.
- *Traditionella grunder*, omfattande en *tro* på vissa omhuldade traditioner, liksom på dem som utövar makt härledd ur dessa traditioner; samt
- *Karismatiska grunder*, omfattande en *tro* på en enskild individs exceptionella kvaliteter, samt på de befallningar och regelverk som emanerar från denna individ.¹⁵

Viktigt är att poängtera att vad Weber betonar är en tro på styrets legitimitet i bemärkelsen tro på det rättfärdiga i styrets normerade *beteende*. Inte ens i den rationella idealtypen är det alltså fråga om att folket kritiskt och rationellt *utvärderar* styret och dess resultat.¹⁶

2.2 Rationella legitimeringsgrunder

Den rationella idealtypens *maktutövning* kännetecknas enligt Weber av förhandenvaron av abstrakta regler och en tydligt avgränsad kompe-

tensfördelning, där maktbefogenheter förlänats ämbeten snarare än individer.¹⁷ Ämbetena ingår i en hierarki, där lägre nivåer kontrolleras av högre nivåer och där varje ämbetes maktbefogenheter är tydligt kringskurna.

Den *administrativa elit* som kännetecknar den rationella idealtypen beskriver Weber som den *byråkratiska* makteliten.¹⁸ Denna består av tjänstemän anställda efter tydligt formulerade kriterier, där erkända akademiska yrkesexamina spelar en avgörande roll för anställning. I princip är tillsättandet av tjänstemän en process öppen för alla och anställning bygger på frivilliga kontrakt. Den makt en tjänsteman i den weberska byråkratin har tillkommer honom enbart i kraft av ämbetet.¹⁹

2.3 Traditionella legitimeringsgrunder

I den traditionella idealtypen är *maktutövningen* i princip koncentrerad till en specifik person, vars centrala ställning är sprungen ur en gammal traditions successionsordning.²⁰ Denna persons maktutövning kan vara på förhand given av traditionen, men kan ibland innefatta utrymme för ledarens eget tycke. Makt kan givetvis delegeras av den suverän som utpekats av traditionen, men för denna ynnest – som normalt skall besvaras med tacksamhet uttryckt i gåvor – finns inga egentliga ramar.

Den traditionella idealtypen förutsätter ingen *administrativ elit*, även om en sådan ofta ändå förekommer.²¹ Denna är i så fall rekryterad i kretsar som står i ett direkt lojalitetsförhållande till den yttersta maktavaren. Weber karaktäriserar den administrativa elitens arbete negativt och hävdar att den präglas av en avsaknad av formell kompetensfördelning, en avsaknad av tydliga hierarkier och slutligen en avsaknad av formaliserade tillsättnings- och befordringsförfaranden.

2.4 Karismatiska legitimeringsgrunder

Karismatisk *maktutövning* är i princip främmande för rutinmässigt styre enligt abstrakta regler.²² Istället uttrycker ledaren ständigt nya förpliktelser, som inte alls behöver stämma överens med vad som tidigare sagts eller ned-

tecknats. Den yttersta makten utövas av en person, vars manifesterade förmåga skiljer ut denne från resten av befolkningen. Denna persons karismatiska förmåga måste ständigt upp till bevis för att inte tappa sin mobiliserande kraft.²³ Weber talar om "the routinization of charisma" för att beskriva den process som ett karismatiskt styre måste gå igenom för att konsolideras.²⁴ Denna process innebär oftast att styret antar drag typiska för den traditionella och/eller den rationella idealtypen.

I sitt inledningsskede bygger den *administrativa eliten* inte på någon viss form av utbildning, utan snarare på ett känslomässigt kall att underordna sig en viss person.²⁵ Ledarens närmaste anhängare är att betrakta som lärjungar. Deras inbördes ställning beror i viss utsträckning på deras egna karisma och de lever ofta under gemensamma former.

3. Studiet av politisk legitimitet i öststater utifrån Webers idealtyper

3.1 Allmän bakgrund

Som redan nämnts bedrevs forskningen om politisk legitimitet i kommuniststater så gott som uteslutande av personer som använde sig av Webers typologi. Även om flera forskare *utvecklade* och *kompletterade* hans ursprungliga legitimitetstypologi, så delar samtliga forskare i detta kapitel några viktiga grundantaganden med Weber.²⁶

För det första studerar de legitimitet som varande en *tro* på styrets legitimitet. För det andra delar författarna grundantagandet att de olika legitimeringsformerna är *utbytbara* i förhållande till varandra och att de i viss utsträckning kan komplettera varandra. För det tredje ser ingen av de weberska forskarna marxism-leninismen som en grundläggande – i bemärkelsen *begränsande* – faktor bakom regimlegitimeringen i östblocket.

3.2 Rationell legitimitet i kommunistsystemet

Redan 1954 hävdade Barrington Moore att Sovjetunionen var ett tekniskt-rationellt samhälle,²⁷

vars styre i allt mindre utsträckning byggde på ideologi och i allt större utsträckning på teknisk kunskap och bevisad professionell merit. Andra kännetecken för detta byråkratiska system var, enligt Moore, uppenbart weberska drag, såsom tydliga hierarkier, juridiskt avgränsade kompetensområden, tjänstemännens avsaknad av makt utöver sitt ämbete, trygga anställningsvillkor samt tydliga karriärvägar i princip öppna för alla.²⁸ Denna byråkratisering – i sig ett resultat av samhällets modernisering – innebar att partifunktionärer tappade inflytande till förmån för tekniskt skolad expertis.

Jerry F. Hough, som delade Moores grundsyn, menade att systemets allt mer tekniskt-rationella karaktär på sikt kunde tänkas leda till åsiktspluralism.²⁹ Då teknisk rationalitet går ut på en "trial and error"-logik, och då en sådan logik förutsätter att människor tillåts *påtala* "error", så var det enligt Hough rimligt att tänka sig åsiktsfrihet och en allmän differentiering inom Sovjetblocket som tänkbara resultat av modernisering.³⁰

Det som enligt Moore störde den allmänna bilden av en rationell och monistisk³¹ Weber-byråkrati var för det första en tendens till myndighetsutövning utan stöd i lag. För det andra såg han en kvarvarande tendens hos partifunktionärer att lägga sig frågor av teknisk karaktär, samt en benägenhet hos den lokala partiorganisationen att – trots förvaltningsuppgifter – verka politiskt.³²

Dessa avvikelser, som traditionellt brukar tillskrivas kommunistpartiets *kontrollbehov*, analyserade Hough i en förstående anda. Han såg dem istället som betingade av de brister, som varje stor monistisk byråkrati är behäftad med.

I "The Soviet Prefects" från 1969 analyserade han den lokala partiorganisationens interaktion med industrin i Sovjetunionen och drog slutsatsen att kommunistpartiets inblandning snarast gjorde den tekniskt-rationella byråkratin effektivare än vad annars hade varit fallet.³³ Hough poängterade att även teknisk expertis kan vara oense om vad som i ett bestämt läge är den mest rationella lösningen och att man därför även i ett tekniskt-rationellt system ibland måste låta värderingar och intressen få utslagsrösten – för effektivitetens skull.³⁴

Även Alfred G. Meyer såg Webers byråkratideal förverkligat i det sovjetiska systemet och såg bland annat den marxist-leninistiska principen om demokratisk centralism³⁵ som ett tydligt uttryck för detta. Han menade att hela kommunistssystemet gått ifrån *systembyggande* till *systemmanagement* och jämförde rentav den tidens kommunistssystem med vilket företag som helst där löpandebandprincipen råder.³⁶

Meyer hävdade i samma anda som Hough att man inte kunde se på den sovjetiska förvaltningen som något som stördes och förvanskades av politiskt godtycke och kontrolliver. Han menade att kommunistpartiet snarare skulle uppfattas som en *kompletterande* och i vissa fall *konkurrerande* byråkrati.³⁷ I denna konkurrens ansåg Meyer att kommunistpartiet alltmer skulle komma att uppfattas som den konservativa parten och att starkare och starkare intressen skulle komma att artikuleras *utanför* partiet, vilket i sin tur skulle innebära att kommunistpartiet skulle tvingas fylla den intresseaggregerande funktion, som partier fyller i västdemokratier.³⁸

Även Zbigniew Brzezinski såg sovjetsystemet som framförallt en byråkrati. Hans ton var emellertid mer pessimistisk. När de tidigare refererade forskarna såg de effektiva inslagen och pragmatismen i det sovjetiska systemet, såg Brzezinski en ideologi som omöjlig kunde förenas med fortsatt modernisering.³⁹ Han talade 1970 om "the bureaucratization of boredom" och om hur en revolutionär doktrin i sovjetsystemet förvandlats till en förstenad social och politisk ortodoxi.⁴⁰ Om Moore, Meyer och Hough målade upp bilden av ett huvudsakligen tekniskt-rationellt system som politiskt och strukturellt *närmade* sig väst, varnade istället Brzezinski för att den marxist-leninistiska ideologin – även i sin förstelnade form – *uteslöt* varje fredlig existens med omvärlden i det längre perspektivet.⁴¹

Om den ovan beskrivna synen på det sovjetiska systemet som tekniskt-rationellt ligger den weberska idealtypen ganska nära, så får T. H. Rigbys teori om *målrationalitet* snarast ses som en vidareutveckling av Webers rationella idealtyp.

Rigby hävdade till att börja med att det är fel att analysera den sovjetiska samhällstypen ge-

nom att ta fasta på den formellt existerande maktindelningen mellan partistrukturer och förvaltningsstrukturer. Han menade att Sovjetsamhället till karaktären var ett "monoorganisatoriskt" samhälle i vilket stat, parti och förvaltning i praktiken var fusionerade.⁴² Det rådde sålunda ingen tydlig uppdelning mellan de instanser som fattade långsiktiga styrbeslut och de som utförde abstrakt regelapplikation.

Detta "monoorganisatoriska" system var, enligt Rigby, inte rationellt i bemärkelsen *tekniskt* rationellt. Istället menade han att rationaliteten i det kommunistiska systemet var relaterad till det slutgiltiga kommunistiska *målet*.⁴³ Rationellt var med andra ord det som vid en teleologisk bedömning ansågs kunna accelerera processen mot kommunism. På vägen mot kommunismen fanns det vidare olika delmål – ofta kallade planer.

Det sades i den allmänna bakgrunden till detta avsnitt att de Weber-inspirerade öststatsforskarna har det gemensamt att de inte tar marxism-leninismen i beaktande i sitt studium av legitimitet i kommunistssystemet. Men innebär inte Rigbys målrationalitet att han faktiskt ser en koppling mellan ideologi och legitimitet?

Ytligt sett är detta fallet. I grunden är Rigby emellertid fast i de weberska grundantagandena. Legitimitet är och förblir för honom människors *tro* på styrets legitimitet. Han ser inte att marxism-leninismen skulle utgöra någon systematisk begränsning för styrets legitimitet, utan anser att den politiska ledningen är herre över sin egen legitimitet och att de kan manipulera människornas tro helt i enlighet med sina behov.⁴⁴

3.3 Traditionell legitimitet i kommunistssystemet

Med tanke på att den kommunistiska rörelsen – var den än har uppträtt – har förespråkats ett förkastande av rådande ordning samt genomgripande förändring av samhället, så kan det tyckas långsökt att karaktärisera en marxist-leninistiskt styrd stat som traditionell till sin legitimitetsform.⁴⁵ Ändå har bland andra Christel Lane framfört argumentet att kommunistregimer sedan början av 1960-talet – medvetet men outtalat – försökte skapa genuint folklig uppslutning

genom systematisk hänvisning till tradition.⁴⁶ Den traditionella legitimeringen hade, enligt Lane, i början av 1980-talet blivit den huvudsakliga legitimeringsformen – åtminstone i Sovjetunionen.

Den viktigaste komponenten i den sovjetiska traditionella legitimiteten var, enligt Lane, den socialistiska ritualen. Denna ritual tog sig flera uttryck. Det handlade om revolutionära högtider som första maj och revolutionsfirandet, men även om initieringsceremonier av olika slag samt högtidlighållandet av segern över Nazityskland.⁴⁷ Genom dessa riter försökte regimens representanter skapa en känsla av kontinuitet mellan det gemensamt upplevda och nuet. Om den weberska traditionella idealtypen i stor utsträckning hänvisade till blodsband och ingifte, var det i kommuniststaten det närmast apostoliska förhållandet mellan Lenin och de samtida ledarna, som skulle borga för kontinuitet.⁴⁸

Utan anspråk på att delta i någon legitimitetsdebatt har Kristian Gerner – i dialog med Lane – beskrivit vad han såg som ett system av riter byggt på en cyklisk tidsuppfattning till skillnad från en linjär.⁴⁹ ”I myten möts i nuet en förfluten guldålder och ett förflutet gyllene ögonblick med en framtida förlösning och frälsning”, skriver Gerner och beskriver bland annat hur sovjetideologer lyckades med konststycket att upprätta en sorts kontinuitet mellan sovjetiska högtider och militära slag på 1300-talet.⁵⁰

3.4 Karismatisk legitimitet i kommunistsystemet

En av de forskare som sett uttryck för karismatisk legitimering i Sovjetsystemet är Graeme Gill. Enligt honom blev karismatisk legitimitet viktig i förhållande till massorna först i och med Stalin och den personkult som tog fart i samband med dennes femtioårsdag 1929.⁵¹ Enligt Gill kom Stalinkulten att kännetecknas av dels ett medvetet försök att måla upp bilden av Stalin som Lenins trognaste lärjunge och dels av att partiets roll rent allmänt tonades ned till förmån för Stalins person.⁵²

Gill ser ledarkulten inte som ett uttryck för storhetsvansinne, utan snarare som ett i grunden rationellt förhållningssätt till den tidens politiska

dagordning.⁵³ Efter en period av ekonomisk återhållsamhet under NEP⁵⁴ skulle Sovjetunionens samtliga jordbruk vid den här tiden tvångskollektiviseras under ledning av en partiorganisation som egentligen saknade nödvändiga organisatoriska egenskaper och relevant expertis. I detta läge blev det ur centrums perspektiv nödvändigt – och ur den lokala administrationens perspektiv välkommet – att införa en extremt centralstyrd ordning med utgångspunkt hos självaste Stalin.⁵⁵

Ytterligare en orsak till att det fanns behov av att införa ett tydligt karismatiskt element i styret var, enligt Gill, att den revolutionära glöden sakta höll på att dö ut som ett resultat av byråkratisering, NEP och en ganska hopplös verklighet.⁵⁶ Sist men inte minst stod Lenins efterträdare efter hans död med ett ideologiskt ramverk i sina händer, som egentligen inte gav så mycket praktisk vägledning i den ryska verklighet som nu skulle stöpas om. Detta tomrum skapade ett behov av en ofelbar uttolkare i partiets topp.⁵⁷

Agnes Heller anser å sin sida att det karismatiska styret under Stalin var en reaktion på den jakobinism som präglade kommunistsystemets tidiga period. Detta hade fått människor att se godtycket i systemet. Genom att sprida myten om den ofelbare och allvetande ledaren, menar hon att människorna kunde fås att förmimma en sorts mening i systemet.⁵⁸

3.5 Paternalistisk legitimitet i kommunistsystemet⁵⁹

Exilungraren Ferenc Fehér genomförde på 1970-talet vad man skulle kunna kalla en ”marxifiering” av Weber genom att förena dennes betoning av människors *tro* på legitimitet med en neo-marxistisk syn på maktutövning i linje med tankar som framförts av bland andra Gramsci och Lukes.⁶⁰

Fehérs teori innebär ett avvisande av Rigbys tal om en marxist-leninistisk målrationellitet. Fehér menade att det politiska systemet i östblocket inte kunde bygga på någon typ av rationalitet, allra minst någon marxist-leninistisk rationalitet. Han såg marxism-leninismen i dessa länder som enbart en trossats – en trossats som den styrande eliten godtyckligt fyllde med det som gyn-

nade dess egna intressen. Till denna trossats kunde man inte förhålla sig rationellt – det enda man kunde göra var att bevisa sin *tro* på den.⁶¹

För att de repressiva inslag som ingår i all paternalism skulle lyckas som legitimeringsform, krävdes det att människorna övertygades om att de var gynnade av detta system.⁶² Då regimen inte kunde kosta på sig att rådfråga folket om dess behov, var det nödvändigt att skapa och styra människors själva förväntningar på systemet. Det var därför nödvändigt att upprätthålla ett vad Fehér kallar ”behovsformulerandets diktatur” (”dictatorship over needs”). Här spelade faktiska garantier och selektiv information en viktig roll.

Människorna upplystes ständigt om de garantier systemet gav i termer av utbildning, sjukvård, bostäder, arbetstillfällen och rekreation. Samtidigt nåddes befolkningen ständigt av rapporter om kapitalistsystemets alla avvisidor: arbetslösheten, den sociala utslagningen och brottsligheten. På detta sätt lyckades regimen inte bara reducera de kognitiva alternativen till det rådande systemet. Genom kognitiv makttövning lyckades den dessutom forma människornas egna livsstrategier så att dessa på ett lämpligt sätt sammanföll med det som regimen var beredd att erbjuda.⁶³

4. Utvärdering av Weber-typologins analytiska implikationer

4.1 Allmän bakgrund

Jag avser inte att här ifrågasätta det rimliga eller orimliga i det som Weberforskarna konstaterat i det kommunistiska systemet och som redovisats i föregående avsnitt. I detta avsnitt är jag intresserad av att belysa de metodologiska och analytiska implikationerna av den weberska legitimitetssynen, i synnerhet vad beträffar studiet av kommunistisk legitimitetserosion.

4.2 Avsaknad av empiriskt material

En praktisk invändning mot det weberska legitimitetskonceptet och dess betoning på människors egna *tro* är avsaknaden av tillförlitliga opi-

nionsundersökningar från kommunisttiden.⁶⁴ Det som finns är regimernas egen statistik, vilken sällan – eller aldrig – ställde frågan om vad medborgarna tyckte om systemet i sig. Hade man ställt en sådan fråga är sannolikheten dessutom uppenbar att svaren inte blivit ärliga.

De västliga undersökningar som finns om den politiska opinionen i östblocket utgår ifrån intervjuer med tillfälliga besökare i väst, samt djupintervjuer – så kallad ”debriefing” – med människor som hoppat av till väst.⁶⁵ Dels kom dessa undersökningar inte åt den stora massan av människor bakom muren och dessutom är det svårt att bortse från att dylika undersökningar faktiskt var en del av ett övergripande propagandakrig stormaktsblocken emellan.

4.3 Fokuseringen på människors tro

Den huvudsakliga och principiella invändningen mot den weberska typologin har emellertid inte att göra med avsaknaden av empiriskt underlag. Nej, det stora problemet i Webers legitimitetssyn har att göra med hans fokusering på människors egna *tro*. Denna fokusering implicerar flera analytiska begränsningar, vilka skall redovisas i detta kapitel.

För att konstatera huruvida ett styre är legitimt räcker det – om vi utgår ifrån Weber – med att *fråga* människorna om deras egna uppfattning. Om vi inte nöjer oss med detta utan vill ha reda på vad som *bygger upp* legitimiteten bör vi – om vi utgår ifrån Weber – helt enkelt söka efter eventuella uttryck för hans idealtyper. Om vi dessutom vill ta reda på hur den process ser ut, på vilket ett styre aktivt försöker *legitimera* sig, bör vi studera de mekanismer som står styret till buds för att i befolkningen ingjuta en tro på styrets legitimitet. Detta leder oss inte in på studiet av det politiska systemets natur – den marxist-leninistiska ideologin – utan snarare på *socialiseringsprocesser* alternativt etablerandet av kognitiva *hegemonier*. Ett styre som lyckas med sin socialisering och styr konsekvent i förhållande till sin huvudsakliga legitimeringsform (idealtyp), torde sålunda inte kunna förlora sin legitimitet.⁶⁶

Det enda som utifrån det weberska perspektivet kan tänkas hota styrets legitimitet verkar

vara politikernas *oförmåga*—dels oförmåga att styra *konsekvent* i förhållande till den valda legitimeringsformen och dels oförmåga att *komplettera* den huvudsakliga legitimeringsformen med andra legitimeringsformer.⁶⁷ Legitimitet blir med andra ord en fråga om *skicklighet*.

Att ledarna själva sitter inne med kontrollen över sin egen legitimitet, gör i sin tur legitimitetserosion ytterst osannolik. Vi förväntas som samhällsvetare ständigt bli förvånade när ett folk inte längre uppfattar sitt system som legitimt.⁶⁸

Då legitimitet på detta sätt ytterst alstras kognitivt, *bortom* systemet i sig av enskilda ledare, ges vi ingen som helst möjlighet att studera hur systemet som sådant förlorar sin legitimitet. Vi kan med andra ord inte genomföra den önskade studien av legitimitetserosion på systemnivå ifall legitimitet—vilket Webertypologin implicerar—är något som de styrande i slutändan själva kontrollerar på en kognitiv nivå.

Webers analytiska separation mellan å ena sidan legitimeringen av det politiska systemet och å andra sidan det politiska systemet som sådant har—som vi såg i föregående kapitel—inte hindrat en överväldigande majoritet av legitimitetsforskarna inom öststatsforskningen från att ganska konsekvent gå i Webers fotspår. De metodologiska konsekvenserna av detta gjorde sig kanske inte gällande så länge östblocket präglades av stabilitet, men gör sig gällande på ett akut sätt när vi vill studera legitimitetserosion i kommunistsystemet. Dels därför att legitimitetserosion blir osannolik enligt Webers syn på de styrande som legitimitetens egentliga herrar, och dels då vi med honom inte kan studera ett systems legitimitetskris—enbart dess legitimeringsmodellens kris.

Att se ett politiskt system som legitimt helt enkelt då människorna *själva* tror att så är fallet, har förvisso det goda med sig att det utesluter etnocentriskt betingade och nedlåtande utlåtanden om för oss främmande politiska system. Samtidigt kan man säga att en sådan relativism tömmer begreppet legitimitet på allt normativt värde. Ett sådant värde förutsätter ju någon typ av *yttre* kriterium—bortom vad människor *själva* tror.⁶⁹ Om vi följer Weber har vi ingen som helst rätt att på objektiva grunder—bortom opinions-

undersökningarna—säga något om huruvida ett system är legitimt.

I förlängningen innebär Webers betoning av människors egna tro att ett styre i princip skulle kunna bli legitimt på uteslutande propagandistisk och polisiär väg.⁷⁰ Därmed skulle exempelvis den politiska regimen i det hermetiskt slutna Nordkorea kunna hävda att man representerar världens mest legitima politiska system.

Som ett alternativ till Webers legitimitetsteori skall jag i följande kapitel redovisa David Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet.

5. Beethams kontextuella syn på politisk legitimitet

5.1 Allmän bakgrund

David Beetham vänder sig mot den weberska synen på legitimitet som en *tro* skickliga ledare själva kan kontrollera. Beetham hävdar förvisso att det är i människornas tro vi kan se om ett legitimitetsförsök i slutändan har lyckats eller ej, men när Weber tycks anse att ledarna fritt kan välja bland olika legitimeringsformer, menar Beetham att det politiska systemet som sådant och dess legitimeringsform är två sidor av samma mynt.

Istället för att se politisk legitimitet som ett systemets utanpåverk kontrollerat av de styrande, anser Beetham att ett systems legitimitet—och därmed de styrandes handlingsutrymme—i väldigt stor utsträckning *begränsas* av systemets natur.⁷¹

5.2 Statsmaktens behov av legitimitet

Det ur maktänseende specifika med staten är, enligt Beetham, dess utsatta ställning på makthierarkiernas topp. Han poängterar att staten som sådan—till skillnad från exempelvis myndigheter—inte har några mänskliga lagar, bortom sig själv, att hänvisa till och motivera sin makt med. Detta samtidigt som statens maktutövning ingriper flera negativa inslag, vilka i det långa loppet bara kan accepteras av folket om de berättigas på något sätt.

Beetham hävdar att politisk legitimitet i det moderna samhället på något sätt måste inbegripa folket och inte bara eliterna i förhållande till den yttersta statsmakten. Han menar att ett styre som enbart bygger på elitsamförstånd inte kan överleva särskilt länge.⁷²

5.3 Maktutövningens lag-/normbundenhet

Ett grundkriterium för politisk legitimitet är, enligt Beetham, att makt erhålles och utövas i enlighet med etablerade regler eller sedvänja. Beetham syftar här inte på den moderna rättsstaten, utan på den betydligt äldre principen om att överhuvudtaget förena maktutövning med regler för att hindra godtycke.⁷³ Lagbundenheten är den komponent i den politiska legitimitetens normativa struktur som enligt Beetham drabbas hårdast av att överträdas. Ett styre som inte respekterar sina egna grundläggande regler blir direkt illegitimt.⁷⁴

Även om lagbundenhet är ett nödvändigt kriterium för legitimitet, är det inte ett tillräckligt kriterium. Regler kan nämligen inte motivera sin egen rättfärdighet. Ytterst står all lagbunden maktutövning och faller med frågan: Varför just *dessa* lagar/normer? I följande avsnitt skall de för ett politiskt system *yttersta* rättfärdigande källorna tas upp.

5.4 De för systemet rättfärdigande källorna

Varje system måste ha en yttersta källa att hänvisa till bortom sig själv. Denna källa måste stå i överensstämmelse med rådande värderingar. En dylik yttersta källa kan vara en gudomlighet och det som beslutas i dess namn. En annan sådan källa kan utgöras av en viss sorts filosof(i), vilket var ett ideal under upplysningen.⁷⁵ Även ren vetenskap har åberopats av politiker som en dylik extern källa. Såväl kolonialism som socialistiska revolutioner har motiverats med hänvisning till vetenskap.

Externa källor är aldrig ensamt verksamma, enligt Beetham, utan måste kompletteras av *in-* *terna* källor – härrörande från samhället – samhället som det en gång *var* eller samhället som

det *är* . Samhället som en gång *var* är lika med en viss tradition. Samhället som det *är* motsvarar folket.⁷⁶ Observera att det här inte handlar om att *rådfråga* folket utan om att *hänvisa* till folket.

5.5 Berättigandet av maktutövningens negativa aspekter

De ovan redovisade yttersta källorna är ofta abstrakta och utan precision. För att ett folk skall acceptera maktutövningens negativa aspekter, måste systemet komma upp med ett svar på följande konkreta frågor: "Varför skall bara *vissa* få just beträda maktens korridorer?" och "Vad har folket och eliten för *gemensamt* intresse?"

För att motivera att bara vissa människor äger tillträde till maktens korridorer måste varje regim ha en *urskilningsprincip* ("principle of differentiation"), som implicerar att de människor som släpps in i maktens korridorer besitter kvaliteter, som gör de speciellt lämpade.⁷⁷

För att överhuvudtaget berättiga statens monopol på viss maktutövning, krävs enligt Beetham vidare en föreställning om ett ömsesidigt intresse hos styrda och styrande.⁷⁸ En elit kan exempelvis erbjuda fysiskt skydd, välfärd och infrastruktur.⁷⁹

5.6 Ett manifesterat folkligt samtycke

Legitimitet i det moderna samhället förutsätter, enligt Beetham, slutligen att ett folkligt samtycke *manifesteras* .⁸⁰ Beetham talar inte uteslutande om röstning i fria val under fri åsiktsbildning och i konkurrens mellan flera partier. Valprincipen ser Beetham bara som *ett* tänkbart – liberalt – sätt på vilket samtycke kan komma till uttryck. Andra handlingar som kan ingjuta legitimitet i ett system är kontraktuella förpliktelser, eder, konsultationer, förhandlingar och massmobilisering.⁸¹ Massmobilisering är den uppvisning av folklig uppslutning som *inte* täcks in av valprincipen.⁸² Denna typ av mobilisering går ut på att folket, genom sin blotta närvaro vid ett eller flera tillfällen, sluter upp bakom sitt lands ledare.

Därmed har Beetham slagit fast att legitimitet kan ingjutas av folkets medverkan på flera olika sätt. Beetham gör dock en distinktion mellan de

olika formerna för visat samtycke vad beträffar deras legitimerande kraft. Utfästelser i ett kontrakt eller en ed har i princip samma legitimerande styrka oberoende av om de betingas av karriärskäl, ekonomiska skäl eller ett av månande om det kollektivt bästa. Handlingen *i sig* inbegriper en utfästelse inför framtiden – oavsett bevelsegrunderna. Vid val och vid massmobilisering å andra sidan innefattar ett deltagande inga som helst förpliktelser inför *framtiden*.

5.7 Legitimitetserosion

Beetham ser framförallt följande sätt, på vilka ett systems legitimitet kan vittra sönder:

För det första kan legitimitetserosion ske när ett system bli kroniskt oförmöget att leva upp till de *intressen* som kan tänkas vara förknippade med dess själva natur eller som formulerats av exempelvis ett röstande folk.⁸³ Orsakerna till detta kan vara både systembetingade och systemexterna.

För det andra kan legitimitet, enligt Beetham, vittra sönder ifall maktrekryteringens *urskilningsprincip* inte längre upprätthålls eller om *den ytterst berättigande legitimeringskällan* anfräts av tvivel.⁸⁴

6. En kontextuell syn på politisk legitimitet i kommuniststater

6.1 Allmän bakgrund

Jag skall i detta avsnitt – med utgångspunkt i Beethams kontextuella syn på legitimitet – försöka analysera politisk legitimitet i östblocket genom att fokusera på marxism-leninismen som ideologi.

Som sagts i inledningen har Beetham själv inte haft särskilt mycket att säga om just *kommunistisk* regimlegitimitet. Den kontextuella legitimitetsanalys av det marxist-leninistiska samhället som skall genomföras i detta arbete kan därmed inte ses som annat än inspirerad av Beetham. De forskarbidrag som jag kommer att referera till har för övrigt skrivits helt oberoende av David Beethams legitimitetsteori. Det som för-

enar dem är sålunda inte Beetham, utan en vilja att ta marxism-leninismen på allvar som en förklarande variabel i studiet av det nu försvunna kommunistiska systemet.

En kontextuell analys av politisk legitimitet i kommunistsystemet är emellertid förknippad med vissa specifika problem, som har att göra med den typ av forskning som i väst bedrivits i skuggan av det kalla kriget. Som Neil Robinson konstaterar, har den västliga analysen av Sovjetsystemet – inte minst analysen av Gorbatsjovs reformer – präglats av ett relativt ointresse för marxism-leninism som en strukturell och förklarande faktor i sovjetisk politik.⁸⁵

I väst verksamma *marxistiska forskare* utgick under det kalla kriget vanligtvis från att studiet av östblocket på inga villkor kunde bli ett studium av *marxism*.⁸⁶ Regimerna i östblocket ansågs vanligtvis inte vara motiverade av något annat än av viljan att behålla makten och de egna privilegierna.⁸⁷ Att se den marxist-leninistiska ideologin som en förklarande variabel i sig blev ur detta perspektiv meningslöst. De västliga marxisternas analys av Sovjetsystemet fick därmed vanligtvis ett *socioekonomiskt* – inte ideologiskt – fokus.⁸⁸

Öststatsforskningens huvudfåra dominerades emellertid av icke-marxister – till en början med ett klart säkerhetspolitiskt fokus.⁸⁹ Så småningom utkristalliserades två analytiska huvudfåror: ”totalitarismkonceptet” och ”konvergenskonceptet”. Totalitarismkonceptet hade ett politiskt fokus och studerade framförallt den kommunistiska partibyråkratins försök att koncentrera makt hos sig själv samt att nå ut med denna makt på samhällets samtliga nivåer.⁹⁰ Konvergenskonceptet – med 1950- och 60-talet som sin storhetstid – studerade å sin sida kommunistsystemet i förhållande till den övergripande historiska utvecklingen i världen, med fenomen som modernitet, industrialisering och byråkratisering i fokus.⁹¹ Flera forskare inom denna skola påtalade *likheterna* mellan systemen i öst och väst och ansåg att de båda systemen till sin karaktär var på väg att närma sig varandra.⁹²

Även om det inom huvudfåran av den västliga öststatsforskningen fanns ett intresse för politiska processer konstaterar Robinson att den marxist-leninistiska *ideologin* sällan, eller aldrig,

sågs som en förklarande variabel när man analyserade staterna på andra sidan muren.⁹³

För att kunna genomföra den kontextuella analys Beetham föreslår för studiet av politisk legitimitet har jag fått beakta det ovan beskrivna materialproblemet och har med ljus och lykta sökt efter teoretiska analyser av kommunistsystemet som tar den officiella ideologin *på allvar*, som är *kritiska* och som utvärderar systemet utifrån systemets *egna* politiska koncept.

Valet av Herbert Marcuses "Soviet Marxism – A Critical Analysis" från 1958 kan tyckas någonting obskyrt, men boken anses vara en av mycket få analyser som verkligen lever upp till dessa tre krav.⁹⁴

6.2 Den historiematerialistiska ontologin som rättfärdigande källa

Det marxist-leninistiska projektets teoretiska kärna utgjordes av den så kallade historiska materialismen, som enligt Sovjetideologin var Marx' och Engels' dialektiska – därmed logiska och vetenskapliga – studium av den historiska utvecklingen.⁹⁵ Den historiska materialismen var i sin sovjetiska skepnad en sammanhängande och fixerad världsbild, som det undervisades om på universitet och högskolor i hela östblocket.⁹⁶ Den bör sålunda ses som den legitimerande läran i det marxist-leninistiska systemet – det vill säga den lära som de styrande inpräntade i sina undersåtar och som fick motivera den förda politiken.

Enligt den historiska materialismen är mänsklighetens sociala utveckling betingad av objektiva lagar, som människan kan nå kunskap om.⁹⁷ För den som nått sådan kunskap är det en moralisk plikt att i konkret handling verka för införandet av socialism och det slutgiltiga kommunistiska samhället.⁹⁸ Den sociala kraft som skall mobilisera sig för kapitalismens slutliga undergång är arbetarklassen i sin egenskap av historiens mest progressiva agent.

Med utgångspunkt i den historiska materialismen hette det i den officiella ideologin att den mänskliga historiens drivkrafter utgjordes av spänningar mellan produktionsförhållanden (= människors förhållande till produktionen) och produktivkrafter (= tekniker, kunskaper och

samarbetsformer) samt de därtill relaterade klassmotsättningarna.⁹⁹ Dessa motsättningar skulle – på dialektiskt vis – ta mänskligheten från samhällsstadium till samhällsstadium för att till slut utmynna i det klasslösa kommunistiska slutmålet.

Vad beträffar övergången till socialism¹⁰⁰ hade Marx – och till en början även Lenin – förutspått att denna skulle äga rum i ett väl utvecklat kapitalistiskt samhälle, där kapitalismen tömt ut sin utvecklingspotential med extrem utarmning av arbetarklassen som följd.¹⁰¹

Lenin ansåg att den imperialistiska kapitalismen, som han konstaterade i väst i början av 1900-talet, var en kapitalismens dödsryckning och att tiden därför var kommen för arbetarklassen att resa sig.¹⁰² Samtidigt konstaterade han att arbetarrörelsen i väst inte alls radikaliserades på det sätt man utifrån Marx kunde förvänta sig, samt att den industriella arbetarklassen i det efterblivna Ryssland var långt ifrån revolutionärt medveten. Lenin hävdade emellertid att ett välriktat slag mot kapitalismens svagaste länk, Ryssland, av arbetarklassens medvetna förtrupp kommunistpartiet var det mest adekvata förhållningssättet till den uppstådda situationen i världen.¹⁰³ Så löd därmed den leninistiska rationaliseringen för Oktoberrevolutionen i Ryssland 1917.

Att revolutionen lät vänta på sig i det mer utvecklade kapitalistiska väst berodde enligt den officiella marxism-leninismen på ett "falskt medvetande" hos den västliga arbetarklassen – det vill säga en avsaknad av insikt om dess långsiktiga intressen.¹⁰⁴

Enligt sovjetideologin innebar det marxist-leninistiska maktövertagandet slutet på den antagonism som i alla dittills existerande samhällen hade fått råda mellan rationalitetens *subjektiva* och *objektiva* sida. I den kapitalistiska antagonismen mellan det för människan rationella och det för maktthavarna rationella, ansåg marxism-leninismen att det *objektivi* rationella enbart kunde existera som en idé.¹⁰⁵ Med mänsklighetens inträdande i det postrevolutionära stadiet ansågs detta ha ändrats. Vad som tidigare förpassats till idévärlden, tilläts efter revolutionen flöda fritt och uppgå i den yttre verkligheten. Samhället som sådant hade efter revolutionen

blivit det sannas och det falskas enda måttstock.¹⁰⁶

Politik som intresseaggregering blev därmed snarast ett tankefel. Det enda som krävdes för att uppfylla allas verkliga intressen var logik i sin renaste form – det vill säga historisk materialism.¹⁰⁷

Enligt den marxist-leninistiska doktrinen kan reell frihet inte existera för folket i ett kapitalistiskt system. De humanistiska och frihetliga idéer, som finns i det kapitalistiska samhället, stannar med nödvändighet på just idéstadiet, då människan i detta system inte tillåts bli mer än en ekonomisk varelse i ständigt kamp för sitt livsuppehälle.¹⁰⁸

Frihet i sin *sovjetiska* tappning var istället att slippa vara denna ekonomiska varelse i ständigt kamp för det mest nödvändiga. Den frihet som massorna i det kapitalistiska systemet enbart fick utlopp för i formulerandet av *idéer*, hade efter revolutionen börjat omsättas i *verkligheten* och sålunda blivit en samhällets praktiska angelägenhet för första gången i människosläktets historia.¹⁰⁹

Västliga anklagelser om brott mot mänskliga rättigheter kunde ur detta perspektiv tas med ro. Ett samhälle som lade grunden för mänsklighetens *reella* frigörelse ansåg sig inte behöva bevisa någon humanism utöver den som definitionsmässigt genomsyrade hela det postrevolutionära projektet.

Ur den marxist-leninistiska synen på objektiv frihet som en framtida kulmination kan man härleda en teleologisk syn på etik, med innebörden att det som *påskyndar* kommunismen är gott och att det som *försenar* kommunismen är ont.¹¹⁰

Marcuse tar som exempel synen på arbete i öststaterna, som enligt honom var slående lik den kapitalistiska – för att inte säga kalvinistiska.¹¹¹ Med tanke på Marx' ideal om det "socialiserade arbetet" (= arbetarkontrollerad produktion) och hans kritik av det "alienerade arbetet" (= icke-socialiserad produktion), kan detta uppfattas som paradoxalt. Om man emellertid beaktar att den officiella ideologin såg ständigt ökad produktivitet som en förutsättning för kommunism och att den kommunistiska etiken enbart var ett *instrument* för att nå kommunismen, blir den stränga sovjetiska arbetsmoralen begriplig: Om

reell frihet bara kan existera i det kommunistiska samhället, så måste ju rimligtvis etiken fyllas med ett innehåll som *påskyndar* vägen mot kommunism – även om det innebär uppoffringar för ytterligare några generationer.

Samma teleologiska syn präglade den marxist-leninistiska synen på rätten. Lagarna skulle fyllas med det som kunde tänkas påskynda det kommunistiska samhällets slutliga seger. Detta även på bekostnad av enstaka individers för tillfället rådande behov.¹¹² De konstitutionella rättigheter som slogs fast i konstitutionen åtföljdes ofta av stadganden, enligt vilka statsintresset i vissa fall kunde sättas före respekten för individuella rättigheter.¹¹³ Ytterligare ett tecken på telos' herravälde i det juridiska systemet var att det var ett politiskt – inte rättsligt – organ, som ansvarade för att konstitutionens stadganden efterlevdes.¹¹⁴

6.3 Berättigandet av den kommunistiska maktutövningens negativa aspekter

I så gott som samtliga kommunistiskt styrda stater fanns i konstitutionen ett stadgande om kommunistpartiets ledande roll i samhället och staten.¹¹⁵ Att just kommunistpartiet skall ha ett monopol på att representera arbetarklassen går inte att härleda direkt ur den historiska materialismen. Rationaliseringen för kommunistpartiets suveräna status finner vi istället i den leninistiska partidoktrinen,¹¹⁶ som därmed får sägas utgöra den urskiljningsprincip Beetham talade om.

Enligt den leninistiska partidoktrinen består kommunistpartiet av arbetarklassens mest medvetna delar. I kommunistpartiet återfinns med andra ord den del av arbetarklassen med störst insikt om de historiska lagarna. I den utsträckning arbetarklassen som kollektiv inte var medveten nog att se sina verkliga intressen, ansåg Lenin att ett revolutionärt elitparti kunde ta initiativ till revolution.¹¹⁷

Med tanke på den leninistiska *graderingen* av människors sociala medvetande är den kommunistiska principen om "demokratisk centralism" och toppstyrning ganska förståelig. Vad som ter sig förkastligt ur det västliberala perspektivet – i

vilket ett parti framförallt aggregerar intressen – ter sig naturligt utifrån den marxist-leninistiska uppfattningen om ett med vetenskap utrustat kommunistparti med kännedom om mänsklighetens verkliga intressen.

Vad beträffar partiets konkreta politik för det nya samhället gav Marx' och Engels' läror inte särskilt stor konkret vägledning. Detta i kombination med att en förment vetenskaplig världsåskådning inte lämnar mycket utrymme för konkurrerande tolkningar, resulterade i ett ovanligt stort behov av *suveräna* uttolkare.¹¹⁸ Oavsett om det var en individ som fick representera det ultimata medvetandet eller om ett kollektivt ledarskap fick fylla denna funktion, så fanns helt enkelt systembetingade skäl till att kommunistpartiets koryföer ständigt höjdes till skyarna. Därmed kan vi – utan att gå via Webers idealtyper – härleda systemets karismatiska drag ur systemets marxist-leninistiska ideologi.

Som bekant talade Beetham, förutom om en urskiljningsprincip mellan elit och folk, även om behovet av ett gemensamt intresse mellan elit och folk. Här skall jag redovisa hur den marxist-leninistiska staten rationaliserade sin fortsatta existens och för folket positiva funktion. Vad som här sägs skall ses mot bakgrund av den grundläggande marxistiska – och marxist-leninistiska – tanken att staten på vägen mot kommunism skulle förlora sitt existensberättigande och till slut helt försvinna.

Marxism-leninismen ser den kapitalistiska staten som enbart en reflektion av de i samhället rådande ägarförhållandena.¹¹⁹ Den kapitalistiska staten anses därmed inte kunna bli något annat än de kapitalstarkas stat. Därmed blir den förrevolutionära statens tal om maktdelning och oberoende från privata intressen enbart kognitiva rökråd – ”ideologier” i ordets marxistiska innebörd.

Under övergångsperioden mellan kapitalism och kommunism skulle staten finnas kvar enligt den sovjetiska marxismen, men nu som försvarare av mänsklighetens verkliga intressen och som effektivast tänkbara organisator av den process som syftade till att lägga den materiella grunden för ett framtida kommunistiskt samhälle.¹²⁰ I detta synsätt fanns ingen plats för staten och konstitutionen som *balanser* gentemot en

politisk vilja. Nej, staten sågs i praktiken som kommunistpartiets förlängda arm¹²¹ – dess skepnad vid myndighetsutövning, rättsskipning och diplomatiska kontakter. Tidpunkten och formerna för den sovjetiska statens avveckling var inte självklara inom den sovjetiska politiska teorin och komplicerades ytterligare av förekomsten av en fientligt sinnad kapitalistvärld.¹²²

Med utgångspunkt i den marxist-leninistiska uppfattningen om ett mänsklighetens verkliga intresse, uppfattningen om mänsklig frigörelse och den redovisade synen på staten/partiet som den upplysta och verksamma agenten, så är det inte konstigt att förhållandet mellan ledare och ledda fick en karaktär som man kan kalla paternalistisk. Det exilungraren Fehér i webersk anda såg som en manipulativ legitimeringsform i *avsaknad* av marxism har vi härmed kunnat härleda till marxism-leninismen i sig.

Den skoningslösa synen på opposition som konstaterats i de kommunistiska samhällena skall även den ses mot bakgrund av den ovan beskrivna marxist-leninistiska ontologin. Ur det perspektivet blir opposition mot den postrevolutionära staten detsamma som opposition mot det *objektivt rationella*, mot det vetenskapligt *bevisade* och mot människans själva *frigörelse*. Samma sak med böcker och tankeinriktningar, som inte erkänner människans möjlighet att skåda de historiska lagarna. Dessa ansågs sålunda irrationella och oförenliga med mänsklighetens frigörelseprocess.¹²³

Att hävda att det konstaterade förtrycket i östblocket var ett uttryck för *avsaknad* av legitimitet blir därmed något missvisande. Marxist-leninistisk legitimitet och åsiktsförtryck tycks i själva verket ha gått hand i hand.¹²⁴

Därmed är inte sagt att orsaken till den hårda repressionen i östblocket nödvändigtvis skall sökas hos Karl Marx. Mycket tyder i själva verket på att både Lenin och Trotsky gjorde en extremt hård *tolkning* av det lilla Marx sagt om ”proletariatets diktatur” (= arbetarstatens postrevolutionära kamp mot kapitalisterna) och om övergångsperioden mellan kapitalism och kommunism. Att utrymme för en så hård tolkning av Marx fanns, kan i sin tur bero på att det bara med viss möda går att hitta belägg för att Marx före-

språkade någon politisk pluralism i det postrevolutionära samhället.¹²⁵

När vi diskuterar repression och åsiktsförtryck i östblocket är det emellertid viktigt att vi gör åtskillnad mellan, å ena sidan den repression som ständigt genomsyrade samhällssystemet, och å andra sidan det plötsliga och extraordinära förtrycket. Det förra var en nödvändig *del* av systemet, medan det senare vittnade om direkt *avsaknad* av legitimitet.¹²⁶

Ytterligare en av det marxist-leninistiska systemets negativa aspekter – bristen på respekt för privatlivets helgd – blir begriplig mot bakgrund av ideologin som rådde i detta system. I en liberal tradition, där individens frihet i princip skall blomstra *utan* staten, är intrång i privatlivet i princip oförenligt med frihet. Enligt marxism-leninismen kan emellertid individen ensam inte förverkliga sin frihet – friheten måste förlösas genom en förändring av samhällsstrukturen. Den verksamma agenten för att möjliggöra reell frihet är den postrevolutionära staten.

Då den postrevolutionära statens och individens verkliga intressen alltså *per definition* är identiska, finns ingen anledning att upprätthålla en principiell och strikt gräns mellan den enskilda individen och samhället. Översatt till rättstillämpning föreligger inga skäl att nitiskt försvara individens rätt i förhållande till staten och kollektivet.

Samma syn på individ kontra kollektiv kommer till praktiskt uttryck i synen på pengar och äganderätt. I den liberala traditionen är tanken att människor hävdar sig gentemot omvärlden genom sin privata, och i princip okränkbara, egendom.¹²⁷ Om människan inte längre skall hävda sig framförallt genom sin privata egendom – vilket är en av marxism-leninismens grundtankar – så finns inte längre någon anledning att strikt hävda den privata äganderätten och löneskillnader som nödvändiga incitament.

6.4 Princip för manifesterat folkligt samtycke i kommunistsystemet

Beetham hävdade som bekant att ett manifesterat folkligt samtycke är en nödvändig del i den politiska legitimitetens normativa struktur. Som redan förklarats var kommunistpartiets rätt till

makten i kommunistsystemet något på förhand givet. Dess principiella rätt att styra samt dess värnande om hela folkets verkliga behov var härledd ur den leninistiska versionen av historisk materialism. Denna ansågs inte vara i behov av att testas mot någon empiri, utöver den som Karl Marx redan hade studerat.¹²⁸ Sålunda behövdes inga val för att avgöra vilket parti som skulle vara statsbärande – *valprincipen* för manifesterat samtycke var därmed inte aktuell. Enbart *massmobiliseringsprincipen* gick att förena med partiets uppfattning om världen och om sig själv. Viktiga inslag i denna massmobilisering var de ritualer, som Lane ville se som en legitimeringsform *per se*. Det rörde sig om deltagande i massdemonstrationer, massmöten, massorganisationer samt olika initieringsprocedurer i livets olika skeden – exempelvis det ”socialistiska” äktenskapet och dopet.

Om partiets rätt till makten var inskriven i konstitutionen – vad fyllde då de val för funktion, som med jämna mellanrum hölls i östblocket? Svaret är att dessa val hade precis samma funktion som de övriga rituella inslagen i den kommunistiska massmobiliseringsmodellen. För även om det folkliga deltagandet i massdemonstrationerna och ”valen” inte innefattade några reella alternativ och även om deltagandet med tiden blev ett uttryck för ren konformism, så utgjorde de – ytligt sett – en folkets bekräftelse av systemet, dess ontologi och urskiljningsprincip.

7. Den marxist-leninistiska legitimitetens svaga länkar

7.1 Kapitalismens fortsatta existens

Trots att Marx hade förutspått att revolutionen skulle inträffa först i ett högt *utvecklat* kapitalistland när proletariatet som *helhet* kommit till nödvändig insikt fick Lenin – som vi redan konstaterat – det till att revolutionen skulle inträffa i det ekonomiskt efterblivna *Ryssland*, när en revolutionär *elit* kommit till nödvändig insikt.

Händelseutvecklingen i Ryssland var i sig alltså något av ett motbevis i förhållande till Marx' förutsägelser. Icke desto mindre utgick Sovjet-

statens grundare inledningsvis från att revolutionen i det högt utvecklade och kapitalistiska väst bara var försenad och att det revolutionära epicentret därför när som helst kunde flyttas västerut.¹²⁹

Åren gick emellertid, och trots att västvärlden tvingades upphöra med den mest uppenbara utsgningen av sina kolonier och trots att kapitalisterna i och med etablerandet av ett kommunistblock stängts ute från en stor del av världsmarknaden lyste den av Marx förutspådda revolutionen i ett utvecklat kapitalistland med sin frånvaro. Detsamma gällde den förutspådda utarmningen av arbetarklassen, liksom den av Lenin förutspådda antagonismen i västlägret, orsakad av världsmarknadens hopkrympning.

Trots diverse rationaliseringar till varför arbetarna i väst inte reste sig mot utsgning och trots att Marx' verk tonades ned till förmån för Lenins, så var händelseutvecklingen i väst en *utmaning* mot marxism-leninismens förmenta vetenskaplighet och därmed mot systemets självaste legitimitet.¹³⁰ Det faktum att man ständigt undervisade folket om den historiska materialismen, innebar att betydligt fler än enbart partiets ideologer var medvetna om dessa teoretiska pinsamheter.

7.2 Osäkra bevekelsegrunder för deltagandet i massmobiliseringen

Såväl den i väst förekommande valprincipen som den kommunistiska massmobiliseringsprincipen är förknippade med stor osäkerhet. Ingen av dessa principer implicerar nämligen någon folklig förpliktelse inför framtiden. Någon sådan förpliktelse kan enbart föreligga ifall samtycke *fixerats* genom en ed eller ett kontrakt.¹³¹ Det som avgör styrkan i valprincipen och massmobiliseringsprincipen är inte innehållet så mycket som de deltagandes bevekelsegrunder och här finns en viktig kvalitativ skillnad mellan de båda principerna.

Till skillnad från ett fritt och hemligt val i en demokrati, då det bakom varje röst alltid finns en substans av samtycke, så är den kommunistiska massmobiliseringsprincipen förenad med mycket stor osäkerhet vad beträffar bevekelsegrunderna bakom det uttryckta samtycket.

Detta gäller inte bara deltagandet i massdemonstrationer och dylikt, utan även deltagandet i kommunistsystemets "val". I och med att samma parti stod bakom samtliga kandidater så var det enbart röstandet i sig – aldrig valet av parti – som ingöt folkligt samtycke i systemet. Deltagandet i valet var därmed en, inför myndigheterna, helt öppen procedur – vem som avstått från att delta framgick ju av röstlängderna. Detta var skälet till att mellan 99,9 och 100 procent av de röstberättigade gjorde sig besväret att delta i dessa val utan alternativ.¹³² Röstning som konformism och röstning för att slippa repressalier blev därmed vanligt, vilket innebar att ledningen aldrig med någon säkerhet visste om det fanns någon kvalitativ substans i det samtycke som ytligt manifesterades på exempelvis första maj eller på valdagen.

Den kanske mest intressanta illustrationen av detta är det massmöte i Bukarest i slutet av december 1989, vilket hade arrangerats till *stöd* för regimen, men som plötsligt övergick i ett folkligt uppror *mot* Ceausescuregimen.

7.3 Intresseartikulering utanför de officiella kanalerna

Massmobiliseringsmodellen byggde på att folket uttryckte sin åsikt genom de officiellt sanktionerade kanalerna. Detta innebar att organiserad intresseartikulering *utanför* de officiella kanalerna – oberoende av de krav som ställdes – utgjorde ett ifrågasättande av regimen själva ontologi, som ju sade att kommunistpartiet *per definition* representerade hela folkets verkliga behov. Det är mot bakgrund av detta man bör se på den intresseartikulering som i Polen gjorde sig gällande i form av fackföreningsrörelsen Solidaritet i början av 1980-talet.

Solidaritets utmaning mot den marxist-leninistiska ontologin – och sålunda systemets legitimitet – framgår inte av organisationens krav som sådana. Dessa krav var socialistiskt anstrukna och handlade framförallt om arbetarnas inflytande över den egna produktionen.¹³³ Nej, det var Solidaritets blotta *existens* som utgjorde det stora hotet mot systemet. Att 11 miljoner polacker¹³⁴ såg sig tvungna att uttrycka sina intressen *utanför* de officiella kanalerna utgjorde gi-

vetvis ett hot mot hela den världsbild, som gjorde gällande att regimen och folkets intressen aldrig kunde gå isär.

7.4 Det inbyggda kravet på förändring av samhälle och samhällsklimat

Politiska värderingar, och den därmed följande etiken, kan internaliseras i varierande grad hos en befolkning. Även om socialiseringen i kommunistsystemet var unik till sin omfattning, måste det samtidigt konstateras att den marxist-leninistiska etikens internaliseringsvärde var behäftad med en kronisk svaghet. Denna svaghet framkommer vid en jämförelse med liberal etik.

I den liberala västdemokratien är de grundläggande etiska värdena formulerade i termer av åsiktsfrihet, religionsfrihet och privatlivets helgd. Dessa värden är *absoluta* och dessutom i princip *oberoende* av hur den yttre verkligheten gestaltar sig. De liberala etiska värdena kan realiseras oberoende av stat och materiell standard. Den separation mellan individ och samhälle som de liberala värderingarna inbegriper leder dessutom till att dessa värderingar i någon mån uppfattas som sprungna ur människans natur.¹³⁵

Den marxist-leninistiska etiken däremot – kännetecknad av hård arbetsmoral, konservativa familjeideal, klassiska könsroller och uppoffring för staten – var som vi såg tidigare inte absolut och fixerad. Det kommunistiska slutmålet skulle *inte* präglas av högt arbetstempo eller av ständig uppoffring för staten. Såväl arbetet som staten skulle i själva verket försvinna i ett längre perspektiv. Inte heller kunde kärnfamiljen sägas vara ett mål i sig. Nej, de värderingar makthavarna sanktionerade i kommunistsystemet var enbart instrument för att påskynda den process som skulle bringa kommunism. För att markera distansen till *kapitalistisk* arbetsdisciplin och konkurrens, betonade den marxist-leninistiska staten att det enbart var *socialistiskt* arbete och *socialistisk* tävlan som kunde ha ett värde i sig.¹³⁶

Denna statens instrumentella syn på etiken gjorde att internaliseringen av den aldrig kunde bli definitiv. I själva verket förväntade sig folket att såväl den stränga etiken som den repressiva

staten skulle förändras till något mer humant. Denna förväntan på systemet bottnade i den dialektiska uppfattningen att staten (överbyggnaden) och samhället (basen) är stadda i ständig och samtidig förändring till något bättre.¹³⁷ Vi kan kalla detta en ständig förväntan på dialektisk dynamik.

Folket var med andra ord berett att underkasta sig en stenhård arbetsmoral och en repressiv stat för det kommunistiska målet, men detta bara under förutsättning att arbetsmoralen och statens metoder mildrades på vägen mot detta mål. För att tala med Marcuse: "The ethical rationale is identified with the sociological rationale".¹³⁸

Denna villkorade acceptans innebar en svaghet som vi inte finner i exempelvis det västliberala systemet, med sin fixerade och absoluta etik.¹³⁹ Svagheten gjorde sig gällande såväl vid ekonomisk tillväxt som vid ekonomisk stagnation. Ekonomisk tillväxt ledde till att förväntningar på ett mildare system gjorde sig gällande. Ekonomisk stagnation och varubrist ledde å sin sida till desillusion, då det gjorde utsikterna om ett mildare samhällsklimat sämre och då det dessutom motsade själva ideologins utfästelse om ett ständigt ökande ekonomiskt välstånd.

För att exemplifiera hur det som här beskrivs faktiskt var ett reellt problem för beslutsfattare i det kommunistiska systemet kan vi ta Sovjetledaren Michail Gorbatjovs reformer. Gorbatjovs tal om demokratisering, öppenhet och perestrojka kan nämligen ses mot bakgrund av det spänningsfält som uppstod i skärningspunkten mellan å ena sidan den kommunistiska statens fortsatt omnipotenta och repressiva karaktär, och å andra sidan Marx' ideal om produktionens socialisering och statens bortvittrande. Detta spänningsfält gav upphov till följande fråga: "Om staten successivt skall försvinna och arbetarna själva överta kontrollen över produktionen – vilka konkreta beslut skall staten då fatta för att ge samhället *mer* makt och staten *mindre* makt?". Hela systemets ontologi – och därmed dess legitimitet – förutsatte ett svar på denna fråga och det var Gorbatjov som försökte ge detta svar under 1980-talets andra hälft.¹⁴⁰

7.5 Utkrävande av ansvar

Som vi såg tidigare var en grundläggande tanke i marxism-leninismen att frihet är detsamma som att slippa vara en ekonomisk varelse. Det framkom likaså att staten hade påtagit sig rollen som frihetens ingenjör och garant. Oavsett om förändringar var till det bättre eller till det sämre, uppfattades staten i kommunistsystemet i mycket stor utsträckning som den enda verksamma agenten i samhället.¹⁴¹

Regimen kunde inte – vilket är fallet i en marknadsekonomi – urskulda sig inför folket genom att vid ekonomiska motgångar hänvisa till enskilda arbetsgivare, dåliga konjunkturen eller marknadskrafter. För det första var staten den helt dominerande arbetsgivaren. För det andra erkände inte den marxist-leninistiska staten ”kapitalistiska” fenomen som konjunkturcykler och ekonomiska kriser.¹⁴² I den utsträckning regimen inte kunde skylla på sabotage, naturkrafter eller andra yttre faktorer, stod de sålunda ensamma med skulden för ekonomisk stagnation, varubrist och fortsatta klyftor mellan stad och landsbygd.

7.6 Åsiktsfrihetens destabiliserande verkan

Som vi redan konstaterat kan man se Gorbatjovs demokratiseringsreformer som ett uttryck för den dialektiska dynamik, som såväl elit som folk förväntade sig av det marxist-leninistiska systemet. Dessa reformer gav i sin tur upphov till en för östblocket unik möjlighet till fri debatt. Denna fria debatt var inte förenlig med systemets legitimitet, som ju grundade sig på uppfattningen att kommunistpartiet representerade människosläktets verkliga intressen och att partiets funktion var att på vetenskaplig väg leda folket mot det slutliga målet.

Ur detta perspektiv blir rimligen varje folkligt ifrågasättande av partiets roll en utmaning mot systemet som sådant. När vidden av det folkliga missnöjet mot partiet och dess linje inte längre gick att dölja, kunde såväl folk som ledning konstatera att partiet bara kunde styra om det *skyddades* från det folk det per definition ansåg sig representera.¹⁴³ Regimens påstående att man representerade folkets verkliga intressen var

med andra ord omöjlig att förena med en politik som tillät uttryck för att så inte var fallet. Partiet kunde ju knappast heller hävda att det folk man själv undervisat i historisk materialism var fångar i ett falskt medvetande, som distraherade det från sina verkliga intressen. Det var likaså svårt att hävda att utländska agenter stod bakom den veritabla våg av folkligt missnöje som sköljde mot de marxist-leninistiska regimerna i slutet av 1980-talet.

Kommunistregimernas kompromisser med oppositionen under 1980-talet i så kallade rundabordsamtal förebådade en total legitimitetskollaps sett mot bakgrund av den marxist-leninistiska uppfattningen om kommunistpartiet som folkets definitionsmässigt suveräne representant. Rundabordskompromisserna var omöjliga för regimerna att genomföra med bibehållen självuppfattning. ”No matter how the party leadership rethought *socialism*, it could not rethink *its own nature*” [min kursiv], skriver Robinson och sammanfattar elegant det ontologiska problemet för en marxist-leninistisk regim i ett samhälle som plötsligt blir pluralistiskt.¹⁴⁴

8. Slutsatser

Vi har i detta arbete sett hur det absoluta flertalet öststatsforskare genom åren valde att utgå ifrån Webers typologi – om än i kompletterad form – när de studerade legitimitet i det kommunistiska systemet som nu gått i graven.

Med Webers legitimitetsteori intresserar vi oss för människors egna tro. Förutom att detta i fallet med de nu hädangångna kommunistsystemen innebär *empiriska* problem (avsaknaden av trovärdiga opinionsundersökningar), kan vi konstatera att denna fokusering på människors egna tro leder in på en *relativistisk* väg. Som samhällsvetare blir det svårt att säga något om ett styres legitimitet bortom opinionsundersökningarnas värld.

Med litet god vilja skulle en webersk undersökning av legitimitetsaspekterna på kommunismens fall kunna utformas som en studie över hur makthavarna i dessa stater misslyckades med sin *socialisering* och sin *propaganda*.

Med detta forskningsfokus blir det emellertid så gott som omöjligt att förstå hur ledarna på andra sidan muren kunde misslyckas med att upprätthålla människornas tro på systemets legitimitet. Anledningen är att makthavarna i det kommuniststyrda östblocket hade näst intill obegränsade resurser till sitt förfogande för just propaganda och socialisering. Det blir med andra ord *långsökt* att studera legitimitetsaspekterna på kommunismens fall utifrån Weber. Detta kan i sin tur förklara varför de Weber-inspirerade öststatsforskarna fortfarande dröjer med att studera kommunismens fall ur ett legitimitetsperspektiv.

För studiet av legitimitetsaspekterna på kommunistisk regimkollaps måste det konstateras att David Beetham har betydligt mer att erbjuda. Beetham förenar ett normativt ramverk om vad som utgör politisk legitimitet med en uppmaning till oss om att contextualisera detta ramverk. I vårt fall har detta lett in på ett studium av det marxist-leninistiska systemets ontologi, denna ontologis manifestationer i en yttre verklighet samt dess konfrontation *med* en yttre verklighet.

Genom att relatera manifestationer i verkligheten till en bakomliggande ideologi – och inte utnämna varje ny manifestation till en legitimeringsform i sig – har vi påvisat förekomsten av en verksam marxist-leninistisk ideologi i kommunistsystemet och därmed bidragit med intelligibilitet vid studiet av detta.

Genom att vidare uppmärksamma denna ideologis konfrontation *med* en yttre verklighet har vi dessutom skaffat oss en uppfattning om hur hotbilden kunde se ut i de här aktuella samhällena.

Med hjälp av Beethams kontextuella legitimitetsteori, och med genröst bidrag från Herbert Marcuse, har vi sett hur samhällsutvecklingen i sig – bortom politikernas totala kontroll – kunde sätta det kommunistiska systemet på kollisionkurs med sin egen ontologi. Kommunismens fall *kan* alltså – med hjälp av Beetham – bli begripligt ur ett legitimitetsperspektiv.

Rikard Barkeling

Noter

1. Saxonberg 1997 s. 13.
2. Ordet "ideologi" kommer – om annat inte sägs – användas i sin gängse form, med syftning på varje sammanhängande teoretiskt system om samhällets organisering.
3. Se dock Beetham 1991 s. 179.
4. För en studie på detta tema se bl.a. Pakulski 1986.
5. Scaff 1985 s. 453-454 & Sternberger 1968 s. 244.
6. Denna situation beskrivs i fallet Polen i Pakulski 1987.
7. Scaff 1985 s. 453.
8. Weber talade mycket om folkets tro på styrets legitimitet, men har var i stort sett likgiltig till om lagarna i ett samhälle hade fattats under folklig medverkan eller ej; se Sternberger 1968 s 247.
9. Sternberger skiljer schematiskt på dels sådana legitimitetsuppfattningar som betonar enstaka individers och grupperns unika *insikter* och/eller *ursprung* ("numinous legitimacy") och dels sådana legitimitetsuppfattningar som betonar en *folklig överenskommelse* mellan *jämlika* subjekt ("civil legitimacy"); Sternberger 1968 s. 244-245.
10. Scaff 1985 s. 454.
11. Beetham 1991 s. 8.
12. Weber 1964 s. 57 (Talcott Parsons' introd.).
13. Sternberger 1968 s. 247.
14. Rigby 1982 s. 5.
15. Weber 1964 s. 328.
16. Fehér m.fl. 1983 s. 143.
17. Weber 1964 s. 330-331.
18. A.a. s. 333-334.
19. A.a. s. 331.
20. A.a. s. 341-342.
21. A.a. s. 342-343.
22. A.a. s. 361.
23. A.a. s. 362.
24. A.a. s. 363-364.
25. A.a. s. 359-361.
26. Vad beträffar kategoriseringen av detta avsnitts forskare i Weber-facket, se vidare Pakulski 1986.
27. Refererad i Hough 1969 s. 280-281.
28. A.a. s. 290.
29. A.a. s. 286.
30. A.a. s. 280-288.
31. Monistisk byråkrati = en byråkrati med extremt preciserade befogenheter.

32. A.a. s. 282-283.
33. A.a. s. 306.
34. A.a. s. 310.
35. Demokratisk centralism = den princip som gjorde det sovjetiska kommunistpartiet extremt toppstyrt och hierarkiskt; se Meyer 1967 s. 96.
36. A.a. s. 103.
37. A.a. s. 97 och s. 103-104.
38. A.a. s. 103-104.
39. Brzezinski 1970 s. 139.
40. A.a. s. 138.
41. A.a. s. 146.
42. Rigby 1982 s. 10-11.
43. Ibid.
44. Att Rigby anser sig utgå ifrån Weber, liksom att han är öppen för *alternativa* legitimeringsformer i kommunistsystemet, se Rigby 1982 s.14 & s. 17.
45. Pakulski 1986 & Weber 1964 s. 72.
46. Lane 1984 s. 210-211.
47. A.a. s. 212.
48. Ibid.
49. Gerner 1989 s. 78-79.
50. A.a. s. 87.
51. Gill 1980 s. 108.
52. A.a. s. 108-110
53. Gill 1982 s. 94.
54. Nya Ekonomiska Politiken = Det tillfälliga återinförandet av marknadsmekanismer i den sovjetiska ekonomin.
55. Gill 1980 s. 113.
56. Gill 1982 s. 104-105.
57. A.a. s. 103.
58. Heller 1982 s. 53.
59. Denna legitimeringsform nämns inte av Weber, men placeras i detta arbete in som en vidareutveckling av Webers legitimitetsteori.
60. Gramsci analyserade hur de styrande etablerar kognitiva hegemonier och stöd för politiskt *status quo* med hjälp av bland annat media och utbildning; se Martin 1998 s. 118-119. Lukes riktade sig därutöver in på makteliters möjlighet att utöva makt genom att inte släppa fram vissa frågor till den politiska dagordningen; se Philip 1985 s. 636.
61. Fehér m.fl. 1983 s. 188-189.
62. Webers övriga idealtyper implicerar inte per definition de *repressiva* tendenser som begreppet paternalism gör.
63. Fehér 1982 s. 64-65.
64. Holmes 1993 s. 37.
65. A.a. s. 90.
66. Beetham 1991 s. 9.
67. Rigby 1982 s. 17-18.
68. Beetham 1991 s. 10.
69. Schaar 1969 s. 284.
70. Pitkin 1972 s. 284; Schaar 1969 s. 285-286.
71. Beetham 1991 s. 39.
72. A.a. s. 33.
73. A.a. s. 64-65.
74. A.a. s. 20.
75. A.a. s. 73.
76. A.a. s. 74.
77. A.a. s. 59.
78. Ibid.
79. A.a. s. 82.
80. A.a. s. 60.
81. A.a. s. 92-93.
82. A.a. s. 93-94.
83. A.a. s. 109.
84. Ibid.
85. Robinson 1995a s. 3 & s. 13.
86. Robinson 1999 s. 302f.f. I väst verksamma marxistiska kritiker av Sovjetsystemet var – förutom Leo Trotsky – även Ernest Mandel, Tony Cliff och Hillel Ticktin.
87. Därmed kunde dessa system inte användas som argument *mot* marxismen, vilket i sin tur innebar att man kunde upprätthålla distinktionen mellan ideologi som marxistisk *vetenskap* och ideologi som *härskarklassens* värderingar; se Robinson 1995a s. 4; Robinson 1999 s. 302 & s. 313.
88. Robinson 1999 s. 313.
89. Robinson 1999 s. 302.
90. Westoby 1983 s. 220 & s. 228.
91. A.a. s. 220 & s. 232.
92. Meyer 1970 s. 320.
93. Robinson 1995 s. 325.
94. Robinson 1999 s. 314-315; Herbert Marcuse (1898-1979) – tyskfödd sociolog och filosof. Marxist av den så kallade Frankfurtskolan. Marcuses bok är den enda längre, och rent teoretiska, analysen av sovjetisk marxism som rekommenderas i *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought* (Davies 1987).
95. Dialektik = Kants modell för begreppsanalys. Enligt denna anses utveckling vara resultatet av den spänning som alstras i motsatsförhållanden (tes-än-

- tites-syntes). Dialektiken togs upp av Marx, som dock inte delade Kants idealism. Om dialektik och historisk materialism som *vetenskap*, se Mitin 1977 s. 521 & Harding 1996 s. 274.
96. Marcuse 1958 s. 144.
97. Brunner 1982 s. 28.
98. Ibid.
99. A.a. s. 29.
100. Socialism = enligt marxism-leninismen ett mellanstadium på vägen mot kommunism.
101. Davies 1987 s. 496.
102. Harding 1996 s. 27 & s. 266.
103. Pravda 1994 s. 335; Marcuse 1958 s. 29-30; Harding 1996 s. 273.
104. Marcuse 1958 s. 41.
105. A.a. s. 85.
106. Ibid.
107. Dialektikens förhållande till den formella logiken ansågs vara likvärdigt med högre matematikens förhållande till elementär matematik, se A.a. s. 157.
108. A.a. s. 207-208.
109. A.a. s. 206, 223.
110. A.a. s. 214-215, Robinson 1995a s. 20.
111. Marcuse 1958 s. 239; jfr. Lowenthal 1970 s. 48-49.
112. Fogelklou 1980 s. 5.
113. Ibid.
114. Högsta sovjets presidium; a.a. s. 8.
115. A.a. s. 5.
116. Brunner 1982 s. 29.
117. Harding 1996, s. 273. Vad beträffar den interna marxistiska debatten kan det nämnas att Marcuses tolkning av Marx och Engels ger vid handen att ett omedvetet proletariat innebär att tiden heller inte är mogen för revolution; se Marcuse 1958 s. 26-27.
118. Harding 1996 s. 274.
119. A.a. s. 120-122.
120. Ibid.
121. Brunner 1982 s. 32.
122. Marcuse 1958 s. 181.
123. A.a. s. 224.
124. Robinson 1995a s. 23; jfr. Beetham 1991 s. 183.
125. Glaser 1999 s. 240, Robinson 1995a s. 25.
126. Schaar 1970 s. 293, Beetham 1991 s. 183.
127. Marcuse 1958 s. 210-211.
128. Brunner 1982 s. 32.
129. Harding 1996 s. 276.
130. Marcuse 1958 s. 40, Fehér 1983 s. 198; Harding 1996 s. 277.
131. Beetham 1991 s. 95.
132. Brunner 1982 s. 38.
133. Pakulski 1987 s. 139-140, Kaminski 1991 s. 123.
134. Derleth 2000 s. 300.
135. Marcuse 1958 s. 262.
136. A.a. s. 263.
137. Robinson 1992 s. 425, Robinson 1995a s. 27, Marcuse 1958 s. 188.
138. Marcuse 1958 s. 266.
139. Marcuse 1958 s. 262-267.
140. Robinson 1995a s. 24-26; jfr. Lowenthal 1970 s. 52. Mer Weberinfluerade forskare – exempelvis Leslie Holmes – ser till skillnad från Robinson Gorbatsjovs politik som ett *förkastande* av den sovjetiska typen av politiskt tänkande, se Holmes 1993 s. 274.
141. Se även Kaminski 1991 s. 6.
142. Pokataev 1977 s. 291.
143. Robinson 1995a s. 194.
144. Ibid.

Litteraturlista

- Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power* (Basingstoke)
- Brunner, G. (1982) "Legitimacy Doctrines and Legitimation Procedures in East European Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 27-44)
- Brzezinski, Z. (1970) *Between two Ages* (New York)
- Davies, R. W. (1987) "Soviet Communism" (Miller, D. (red.) *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*. Oxford, s. 495-499)
- Derleth, J. W. (2000) *The Transition in Central and Eastern European Politics* (Upper Saddle River, N.J.)
- Fehér, F. (1978) "Structure des Dictatures sur les Besoins" (*Les Temps Modernes*, Dec., s. 858-882)
- Fehér, F. (1982) "Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-type Societies" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 64-81)
- Fehér, F., Heller, A. & Márkus, G. (1983) *Dictatorship over Needs* (Oxford)
- Fogelklou, A. (1980) "Den Socialistiska Rätten och Avtalet", (Dellenbrant J. Å. (red.) *Bidrag till Öststatsforskningen*, Vol. 8, Nr. 1. Uppsala)
- Gemer, K. (1989) *Svårt att vara ryss* (Lund)

- Gill, G. (1980) "Political Myth and Stalin's Quest for Authority" (Rigby, T. H. (red.), *Authority, Power and Policy in the USSR*. London, s. 98-117)
- Gill, G. (1982) "Personal Dominance and the Collective Principle: Individual Legitimacy in Marxist-Leninist Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 94-110)
- Glaser, G. (1999) "Marxism and Democracy" (Gamble, A., Marsh, D. & Tant, T. (red.) *Marxism and Social Science*. Basingstoke, s. 239-258)
- Harding, N. (1996) *Leninism* (Basingstoke)
- Heller, A. (1982) "Phases of Legitimation in Soviet-type Societies" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 45-63)
- Holmes, L. (1993) *The End of Communist Power* (Cambridge)
- Hough, J. (1969) *The Soviet Prefects* (Cambridge)
- Kaminski, B. (1991) *The Collapse of State Socialism* (Princeton)
- Lane, C. (1984) "Legitimacy and Power in the Soviet Union through Socialist Ritual" (British Journal of Political Science, Vol. 14, s. 207-217)
- Lane, C. (1987) "From Ideology to Political Religion" (Arvidsson, C. & Blomqvist, L.E. (red.) *Symbols of Power: the Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*. Stockholm, s. 87-97)
- Lovell, D. (1984) *From Marx to Lenin* (Cambridge)
- Lowenthal, R. (1970) "Development vs. Utopia in Communist Policy" (Johnson, C. (red.) *Change in Communist Systems*. Stanford, s. 33-55)
- Marcuse, H. (1958) *Soviet Marxism – A Critical Analysis* (New York)
- Martin, J. (1998) *Gramsci's Political Analysis* (Basingstoke)
- Meyer, A. G. (1967) "Authority in Communist Political Systems" (Edinger L. J. (red.) *Political Leadership in Industrialized Societies*. New York, s. 84-107)
- Meyer, A. G. (1970) "Theories of Convergence" (Johnson, C. (red.) *Change in Communist Systems*. Stanford, s. 313-341)
- Mitin, M. B. (1977) "Marxism-Leninism" (Prochorov, A. M. (red.) *The Great Soviet Encyclopedia*. Band 15, New York, s. 520-524)
- Pakulski, J. (1986) "Legitimacy and Mass Compliance" (British Journal of Political Studies, Vol. 16, s. 35-56)
- Pakulski, J. (1987) "Ideology and Political Domination – A Critical Re-Appraisal" (International Journal of Comparative Sociology, Vol. 28, s. 129-157)
- Philip, M. (1985) "Power" (Kuper, A., Kuper, J. (red.) *The Social Science Encyclopedia*. London, s. 636)
- Pitkin, H. F. (1973) *Wittgenstein and Justice* (Berkeley)
- Pokataev, J. (1977) "Economic Crisis" (Prochorov, A. M. (red.) *The Great Soviet Encyclopedia*. Band 29, s. 291, New York)
- Pravda, A. (1994) "Marxism-Leninism", (Brown, A. (red.) *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Former Soviet Union*. Cambridge, s. 333-337)
- Rigby, T. H. (1982) "Political Legitimacy, Weber and Communist Mono-Organisational Systems" (Rigby T. H. & Fehér, F. (red.) *Political Legitimation in Communist States*. Basingstoke, s. 1-26)
- Robinson, N. (1992) "Gorbachev and the Place of the Party in Soviet Reform, 1985-91" (Soviet Studies, Vol. 44:3, s. 423-443)
- Robinson, N. (1995a) *Ideology and the Collapse of the Soviet System* (Vermont)
- Robinson, N. (1995b) "What was Soviet Ideology?" (Political Studies, Vol. XLIII:2, s. 325-332)
- Robinson, N. (1999) "Marxism, Communism and Post-Communism" (Gamble, A., Marsh, D. & Tant, T. (red.) *Marxism and Social Science*. Basingstoke, s. 302-319)
- Saxonberg, S. (1997) *The Fall: Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland in a Comparative Perspective* (Uppsala)
- Scaff, L. A. (1985) "Legitimacy" (Kuper, A., Kuper, J. (red.) *The Social Science Encyclopedia*. London, s. 453-454)
- Schaar, J. H. (1970) "Legitimacy in the Modern State" (Green, P. & Levinson, S. (red.) *Power and Community*. New York, s. 276-327)
- Stemberger, D. (1968) "Legitimacy" (Sills, D. L. (red.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York, s. 244-248)
- Weber, M. (1964) *The Theory of Social and Economic Organization* (New York)
- Westoby, A. (1983) "Conceptions of Communist States" (Held, D. (red.) *States and Societies*. Oxford, s. 215-225)

Skillnaderna mellan norra och södra Italien i historiskt och europeiskt perspektiv

1. Inledning

Med *La Questione meridionale*, frågan om Syditalien, avses de ekonomiska, sociala och kulturella skillnaderna mellan Nord- och Syditalien och teorier om hur dessa skillnader kan förklaras och minskas. Inledningsvis bör ett par ord förklaras: Syditalien kallas inte bara *Syd*, utan också *Meridione* och *Mezzogiorno*, två ord som betyder "mitt på dagen": klockan tolv visar sig solen i sitt sydligaste läge. Av ordet *meridione* kommer namnet på dem som bor i södern: *meridionali*. Som framgår av karta 1 består i praktiken Syd av det före detta *Regno di Napoli*, Kungadömet Neapel (officiellt namn *Regno delle due Sicilie*, Kungariket av de bägge Sicilierna), som 1861 annekterades av Kungadömet Sardinien, samt Sardinien, som sedan 1720 tillhörde Kungadömet Sardinien. Benämningen "Kungadömet Sardinien" fordrar en kort förklaring. Detta omfattade de nutida tre regionerna Piemonte, Ligurien och Sardinien, men eftersom kungadömet ursprungliga kärna var Piemonte, kallades det vanligtvis *Piemonte* och invånarna kallades *piemontesi*, piemonteser. *Piemontesi* var ett skällsord som användes av dem som inte stödde Italiens politiska enhet. Piemonteserna däremot kallade sig själva *italiani*, italienare, vilket de även kallades av alla som stödde Italiens politiska enhet.

2. Problemets omfång

Frågan om Syditalien har för italienarna inte varit "en" fråga, utan "Frågan". Vissa av de problem som halvön har brottats med alltsedan det politiska enandet och fram till idag har lösts med varierande framgång: fullbordandet av det politiska enandet, förhållandet till kyrkan, den svaga ekonomiska utvecklingen osv. Andra problem har kommit och gått, exempelvis fascism och terrorism. Men frågan om Syditalien finns fort-

Statsvetenskaplig Tidskrift 2002, årg 105 nr 4

Karta 1. Kartan visar Nord-, Mellan- och Syditalien. I Norditalien bor drygt 25 miljoner personer (44 % av den totala befolkningen), i Mellanitalien 11 miljoner (19 %) och i Syditalien drygt 20 miljoner (36 %) (Istat 2001a).

farande kvar efter 140 år, åtminstone har det förefallit så (Petrusewicz 1998).

Man vet inte exakt hur stor den ekonomiska skillnaden var mellan Nord- och Syditalien vid tiden för nationens enande. Av alla dem som behandlar detta tema är det bara ett fåtal historiker som vågar ange några siffror. Historikern Eckaus har beräknat att skillnaden var mellan 15 och 25 % till Norditaliens fördel (Eckaus 1961: 300); Castronovo och Pescosolido däremot lutar mot 20 % (Castronovo 1975: 47; Pescosolido 1998: 143). Andra är mer pessimistiska, men de anger inte några sammanfattande siffror (Cafagna 1989).

Vad beträffar den nuvarande differensen är experterna modigare men naturligtvis inte eniga. Vissa anger skillnaden till cirka 30 % (Paci Piseddu 1994: 67), andra anger den som 34 % (D'Antonio D'Antonio, 1998: 418), andra såväl 43,6 % (Gaetani 1992: 70) som 44,4 % (Millock Olson 1993: 61), medan somliga säger 60 %

(Svimez 2003: 4). Vidare har det påståtts att om BNP för de 12 Euro-medlemsstaterna indexeras till 100, så motsvarar hela Italiens BNP 103,1, Nord- och Mellanitalien 119,9 och Syditalien 72,2, Östra Tyskland 117,8, Spanien 70,2 Grekland 61,7 och Irland 61,6 och Portugal 51,9 (Apicella 1996: 119–127; Cuffaro Cusimano Vassallo 2003: 16).

Ekonomi är mycket men inte allt. I Italien, som i många andra stater, mäts varje år städernas levnadsstandard, som en sammanvägning av olika faktorer: kriminalitet, transporter osv. År 2001 låg Bolzano (i Norditalien) på första plats och först på 46:e plats återfanns en stad från Syditalien (Nuoro). Den sista i rankningen var Palermo i Syditalien, och man måste upp till 85:e plats för att hitta en (Frosinone) som inte tillhör Syditalien (Il sole24 Ore: 11).

De kulturella skillnaderna är svårsmätbara, men förmodligen var och är de större än de ekonomiska, vilket jag åtminstone delvis skall försöka belysa. Före 1861 kände inte de två delarna av halvön varandra, och när de enades förstod de inte varandra. Detta även rent bokstavligt, eftersom dialekterna var så utbredda och användningen av italienskan som nationellt språk så ovanlig att även det enklaste samtal vållade problem. Det hände till exempel att Milanobor som befann sig i Neapel och försökte uttrycka sig på italienska blev tagna för engelsmän (De Mauro 1984: 43). Men problemen var ännu allvarligare. Så snart halvön hade enats efter Norditaliens aktion, började syditalienarna betrakta piemonteser som de senaste i raden av inkräktare och våldsamma rövare, vilka under århundraden hade ockuperat landsändan (vi skall återkomma till detta). Även många norditalienare blev besvikna. Luigi Carlo Farini, en av dåtidens viktigaste politiker, skrev chockerad från sin första resa till Syditalien: "... Vad fasen är det här för länder? ... Vilka barbarer! Detta är inte Italien!? Det är Afrika! Beduinerna är, i jämförelse med dessa tölpar, blommor av medborgerliga dygder" (Salvadori 1952: 28).

Idag, eller åtminstone till mitten av 1990-talet, förefaller situationen inte ha förändrats nämnvärt. I Syditalien betraktar man sig fortfarande som offer, som vi skall se framöver, samtidigt som vissa undersökningar visar att en stor del av

norditalienarnas tankar om syditalienarna går på linjen: "De skaffar många barn och kräver sedan att andra ska försörja dem"; "De är ansvariga för ineffektiviteten i den offentliga förvaltningen och för kriminaliteten i Norditalien"; några påstår att "i grunden och botten är de afrikaner" (Anfossi 1962: 262).

På väggar i Mellan- och Norditalien kan man läsa texter som: "Syditalien = kolera" (La Repubblica, 1989: 21); "Hitler: gör med syditalienarna som med judarna" (La Repubblica 1991: 23), och en undersökning i Lombardiet (Biorcio 1991: 59) visade att 35,2 % av de intervjuade instämde med påståendet: "om det fanns färre syditalienare i Lombardiet skulle man kunna trivas mycket bättre".

3. Artikelns syfte

I denna artikel skall jag kort sammanfatta de viktigaste teserna i frågan om Syditalien. De faktorer som kan anges som orsaker i frågan om Syditalien kan sammanföras i tre grupper, nämligen strukturella, ekonomiska och kulturella faktorer. Vidare kommer jag att presentera några reflexioner kring detta.

Innan jag fortsätter vill jag klargöra att det finns tre hypoteser som inte kommer att behandlas. Den första, som är relaterad till jordbruksfrågan, kommer bara att nämnas i förbigående. Från 1861 till 1970 var Italien framförallt ett jordbruksland, i synnerhet Syditalien. Därför är det inte förvånande att många har ansett att det för att lösa frågan om Syditalien borde räcka med att lösa jordbruksfrågan (Caracciolo 1958; Cardini 1985: 229 Nitti 1958 IV, 1: 263; Villari 1875: 80, 83 Franchetti Sonnino 1975: 117, 214, 178 Lombroso 1898: 148). Idag är Italien ett högindustrialiserat land och jordbruket spelar endast en liten roll i den allmänna ekonomin. Därför är det inte motiverat att undersöka denna hypotes närmare, även om den under många år har genererat en mycket stor mängd studier.

Den andra hypotesen som utelämnas är den som förutsätter en rasmässig underlägsenhet hos befolkningen i Syditalien, en teori som på sin tid t.o.m. ansågs ha ett vetenskapligt värde (Teti

1993; Salvatori 1960: 184). Den kan uteslutas av rent förnuftsmissiga skäl.

Vidare utesluts också teorin om klimatet som orsak till skillnaderna; denna teori är mycket spridd bland allmänheten, men vilar på bristande vetenskaplig grund (Tortorella 1994: 1–21).

4. Första delen: strukturella orsaker

En tankelinje (Darkest 1999), som har varit mycket varaktig, ser frågan om Syditalien som en följd av vissa negativa strukturella faktorer. Om syditalienarna själva, eller någon annan, befriar Syditalien från dessa faktorer, kommer frågan om Syditalien att lösas automatiskt.

4.1 Huset Bourbon

Familjen Bourbons spanska släktgren började styra över Syditalien 1738 som en följd av Wienfreden, vilken hade avslutat det polska tronföljarkriget. När liberala och nationalistiska idéer för ungefär ett hundra år sedan spreds i hela Europa inleddes en rättslig process mot Huset Bourbon, precis som mot alla andra monarkier som var kopplade till *ancien régime* (De Ruggiero 1954).

Huset Bourbon kom att betraktas som ansvarigt för alla Syditaliens olyckor, särskilt misär, vidskepelse, despotism, korruption, osedlighet, svekfullhet, ohederlighet, enfald och okunnighet. Som om detta inte vore nog gynnade Huset Bourbon, enligt dessa anklagelser, klasskonflikter och maffia, hade en negativ attityd till järnvägar, frihandel och kultur samt vår skyldiga till neapelbornas lättja och kryperi och kalabresernas tendens till sysslolöshet och bristfälliga hygien, etc. (Cavour 1961, vol V: 48, 327, 367; Alatri 1953: 752; Villari 1878: 68, 41; Fucini 1919: 5, 15; Lombroso 1973: 86, 85).

Av dessa skäl upplevde sig den nationalistiska och liberala rörelsen i Norditalien vara förpliktigad att agera för Syditaliens räddning och befria dem från bourbonerna. Camillo Cavour, statminister i Kungadömet Sardinien försökte inför riksdagen rättfärdiga "ockupationen" av Syditalien (eller "befrielsen" enligt andras åsikter): "Den kungliga regeringen kunde inte förbli lik-

giltig inför det beklagansvärda läge som Syditalien befann sig i" (Cavour 1872: 273).

Ett omdiskuterat tema som ligger så långt tillbaka i tiden hade inte varit värt uppmärksamhet om det inte vore för att Huset Bourbon än idag ofta betraktas som ansvarigt för den merparten av Syditaliens olyckor. I själva verket blir man, om man läser dagens vetenskapliga litteratur, bläddrar i tidningar eller lyssnar på tågsamtal, inte sällan bibringad uppfattningen att Bourbonsläkten allttjämt anses skyldig till dagens korruption inom byråkratin, Syditaliens höga kriminalitet, maffian, camorran och 'ndranghetan etc. Fortfarande hundrafyrtio år efter det att den sista bourbonen, Ferdinand II, lämnade Italien skulle alla Syditaliens problem bero på "den skurken Ferdinand" (Catanzaro 1988: 72, 77; Gambetta 1992: 92–93; Hess 1970; Ciconte 1992: 202; Tranfaglia 1991; Barzini 1964: 272; Schneider Schneider 1976: 229). Så sent som 2001 beskrev Sabino Cassese – en framträdande expert på Italiens offentliga administration – italiensk byråkrati som orörlig, ineffektiv, parasitisk och "bourbonsk" (Cassese 2001: 164, 184). Avslutningsvis kan det påpekas att om man bläddrar i de vanligaste italienska ordböckerna får man veta att adjektivet *bourbonsk* betyder 'bakåsträvande', 'retorisk', 'reaktionär', 'auktoritär', 'polisjär' (Zingarelli 1983; Devoto & Oli 1992).

Men är det möjligt att fyra eller fem spanska kungar med så få anhängare har vållat så stor skada? Redan år 1904 observerade Giustino Fortunato, som forskade om Syditaliens problem, att "vad gällde det stora fördärvet för kroppsligade, men inte orsakade, bourbonerna det; de fann korruptionen, kanske förvärrade de den, men de skapade den inte. Frågan om Syditalien har äldre och djupare orsaker...". Fortunato angrep "vanliga förutfattade meningar: allt som är fel beror på Spanien och bourbonerna... Var den spanska dominansen kanske mjukare i Lombardiet, och en bourbonsk regering i Parma kanske mindre skadlig än hos oss?" (Fortunato 1973: vol. I, 555). Till Giustino Fortunatos argumentation bör bara läggas att italienarna ofta glömmer att även Sardinien, som under tidigare sekler inte styrdes av bourboner utan av en på-

stadd effektiv och upplyst Piemonteregering, tillhör Syditalien.

4.2 Ineffektivitet och korruption:

Offentliga sektorn

Det sägs ofta att den avgörande orsaken till Syditaliens efterblivenhet är den ineffektiva och korrumperade byråkratin dels i den privata sektorn, men framförallt i den offentliga. Vad detta beträffar finns tre stereotyper: den italienska statens byråkrati är ineffektiv och korrumperad; den består framförallt av folk från Syditalien; den är ineffektiv framförallt i Syditalien.

Den första stereotypen är inte intressant i detta sammanhang eftersom den behandlar hela Italien, inte bara Syditalien. Den andra stereotypen är litet mer intressant, och förefaller vara korrekt. Den beskriver ett fenomen som är välkänt från 1960-talet: *meridionalizzazione dello Stato* "syditalienisering/meridionalisering av staten" (Billotta 1983: 85–101; De Rosa 1974: 231–239).

Det är riktigt att de högsta byråkratiska cheferna kom från Nord- och Mellanitalien under hela 1800-talet (Nitti 1958: 584 Ragonieri 1979: 119, 136), men det saknas data angående de andra nivåerna. Sedan början av 1900-talet har vi bevitnat en progressiv ökning av syditalienare i den offentliga förvaltningen. Redan 1950 var 78 % av de högsta tjänstemännen från Syditalien; år 1960 var de 84 % (Cassese 1999: 56).

Undersökningar av hela kåren ger följande vid handen: år 1954 var 43 % av tjänstemännen från Syditalien (Cappelletti 1974), år 1990 hade siffran stigit till 68 % (Araba Giannusso 1994: 278) och år 1994 utgjorde syditalienarna 51,6 % av byråkratin medan de utgjorde 36,7 % av hela befolkningen (Cassese Franchini 1994: 59; Chiarini 1995: 119–154).

Om man till dessa siffror lägger att den offentliga administrationen är den institution som italienarna uppvisar lägst förtroende för, långt mindre än för näringslivet, kyrkan osv. (Eurispes 2001: 387), blir det tydligt vilket problem det är med "syditalienisering av staten" (Amoretti 2002: 269–304).

Vad gäller den tredje stereotypen, nämligen att byråkratin är mer ineffektiv i Syd- än i Nor-

Tabell 1. Andelen utnyttjade EU-strukturfonder (Censis 1993: 111).

Region	Andel
Norditalien	80,6 %
Mellanitalien	67,8 %
Syditalien	60,4 %

ditalien, visar några studier (Censis 1995: 245; Svimez 1999: 245), bland annat Putnams välkända studie (1993) som kommer att analyseras nedan, att Syditaliens regioner är de ineffektiva—man administrerar mycket sämre i Syd- än i Norditalien. Låt oss som exempel se på utdelningen av EU:s strukturfonder. EU delar årligen ut flera miljarder euro, framför allt i underutvecklade områden, för att främja utveckling. Byråkratiska svårigheter hindrar dock vissa områden att utnyttja fonderna fullt ut (Tabell 1).

4.3 Ineffektivitet: Den semi-offentliga sektorn

Ineffektiviteten berör inte bara den offentliga förvaltningen, utan också de sektorer som vanligtvis definieras som semi-offentliga eller halvstatliga, det vill säga företag där staten är den enda eller den avgörande ekonomiska aktören. En välutforskad sektor är bankväsendet. Undersökningar inom detta område visar att de tjänster som bankerna i Syditalien tillhandahåller är utvecklade och dyra i jämförelse med de i norr. Personalkostnaderna är hela 30 % högre och driftskostnaderna 20–24 % högre än i Norditalien. Sammanfattningsvis är de bankanställda i Syditalien alltför många och ineffektiva, och detta faktum, tillsammans med andra företeelser, som kommer att beröras senare, ger de syditalienska bankerna stora problem (Messori 1997: 144; D'Antonio D'Antonio 1998: 426; Jossa 1997: 28; Jappelli 1993: 47–57; Ventriglia 1986: 603–618; D'Amino Trifilidis 1989: 399–428; Pepe 1998: 279–280; Bodo Viesti 1997: 78; Svimez 1999: 223).

Ineffektivitet kännetecknar också den statliga industrin, det vill säga de industrier i vilka staten är den enda aktieägaren. På detta område finns

det ytterst få studier gjorda (Bàculo 1991: 639–669), men även här tycks effektiviteten vara högre i norra Italien än i södra.

4.4 Ineffektivitet: Den privata sektorn

Det finns ännu färre ingående studier av effektiviteten inom den privata sektorn. De få analyser som gjorts pekar alla mot att personalkostnaderna i Syditalien är högre än i Mellan- och Norditalien, medan produktiviteten är lägre, i en del fall t.o.m. 50 % lägre (Bàculo 1991: 639–669; Prosperetti Varetto 1990; Bodo Viesti 1997: 52).

Sammanfattningsvis kan man säga att om man accepterar antagandet att en ineffektiv byråkrati inom såväl den offentliga sektorn som den semi-offentliga och den privata sektorn bidrar till underutveckling, är förklaringen tillämplig för Syditalien.

4.5 Bristande eller bristfälliga strukturer?

Ett ämne som ofta berörs när den syditalienska frågan diskuteras, är att utveckling omöjliggörs när de nödvändiga infrastrukturella verktygen saknas: vägar, broar, järnvägar, och därtill skolor, forskningscentra, m.m. För att inte bredda denna studie alltför mycket skall jag här bara beröra två sektorer: skola och transportmedel.

Redan för 140 år sedan beskrev de första resenärerna i söder det syditalienska skolsystemets eländiga tillstånd: förfallna skolsalar, utbildade lärare och total brist på skolmaterial, också det allra enklaste och billigaste som papper och penna. Visserligen bör dessa vittnesmål läsas kritiskt, eftersom de syftade till att chockera läsarna, håna den gamla Bourbonregimen och indirekt hylla det norditalienska skolsystemet. Säkert är dock att år 1871 var analfabetismen i Norditalien 59 %, medan den i Syditalien var 84,1 % (Tullio De Mauro 1984: 39–40, 57).

Aktuella data indikerar att det fortfarande finns en klyfta som proportionellt sett mer eller mindre motsvarar den som fanns för 140 år sedan. Syditalien ligger efter Norditalien vad gäller skolbyggnader, antal elever per klass, yrkesinriktade kurser och kunskapsnivå. Forsknings-

Tabell 2: Den didaktiska och organisatoriska kvaliteten i grundskolan, procent (Censis 1993: 139).

	Nord/ O	Nord/ V	Mellan	Syd	Genomsnitt
God	64,7	49,1	44,6	18,9	41,0
Tillräcklig	26,8	27,3	30,4	12,3	22,2
Otillräcklig	8,5	23,6	25,0	68,8	36,8
Totalt	100	100	100	100	100

Tabell 3: Studieresultat uppnådda i grundskolan (Censis 1993: 139).

	Nord/ O	Nord/ V	Mellan	Syd	Genomsnitt
Italienska	103,8	106,2	101,4	92,4	100
Matematik	106,4	106,2	101,1	91,8	100

instituttet Censis mätningar av den didaktiska och organisatoriska kvaliteten i grundskolan samt uppnådda studieresultat bekräftar denna tes (Tabell 2 och 3).

Istat har också samlat data angående byggnader och speciella strukturer för handikappade barn, skolor med språklaboratorier, kemiska laboratorier osv. men resultaten är desamma: Syditalien ligger efter Nord- och Mellanitalien (Istat 2001b: 142, 292; Istat 1996: 18–20).

Beträffande transporter är frågan betydligt mer omdiskuterad än skolan. Vad man vet är att de första resenärer som besökte Syditalien var mycket upprörda över de få och undermåliga vägarna, och även om vi kan ställa oss skeptiska till deras skildringar är det ett faktum att vägnätet år 1861 i Kungariket Italien i genomsnitt var 0,1 km/km² medan det i de nordliga regionerna var 0,3 km/km² (Castronovo 1975: 49). Angående järnvägen kan vi konstatera att Kungariket Italien år 1861 hade 1 623 kilometer aktiv järnväg,

medan det bara fanns 100 kilometer i före detta Kungariket Neapel (Clough 1964: 27).

Läget är idag är mycket mer omdebatterat med två huvudsakliga uppfattningar. Å ena sidan hävdar vissa att klyftan fortfarande är i det närmaste lika stor. Exempelvis har Syditalien sammanlagt bara 52,4 % av den transportinfrastruktur som finns i Nord- och Mellanitalien (Di Palma Mazziotto Rosa 1999: 239–283; D'Antonio – D'Antonio 1998: 441; Di Palma 1990).

Å andra sidan hävdar somliga att Syditalien praktiskt taget har nått upp till norditaliensk standard i fråga om järnvägsnät (Censis 1993: 423), flygplatser (Censis 1993: 425), kusthamnar (Censis 1993: 426), fast telefoni (Censis 1998: 414), mobiltelefoni (Istat 1999) och internetförbindelser (Istat 2001b: 265). Det har till och med konstaterats att delar av Syditalien – precis som delar av övriga Italien – har nått en "mättnad på infrastruktur" (Censis 1993: 726–9; Svimez 1999: 726–9).

Men även om man skulle kunna enas kring samma siffror, skulle en annan viktig fråga kvarstå: är undermålig infrastruktur orsaken till eller konsekvensen av en underutvecklad ekonomi?

4.6 Organiserad brottslighet: mafia, camorra, 'ndrangheta

Den utbredda kriminaliteten

En annan faktor som anförs som orsak till underutvecklingen är den så kallade *criminalità organizzata*, den organiserade brottsligheten, det vill säga *mafia*, *camorra* och *'ndrangheta*. *Mafia* finns i en stor del av Sicilien, *'ndrangheta* i en stor del av Calabrien och *camorra* i Neapel och dess omgivning. Alltsedan de första åren av politisk enhet har det varit välkänt att småbrukarna varit tvungna att betala ett "bidrag" till camorran för att få sälja sina produkter på stadens marknad. Men även godsägarna krävdes på ersättning för "beskydd", något som i stort sett alla betalade. Till och med "... tidningarna i Neapel var tvungna att betala en skatt till camorran för att kunna säljas offentligt på gatorna ..." (Villari 1971: 93).

Fortfarande är "beskyddet" maffians, camorrans och 'ndranghetas mest frekventa verksam-

het, även om det också förekommer kidnappningar i utpressningssyfte, smuggling och, framförallt, narkotikahandel (Franchetti 1925: 288; Ciconte 1992: 326–327). Pino Arlacchi, en framstående maffiaexpert, har beräknat att "i de områden där maffian agerar, stiger baspriserna för offentliga arbeten med 15 %" (Arlacchi 1983: 127). Två svenska forskare har kommit till slutsatsen att "företagaren befinner sig i situationen att han måste betala två olika typer av skatt; en nationell skatt och en avgift till kriminella organisationer" (Millock – Olson 1993: 78–79). Vidare finns det andra, icke enbart ekonomiska faktorer. Ganska ofta innehåller tidningarna nyheter om att en företagare har blivit mördad av maffian eftersom han inte ville betala för "beskyddet". Detta faktum stimulerar helt klart inte lusten att investera.

Mini-kriminalitet

Utöver *mafia*, *camorra* och *'ndrangheta* förekommer också den så kallade "mini-kriminaliteten", för att använda en eufemism – det vill säga mord, stölder, rån och liknande brott. Det är svårt att finna pålitliga uppgifter, ändå presenteras siffrorna i tabell 4 för år 1998.

Som vi kan se är det av de första fem bara Lombardiet som inte tillhör Syditalien. Angående stöld finns ingen av söderns regioner på de första fem platserna, men vad beträffar överfall redovisas siffrorna i tabell 5. Angående människorov finns siffrorna i tabell 6. Det är lätt att

Tabell 4. Mord, syditalienska regioner är markerade med fetstil (Censis 2000a: tab.16 s. 37).

Region	Antal	Andel av nationellt
1. Kampanien	199	22,7 %
2. Sicilien	140	16 %
3. Lombardiet	91	10,4 %
4. Kalabrien	85	9,7 %
5. Apulien	80	9,1 %
Totalt, fem regioner	595	67,9 %
Totalt, Italien	876	100 %

Tabell 5. Överfall. (Censis 2000a: tab. 16 s. 37)

Region	Antal	Andel av nationellt
1. Kampanien	8 355	23,5 %
2. Latium	4 909	13,8 %
3. Lombardiet	4 908	13,8 %
4. Sicilien	4 535	12,8 %
5. Apulien	2 946	8,3 %
Totalt, fem regioner	25 653	72,2 %
Totalt, Italien	35 507	100 %

Tabell 6. Människorov (Censis 2000a: tab. 16 s. 37)

Region	Antal	Andel av nationellt
1. Kampanien	9 772	23,2 %
2. Lombardiet	5 616	14,9 %
3. Sicilien	5 459	14,4 %
4. Latium	4 755	12,6 %
5. Piemonte	2 863	7,6 %
Totalt, fem regioner	27 465	72,7 %
Totalt, Italien	37 782	100 %

inse hur situationen drabbar syditalienarna, och framförallt investeringarna (Censis 2003: 1).

4.7 Klientelism, släktnät etc.

Det är inte lätt att skilja fenomen som *clientelismo* (dvs. beskyddarverksamhet), släktnät, nepotism, rekommendationer, etc. från varandra. Var och en av dessa termer kan, naturligtvis, i sin tur definieras på olika sätt. För att inte gå vilse i denna labyrinth kommer jag här bara att behandla *clientelismo*. Med *clientelismo* menas en relation mellan ojämliga personer, i vilken det finns en mäktig person (en beskyddare, gudfader) som försvarar och understödjer sina underordnade (gudsöner, klienter). Dessa underordnade personer är, i sin tur, bundna till gudfadern med bajor av trohet och hjälp (Louis Sawicki 1998: 7; Peters 1978: 148). Inom *clientelismo* är resur-

Tabell 7. Graden av släktskap med borgmästare, vice borgmästare, borgarråd och kommunfullmäktigemedlemmar (före detta eller aktuella ämbeten) bland kommunanställda i en liten by i Syditalien.

Syskon	3	13,5 %
Barn	3	12,5 %
Barnbarn, syskonbarn	4	16,7 %
Svågrar, svägerskor, kusiner, andra släktingar, faddrar eller "vänner"	11	45,0 %
Totalt	24	100 %

sema "controlled and transferred on a personal basis" och förtroendet för en person ersätter förtroendet för institutioner (Walston 1988: 2).

Det är svårt att tillhandahålla kvantitativa statistiska uppgifter om *clientelismo*, eftersom det är ett fenomen som är svårt att dokumentera. En dokumentation har gjorts av sociologen Piselli (1981: 237) som har analyserat den sociala strukturen i en liten by i Syditalien, och bland annat har sammanfattat situationen som framgår av tabell 7.

Pisellis uppgifter härrör från 1980-talet, men det verkar som om situationen är oförändrad. Nyligen (1999) tillkännagav Marco Vitale, ordförande i Gioia Tauros hamnbolag i Kalabrien, att han regelbundet betalar pengar under bordet till politiker, och tillade att "om jag vill bygga ett sjukhus måste jag lova stadsfullmäktige X att anställa hans skyddsling Y" (Cassese Franchini 1994: 15). Naturligtvis finns *clientelismo* också i Nord- och Mellanitalien, och säkert utanför Italien. Men enligt den amerikanska antropologen Zinn, som under senare tid har gjort en väldokumenterad undersökning, är *clientelismo* ett grundläggande element, en väsentlig faktor i syditalienarnas identitet (Zinn 2001: 167).

Det har gjorts försök att ge en positiv tolkning av *clientelismo*. Man har argumenterat för att den i några fall är effektiv, inte bara för att samla resurser, utan också genom att använda dem på ett nyttigt och rationellt sätt (Piattoni 1998; Mutti 1994b). Den vanligaste tolkningen av *clientelismo* är dock negativ. Framförallt noteras det att

clientelismo står i motsatsförhållande till det moderna politiska systemet; för paret beskyddare/skyddsling existerar inte axeln höger/vänster eller valkampanjer. Bara "vännerna" existerar, de som har en hög position och som distribuerar sina tillgångar nedåt. Vännerna saknar idéer och politiska program, och allierar sig blott med dem som har makten, vem det än må vara (Chubb 1982; Turiello 1889: 143; Cartocci 1990).

Men framförallt kan man notera att *clientelismo* inte styr resurserna till de områden som verkligen behöver dem, utan dit den mäktigaste gudfadern lyckas rikta dem. Därför bygger man till exempel vägar med faraoniska dimensioner, vägar som ingen eller nästan ingen åker på, men som kopplar ihop två eller tre obetydliga byar, en lokal gudfaders valområde (Walston 1988: 81). Slutligen kan man fråga sig om det finns någon större skillnad mellan *clientelismo* och korruption (Chinnici, Di Giovanni 1985: 121–135).

4.8 Kommentarer till den första delen

Om man sammanfattar vad jag hittills presenterat, tvingas man dra slutsatsen att den enda fördelen med att investera i Syditalien är en något lägre lönenivå, cirka 90 % av den i Mellan- och Norditalien (Censis 1993: 59; Capparucci 1996: 945; Contini 1988: 248; Istat 2000b: 197). I övrigt dominerar nackdelarna. I jämförelse med Norditalien är arbetskraften, både den offentliga och den privata, mindre effektiv, kriminaliteten är högre, infrastrukturen är ofta mer outvecklad, och det finns ett klientnät som vanligtvis gör det svårt att använda resurserna rationellt.

5. Andra delen: ekonomiska orsaker

5.1 Introduktion

Jag skall här inte ens försöka göra en översikt av alla ekonomiska teorier om den sena utvecklingen i Syditalien i jämförelse med Norditalien. Tveklöst är de många, och jag kan här bara nämna en av dem, en teori som kan tyckas banal, men som i själva verket inte är det, nämligen konstaterandet att Syditalien är mer geografiskt avläg-

set än Norditalien från det högt utvecklade Nord- och Västeuropa, och på grund av detta perifera läge släpar efter i utvecklingen (Clough Levi 1956: 334–349; De Ceco 1974).

Jag kommer här bara att granska den teori, enligt vilken Syditaliens underutveckling beror på dess förhållande till Norditalien. Denna teori har inte bara varit den vetenskapligt mest omdiskuterade, utan också den som, förenklad och reducerad till slogan, är mest spridd på folklig nivå. "Vi är en koloni till Norditalien" är en fras som man ofta hör i Syditalien, medan man i Norditalien säger att "Syditalien är en onyttig och tom vagn som Norditalien måste släpa på".

5.2 Ciccotti

Teorin formulerades först av Ettore Ciccotti (Pedio 1983). Ciccotti (1863–1939) var universitetslärare i historia och klassisk litteratur. Han var en duktig forskare i ämnet antikens historia. Hans *Tramonto della schiavitù nel mondo antico* från 1899 betraktas än idag som en av de mest lysande studierna i ämnet och ges regelbundet ut i nytryck. Han var socialist, politisk agitator, parlamentariker, senare omedgörlig antifascist ända till sin död. Ciccotti var en briljant talare och en briljant politiker. Fullt så briljanta var däremot inte hans funderingar kring frågan om Syditalien ur ett vetenskapligt perspektiv. Hursomhelst är hans idé i sammandrag följande. Före den politiska enheten hade Syditalien en balans, orättvis men stabil, både socialt och vad gällde jordbruket. Sedan kom piemonteserna och med dem jordbrukskrisen, revolterna från jordbruksbefolkningen, utvandringen osv. Resultatet blev att småbrukarna arbetade mer och fick mindre betalt. Allt detta skedde inte av en slump: "Det enade Italien blev den stora marknaden för den industrialiserade regionen", skriver Ciccotti. Egentligen skulle industrialisering inte vara något dåligt i sig, men den italienska kapitalismen var otillräcklig och svag, vilket gav de ovan beskrivna resultaten (Ciccotti 1904: 62).

Som vi kan se är beskrivningen ganska allmän och icke-analytisk, men i huvudsak innebär den början till den teori som påstår att Syditalien blev förstört av den politiska enigheten.

5.3 Francesco Saverio Nitti

Efter Ciccotti har teorin omformulerats på ett tämligen systematiskt sätt inom det liberal-demokratiska fältet av åtminstone tre viktiga forskare, Antonio De Viti De Marco, Giustino Fortunato och Francesco Saverio Nitti. Den har sedan spridits av många politiska agitatorer, till exempel Gaetano Salvemini. Jag väljer att kortfattat sammanfatta Nittis tankar. Orsaken till detta är inte bara att han betraktas som "den starkaste försvararen" av teorin (Cafagna 1989: 207) utan också, och framförallt, för att det verkar som om Nitti formulerade teorin på ett mer systematiskt sätt än de andra, vilka förresten ofta har påverkats av honom (Salvatori 1960: 237; Fortunato 1973, Vol. II, 562; Dorso 1972: 206; Colajanni 1898: 30–40; Castronovo 1975: 46–47; Cafiero 1989: 19).

Francesco Saverio Nitti föddes år 1868 i Melfi nära Potenza, i Syditaliens hjärta. Som ung var han republikan; senare accepterade han monarkin, men förblev något som vi kan kalla radikal-demokratisk. Som docent i nationalekonomi från och med 1893 undervisade han i flera discipliner, inte bara nationalekonomi, utan också statistisk ekonomi, finanskunskap och finansrätt. Han var parlamentariker för det liberala partiet flera gånger, minister i olika ekonomiska departement, och blev också statsminister under ett år, från juni 1919 till juni 1920. Han motsatte sig fascismen och gick 1924 i exil i Frankrike. Han återkom till Italien efter kriget och dog i Rom 1953.

Nitti fokuserar på tre väsentliga punkter. Den första är att "Syditalien i proportion till sin förmögenhet betalar mycket mer än Norditalien i alla sorters skatter; och det motsatta att staten spenderar mindre". Den andra är att Syditaliens kapital, även vad gäller den privata sektorn, investeras i Norditalien och utnyttjas till dess utveckling. Den tredje är att tariffsystemet gynnar den norra delen av landet (Nitti 1958, Vol. I: 141).

Nitti kom till slutsatsen att Syditalien betalade mer än Norditalien, genom att noggrant analysera den nationella statens budget för åren 1862 till 1896/1897. Statens viktigaste inkomstkälla var vid den tiden fastighetsskatten, alltså beskattningen av fast egendom som mark och hus. Den

borde ha belastat både Nord- och Syditalien på samma sätt, men i praktiken beskattade den "snarare egendomens utsträckning än ägarens inkomst". Eftersom det i Syditalien fanns utbredda markegendomar som gav liten avkastning, betalade Syditalien mer än Norditalien. Också vad gällde byggnader missgynnade skatten Syditalien, eftersom den framförallt drabbade områden med hög koncentration av bebyggelse. I Nord- och Mellanitalien bor nämligen småbrukarna spridda på landsbygden, medan de i Syditalien lever koncentrerade till små byar (Nitti 1958: Vol. II: 80–82).

Statens andra stora inkomstkälla var skatten på lös egendom, som belastade inkomster från handel, industri och fria yrken som advokat, läkare, vetenskapsman m.fl. I teorin tycktes denna skatt ha varit avsiktligt utformad för att belasta Norditalien, där det fanns gott om industrier och handel. Men på grund av ett av den italienska byråkratins många mysterier betalade Syditalien lika mycket som Norditalien. "Provinsen Potenza är en av de fattigaste i Italien: det finns inga spår av någon stor industri; ändå betalar den nästan lika mycket som det rika, fertila Udine, placerat vid Italiens gräns, med begynnande industrier och livlig handelsaktivitet." Samma resultat gav jämförelsen mellan Turin och Neapel, Como och Salerno. Nitti själv trodde inte sina ögon och deklarerade: "vi lyckades inte förklara hur det är möjligt", men försäkrade att det förhöll sig på det sättet (Nitti 1958 Vol. II: 87, 94, 85).

Nitti fortsatte med att undersöka andra skatter (arvsskatt; hypotekskatt, skatter på statliga åtgärder, skatter på produktion) och fann att i alla dessa fall betalade Syditalien mer än Norditalien, i proportion till förmögenheten. Till detta kom monopolen (salt, tobak och spel); inom dessa områden konsumerade Syditalien mer än Norditalien (i Neapel skedde 20 % av hela Italiens vadslagning) (Nitti 1958 vol. II: 97). Sammanfattningsvis var det enligt Nitti befogat att tala om en veritabel "kontinuerlig dränering" av resurser från Syd- till Norditalien (Nitti 1958 Vol II: 138).

Om staten, proportionellt sett, inkasserade mer i Syditalien än i Norditalien, spenderade den tvärtom mer i Nord- än i Syditalien. Nitti ob-

serverade nämligen 1901 att "... de 56 miljarder som staten inkasserat från skattebetalare från och med 1860 till idag, till stor del spenderats i norra Italien", det vill säga "till fördel för dem som har haft lyckan att födas på Po-slätten" (Nitti 1958 Vol. II: 137, 138).

Den statliga investeringsbenägenheten i Norditalien tog sig flera olika uttryck. Ett var de militära investeringarna, eftersom "utgifterna för sjöfarten bara görs i Ligurien, alltså i Nord. I Norditalien finns det tio soldater per 1 000 invånare, och i Syditalien mindre än fyra" (Nitti 1958: Vol. II: 141). De militära investeringarna drog med sig andra investeringar. Exempelvis "konstruerades mellan 1861 och 1866 2 812 kilometer järnväg, men p.g.a. militära orsaker konstruerades nästan alla i Norditalien" (Nitti 1958: vol II: 69). Detsamma gällde för "utbildningssystemet, rättsväsendet, institutionerna för industriell utbildning ...", och vidare "för offentliga arbeten", utgifterna för underhållet av offentliga byggnationer och anläggningar, för järnvägar, vattenledningssystem, landsanering etc. (Nitti 1958 vol. I: 138, 141, 150, 152; vol. II: 223). Vid statliga byggprojekt i Syditalien var nästan alla entreprenörer norditalienska, vilket innebar att Norditalien drog nytta av dem hur som helst (Nitti 1958 vol. I: 138). Slutligen fanns det subventionerade bolag, sådana som hade olika privilegier eller monopol, produktionspremier och bidrag av skilda slag – nästan samtliga dessa bolag fanns i Norditalien (Nitti 1958 vol. II: 160).

Vid tidpunkten för det nationella enandet hade Kungadömet Sardinien, den stat som skapade den nationella enigheten genom en serie annekteringar, tämligen stora skulder (61,5 miljoner lire, i genomsnitt 13,93 lire per invånare, som Istat har beräknat motsvarade 99 062 lire år 2000, dvs. 51,16 euro). Dessa skulder berodde på byggandet av vägar och järnvägar i Piemonte, men framförallt på de enorma kostnaderna för de krig som hade lett till den politiska enigheten. Däremot hade Kungariket Neapel få vägar och järnvägar, hade inte befunnit sig i krig på lång tid och hade bara 32 miljoner i skulder (i genomsnitt 3,58 lire per invånare). Det nya italienska kungariket – i praktiken Kungadömet Sardinien utvidgat till att omfatta hela halvön – bestämde

att Piemontes skulder var alla italienares skulder, och alla italienare betalade dem genom skatter. Vidare ökade staten de offentliga utgifterna genom järnvägarna, armén, etc. Avkastningen på dessa investeringar tillföll personer från Norditalien (med undantag av ett antal i Rom) och sålunda var det återigen Norditalien som vann på statens skulder, dvs. allas skulder (Nitti 1958 vol I: 141–142; 157–158 vol II: 48, 333).

Till detta kom också tullarna. Tullfrågan är mycket komplicerad och har genomgått olika faser. Här vill jag påpeka att den italienska staten 1878, och framförallt 1887, införde höga tulltaxor för att försvara sina egna industrier mot utländsk konkurrens. Detta var ingenting ovanligt, utan var åtgärder som alla andra stater i Europa och USA vidtog. Men på detta sätt skadades jordbruket, eftersom jordbrukarna tvingades att köpa lokala handgjorda produkter, som var mycket dyrare och av sämre kvalitet än de engelska. Nitti skriver att den syditalienska ekonomin, som till övervägande del bestod av jordbruk, på det viset "... efter 1887 fungerat som en koloni, en marknad för Norditaliens industrier" (Nitti 1985 vol. I: 138, 141–147; De Viti De Marco 1929: 6–72).

5.4 Emilio Sereni

Nittis åsikt aktualiserades efter några år av en ny generation forskare, till stor del marxister, däribland Sereni och Gramsci.

Emilio Sereni (1907–1977), i grunden liberaldemokrat, anslöt sig i hemlighet till marxismen och kommunistpartiet 1927, mitt under den fascistiska epoken. Han häktades 1930 och dömdes till 15 års fängelse, men avtjänade bara sex av dessa år. Han flydde utomlands och återvände under kriget för att kämpa mot nazisterna. Häktad av SS skickades han till koncentrationsläger (Sereni var av judiskt ursprung), men lyckades fly. Efter kriget var han parlamentariker, minister och även chefredaktör för tidningen *Critica Marxista*.

Sereni inleder sin *Il capitalismo nelle campagne (1860–1900)* på följande sätt: "Den historiska process som avslutas med erövringen av Rom har sitt existensberättigande i det för det

italienska borgerskapet väsentliga behovet att riva ner de barriärer som bryter och begränsar dess ekonomiska makt, och att hitta en ny form anpassad till dess politiska herravälde." Sereni sammanfattar med dessa inledande rader tydligt sin ståndpunkt. Kriget för nationell enhet, hela den diplomatiska verksamheten under dessa år, det högstämde talet om frihet och självständighet och inrättandet av ett parlamentariskt system var bara utanpåverk. Strukturen, alltså de ekonomiska förhållandena, var det borgerliga "klassherraväldet", särskilt för Norditaliens växande borgarklass. Egentligen utgår Serenis resonemang från konstaterandet att det fram till 1859 på den italienska halvön fanns nio stater, var och en med kung, regering, diplomatisk kår etc., var och en med sina egna lagar, mynt, mått- och viktenheter, och så vidare. Mot detta genomförde borgarklassen sin revolution, det nationella enandet, med allt vad det medförde: samma mynt (från Piemonte), samma lagar (från Piemonte) och samma tulltariff (från Piemonte) för hela halvön. Vidare tillkom en modernare rättsapparat och byråkrati, vägar och framförallt järnvägar som, icke att förglömma, var "typiska kapitalistiska verktyg". Med andra ord, i och med enandet utvidgade Norditalien sin marknad och "Syditalien blev, för det nya italienska kungariket, ett av dessa *Nebelländer* (beroende länder) som Marx kallar Irland" i dess förhållande till England. "Industrialiseringen av Norditalien kommer, i själva verket, att ske *mot Syditalien*" (Sereni 1960: 3, 26, 27, 37, 53, 311).

5.5 Antonio Gramsci

Serenis tankar kompletteras och integreras av Antonio Gramsci. Efter hans död i fängelse (1937) och publiceringen av *Quaderni del carcere* (1948) blev Gramsci förhålligad av alla slags marxister, framförallt kommunisterna. För de sisträmnda skulle man kunna tala om en "kanonisering", eftersom Gramsci, för dem, verkar ha avgett det slutgiltiga omdömet i varje fråga (Gramsci [De Felice Parlato] 1966). Måhända har Gramsci åstadkommit det slutgiltiga omdömet, men definitivt inte det inledande, åtminstone vad gäller frågan om Syditalien. Gramscis tankar i denna sak härrör nämligen från de idéer

som Ciccotti, Nitti, De Viti De Marco, Sereni, Dorso och andra haft (Salvadori 1960; De Viti De Marco 1929: 117; Guido Dorso 1972).

Hur det än ligger till med den saken är Gramsci i detta sammanhang känd för två viktiga begrepp: den italienska nationella enheten som en "misslyckad jordbruksrevolution" och förbundet mellan Norditaliens arbetare och Syditaliens bönder. Gramsci inleder med att observera att det italienska borgerskapet i mitten av 1800-talet inte var ett kompakt och homogent block. Gramsci ger en antydning om den berömda kontrasten mellan, å ena sidan, den moderat-liberal-monarkistiska rörelsen och, å andra sidan, den radikal-demokratiska-republikanska rörelsen. Det vill säga, motsättningen mellan statsminister Camillo Benso av Cavour, med sin parlamentarism och sin moderata reformvänlighet, och Giuseppe Mazzini, som hade grundat *Partito d'Azione* och ville ha en demokratisk revolution. Gramsci hävdar att "det står klart att för att på ett effektivt sätt ställa sig mot moderaterna borde *Partito d'Azione* ha förenats med massorna från landsbygden, framförallt de syditalienska [...] genom att acceptera deras grundläggande anspråk och genom att integrera dem i regeringens nya program". Egentligen, säger Gramsci, skulle *Partito d'Azione* ha dragit till sig massorna av småbrukare och slagit omkull motståndet från Cavour's lilla och förhårdade liberala minoritet, om Mazzini förutom nationell enhet också hade lovat fördelning av jorden. Saker och ting gick på ett annat sätt och den nationella enheten blev en "misslyckad jordbruksrevolution". Syditalien reducerades till en marknad för halvkolonial försäljning, en källa för sparande och skatter, som hölls "disciplinerad" på två sätt: genom polisiärt förtryck och personliga tjänster till det syditalienska borgerskapet.

Av denna anledning kunde inte lösningen på frågan om Syditalien ligga i Syditaliens borgerskap. Detta bland annat på grund av att Syditaliens borgerskap till stor del var parasiterande, men framförallt beroende på att Gramsci ansåg att dess öde var att försvinna, klämt mellan det stora borgerskapet och proletariatet. Lösningen på problemet kunde bara komma från en allians mellan arbetarna från Norditalien och småbrukarna från Syditalien. Detta förbund skulle kun-

na störta borgerskapet och genomföra arbetarnas och småbrukarnas revolution (Gramsci 1975: 2024, 2045, 2038–2039, 131; Gramsci 1966: 87, 89).

5.6 Rosario Romeo

Den sicilianske historikern Rosario Romeo (Catania 1924 – Rom 1987), elev bland annat till Benedetto Croce, har skarpt attackerat, inte bara marxisterna Gramscis och Serenis teser, utan också många andra teorier om syditalienska problem, såväl konservativa och liberala som radikala.

Romeo tar i två artiklar från 1956 och 1958, samlade i volymen *Risorgimento e capitalismo*, avstånd från Gerschenkrons teser och accepterar Marx' begrepp om "ursprunglig ackumulation". "Big spurt" är en fas som alla halvindustrialiserade nationer måste gå igenom om de vill bli industrialiserade. Denna innebär en drastisk reduktion av konsumtionen till förmån för investeringar i den industriella sektorn. Enligt Romeo var det lämpliga vägvalet under åren 1860–1880 inte Gramscis utopiska, dvs. jordfördelning till småbrukarna (en åtgärd som skulle ha ökat konsumtionen), utan precis den som togs: minskad konsumtion samt kapitaltillväxt av ett nationellt sparande. Detta sparande gick till investeringar för att förbättra jordbruksproduktionen, vilket i sin tur ökade vinsterna som blev till sparande, eller, om vi så vill, genererade en "primitiv ackumulation". Det var precis detta kapital som, år 1880–1900, medgav skapandet av infrastrukturer (vägar, skolor etc.) och framförallt födelsen av de första privata och statliga industrierna. I kortet hade de hårda umbäranden som de folkliga klasserna utstått under åren 1860–1900 lett till att Italien kommit ur sin underutveckling och blivit en av de främsta ekonomiska makterna i Europa.

Enligt Romeo spelade Syditalien en roll i denna utveckling, och utan tvekan betalade Syditalien mer än Norditalien. De lägsta klassernas minskade konsumtion slog framförallt mot Syditalien, som var den fattigaste delen av landet; 1887 års tullskatt på importen av handgjorda produkter och jordbruksprodukter gynnade framförallt Norditaliens industrier; sparmedlen

från Syditalien gick i stort sett till att finansiera uppbyggnaden av Norditaliens industrier. Allt detta är riktigt. Å andra sidan kan man hävda att ett Syditalien lämnat åt sitt eget öde knappast skulle ha undvikit en framtid som ekonomisk koloni, och att dess sparmedel skulle ha gått till att berika någon annan stat. Kort sagt hävdar Romeo att Syditalien var som en vagn lastad med kol. Om vagnen hade blivit lämnad på det spår där den befann sig, skulle kolet inte varit till nytta för någon, inte heller för Syditalien. Däremot blev Syditalien, genom att vara kopplad efter "Nord-lokomotivet", tvunget att överlämna sitt kol, men kunde själv sätta sig i rörelse (Romeo 1978).

5.7 Kommentarer till den andra delen

När det gäller den ekonomiska tolkningen av frågan om Syditalien finns det inte några riktiga nyheter från och med 1950-talet. Detta trots att Italien, under tiden, har förändrats väldigt mycket. Ada Becchi har nyligen hävdat att "Norditalien i mycket hög grad står för statens skatteintäkter och att man i norr producerar mer än vad man använder vad gäller konsumtion och investeringar; Syditalien står bara till en liten del för skatteintäkterna" (Becchi 1995: 495–506). Ett sådant påstående är intressant, men har varken belagts eller utvecklats tillräckligt, varför forskningsläget måste ses som oförändrat.

Snarare skulle man kunna förvänta vänta sig någonting från *Lega Nord* (Biorcio 1999: 55–87; Ammirato 1991; Mannheim 1991; Allievi 1992; De Luna 1994; Bossi Vimercati 1992; Biorcio 1997). *Lega Nord* (den politiska rörelse som på våren 2001 fick 3,9 % av rösterna, men som i andra val på 1990-talet fick 10,1 % av rösterna på riksnivå och 20,5 % i de nordliga regionerna) kan definieras som ett nytt högerparti (Betz 1991: 67–83), ett populistiskt parti (Taggart 1996; Diani 1996) och ett missnöjesparti (Biorcio 1999: 85; Harvie 1994), men framförallt som ett regionalt parti (Malmström 1988).

När *Lega Lombarda* (som tog namnet *Lega Nord* den 4 december 1989 när man gick ihop med andra liknande rörelser i Norditalien) inledde sina aktiviteter i Norditalien i början av 1980-

talet, identifierade de omedelbart sina fiender: syditalienare och romare, två grupper som påstods vara lata, ineffektiva, kriminella etc. Men sådana utspel förblir rent propagandistiska. Legans medlemmar har hittills inte producerat något ideologiskt dokument värt att utvärdera, särskilt inte vad gäller det ekonomiska fältet. Legan väntar på sin ideolog, men just nu syns inte ett spår av någon sådan.

6. Tredje delen: kulturella faktorer

Det tycks som om de kulturella faktorerna nu börjar omvärderas, i jämförelse med strukturella och ekonomiska. Detta är lämpligt, eftersom dessa faktorer hittills har varit en forskningens "Askunge" i frågan om Syditalien. Hittills har bara en kulturell faktor undersökts på ett grundligt sätt, *civic traditions* och den amoraliska familjesolidariteten.

6.1 Amoralisk familjesolidaritet

Italienarnas individualism, särskilt syditalienarnas, och deras brist på känsla för kollektivet, är en av de mest spridda stereotyperna. Redan i slutet av 1800-talet menade en berömd syditaliensk essäist, Pasquale Turiello, att "... syditalienaren ... inte känner att den medborgerliga samlevnaden är något gott och trovärdigt, att varken kommunen eller staten känns som något gemensamt för alla ... Av den orsaken låter ordet 'republiken' där vanligen som anarki och plundring av allmänheten" (Turiello 1889: 293). Cirka fyrtio år efter detta behandlade Carlo Levi i sin berömda *Cristo si è fermato a Eboli* uttömmligt detta tema, om än inte på ett systematiskt sätt (Levi 1995: 18).

Den förste som behandlade temat i en särskild essä är den amerikanske sociologen Edward Banfield. Han hade gift sig med en italienska och vistades mellan 1954 och 1955 med hela familjen i en liten by i Syditalien, Chiaromonte, några kilometer från Potenza i Basilicata. Resultatet av analysen av bybornas beteende är *The Moral Basis of a Backward Society* (Banfield 1958).

Den centrala tesen i essän är att invånarna i Montegrano (så kallas byn Chiaromonte i bo-

ken) är präglade av *amoral familiarism*. De är oförmögna att samarbeta och har ingen känsla för kollektivet. Dessa personer är bara intresserade av direkta fördelar för den egna familjen och helt ointresserade av kollektivets väl. Så agerar alla: de fattiga småbrukarna liksom de oförligaställda, såväl politiker som präster. Detta är "a fundamental impediment to their economic and other progress" och förorsakar förutom fattigdom också ovänskap, osäkerhet, korruption, våld, icke-demokratiska sociala strukturer osv. (Banfield 1958: 8, 89, 107, 152 171).

Banfields tes gav på sin tid upphov till en stor debatt, men omdömena var huvudsakligen negativa. Enligt kritikerna hade Banfield feltolkat livsvillkoren i byn och misstolkat andra faktorer som miljö och historiska villkor. (De Masi 196: 207–330). Det var dessa faktorer, hävdade man, som hade orsakat *amoral familiarism*, inte tvärtom (Silverman 1968: 1–19). Mest provokativ var sociologen Pizzorno, som påstod att Montegrano invånare, enligt Banfields beskrivning, var individualister och bara intresserade av den egna familjens väl och ve. Således "verkar Montegrano invånaren vara mycket lik 1700-talets brittiska borgare, vid den tid då kapitalismen blomstrade" (Pizzorno 1961: 238; Sciolla 1977: 17, 45). Banfields teori om *amoral familiarism* har rönt ett ovanligt öde: sällan har en teori varit så vetenskapligt-kritiserad och samtidigt så populär utanför akademiska kretsar (La Stampa 2001a: 30).

År 1993 återupptog statsvetaren Robert Putnam temat, tillsammans med några medarbetare på Harvard University. Utgångspunkten för Putnams undersökning var regionernas effektivitet. Ur en administrativ synvinkel har den italienska nationalstaten, alltsedan sin födelse, haft en starkt centraliserad struktur enligt fransk modell: likformig administration under kontroll av inrikesdepartementet. Halvön var indelad i provinser (antalet varierade på grund av annektering som följd av krig samt splittring av provinser, men var alltid omkring 100), som i sin tur indelades i kommuner. Provinser och kommuner saknade i stort sett autonomi, och stod under hård kontroll av en ståthållare, som var inrikesministerns mäktige representant i provinsen. År

1970 etablerades regionerna, det vill säga fjorton administrativa enheter med demokratisk struktur och med stor autonomi: Piemonte, Lombardiet, Ligurien, Venetien, Emilia-Romagna, Toscana, Latium, Markerna, Umbrien, Abruzzerna-Molise (senare splittrad i två regioner), Apulien, Kampanien, Basilicata samt Kalabrien. (Val d'Aosta, Trentino/AltoAdige, Friuli, Sicilien och Sardinien hade en ganska stor autonomi sedan andra världskrigets slut.)

Under de år som följde delegerade centralregeringen i flera omgångar tämligen omfattande makt till regionerna. Putnam och hans medarbetare undersökte mellan 1970 och 1989 de italienska regionerna och mätte deras effektivitet. Man inriktade sig huvudsakligen på sex av dem: två i Norditalien, Lombardiet och Venetien, två i de centrala delarna av landet, Emilia-Romagna (som i mycket statistik, bland annat Istat, ofta räknas till Norditalien) och Lazio, och två i Syditalien, Apulien och Basilicata. Slutsatsen av undersökningen är att Syditaliens regioner har en dåligt fungerande administration i jämförelse med de andra. Detta är i och för sig knappast någon nyhet. Nytt är däremot det material som undersökningen bygger på och den noggrannhet med vilken det analyserats (Putnam 1993: kap. 3).

Men Putnam går vidare och ställer sig frågan varför denna skillnad existerar. Hans svar är att det i regionerna i Nord- och Mellanitalien finns en *civic tradition*, något som enligt Putnam innebär förmågan att samarbeta, övertygelsen att alla har gemensamma rättigheter och skyldigheter, känslan av vara ansvarig för kollektivets väl. Som konsekvens av detta har Nord- och Mellanitaliens regioner lagt sig till med administrativa strategier som kallas "horisontella", alltså baserade på samarbete och kollektiv verksamhet. I Syditalien finns inte någon *civic tradition*: medborgarna är inte vana att samarbeta och känner sig inte heller ansvariga för kollektivets väl. Vidare förväntar sig nästan alla i Syditalien att de andra bryter mot reglerna, och därför bryter alla mot dem. På grund av detta har Syditaliens regioner förlitat sig på "vertikala" administrativa strategier, dvs. auktoritära, med maktförhållanden som går uppifrån och ner, maktförhållanden präglade av *clientelismo*. Detta är problemets

kärna: Syditalien är inte försenat därför att dess medborgare skulle vara onda, utan på grund av att de är fångade i en social struktur och en politisk kultur som gör samarbete svårt och t.o.m. irrationellt (Putnam 1993: kap. 4).

Varför saknas då *civic tradition* i Syditalien? Putnam svarar att det har historiska orsaker. Syditalien har, med början vid normandernas ockupation (från 1130 och framåt) alltid haft en feodal, centraliserad, auktoritär administration. I motsats till detta, utvecklades i Mellan- och Norditalien under samma period fria kommuner, som var självständiga från varje extern makt och styrdes internt av institutioner som skulle kunna kallas "demokratiska". Dessutom fanns i kommunerna en myriad av föreningar, också dessa "demokratiska": korporationer, brödraskap, etc. Så "bestod folken i Norditalien av medborgare, i Syditalien av undersåtar" och under seklens gång har Mellan- och Norditaliens invånare vant sig vid att delta och samarbeta, de i Syditalien att lyda (Putnam 1993: kap. 5).

Putnams bok har varit mycket framgångsrik, den har översatts till flera språk och har blivit populär också utanför de akademiska kretsarna. Även inom akademien fick Putnams bok ett positivt mottagande; någon har till och med beskrivit den som "lysande" (La Palombara 1993: 51) och "a milestone in the marriage of quantitative and qualitative cultural and policy research" (Tarrow 1996: 396).

Naturligtvis har det också framförts negativ kritik, speciellt på två punkter. En kan sammanfattas med ordet *rigiditet*. Putnam framför sin tes med absolut säkerhet; han plockar fram siffror, gör beräkningar och drar slutsatser som inte bara imponerar och gör en förtvivlad. Mutti skriver att Putnam beskriver *civic tradition* "med ett bombardemang av multipla regressioner [...] i var åder får det mig att darra (Dante, *Inferno* I, 90) och det får inte bara Dante, utan också de mest fanatiska förespråkarna för kvantitativa metoder i historisk analys att darra" (Mutti 1994a: 111).

Den andra viktiga kritiken riktar sig mot Putnams historiesyn. Det är en historiesyn som förutsätter att man tror på *la longue durée*. Det kan krävas en ansträngning för att tro att det finns en väsentlig gemensam kulturidentitet mellan en

neapolitanare från år 1000 och en från år 2000, och att det finns beteendemönster som uppstod för 1 000 år sedan som gäller än idag. För att lämna ordet till Samuel Cohn, som i sin tur lämnar det vidare till historikern Lopez: "Den svagaste delen av Putnams analys handlar inte om vad han säger utan vad han glömmer: 500 år av italiensk historia, från 1300 till 1800. Det är som om Italien hade fallit i en djup sömn, för att vakna i enhetsprocessens gryning. Medeltidsexperten Robert Lopez har yttrat sig angående de *fördröjda kulturella effekterna*: 'Personligen är jag misstänksam vad det gäller faderskap till söner födda tvåhundra år efter faderns död.' För Putnam sträcker sig inseminationernas mysterium över en ännu längre tid" (Cohn Jr 1994: 319).

Även om det förhåll sig på det sättet, tycks det vara något misstänkt med den historiska rekonstruktionen. Regioner som Romagna och Umbrien, som förmodas ha *civic tradition*, reagerades i sekler av påven och präster, vilka aldrig har haft rykte om sig att vara goda administratörer, och som aldrig utmärkt sig för någon demokratisk anda. Alla andra regioner med *civic tradition* har, efter de fria kommunerna, haft länsherravälde, alltså auktoritära och vertikala regeringssystem. Om de fria kommunernas "demokratiska" traditioner har lämnat sina spår, borde påvarna och länsherraväldena också ha gjort det (Kertzer 1996: 228).

Slutligen har temat *civic tradition* varit så omdebatterat att det inte är konstigt att man kan märka en viss utveckling av ämnet. Men egentligen frågar man sig, vad är *civic tradition*? Är man säker på att moraliska värderingar sammanfaller med politiska institutioner? Gör man det inte litet för lätt för sig, om man likställer individuella psykologiska uppfattningar med "kultur"? Debatten pågår, och det verkar som om den har rört sig i riktning mot semantiken, eftersom "begreppet *civic tradition*, på det sätt som det har formulerats i standardteorin, har kommit att bli totalt ogenomträngligt" (Sciolla 2003: 85).

6.2 Resignerad självömkan

Som jag redan har skrivit ovan, är "amoralisk familjesolidaritet" och den mer nutidsanpassade

civic tradition, de enda utvecklade kulturförklaringarna till frågan om Syditalien. Men man kan tänka sig fler, hittills försummade i forskningen.

Resignerad självömkan tycks vara en vanlig inställning bland människor i Syditalien. I grund och botten känner sig syditalienaren som ett kraftlöst offer. Vanligtvis säger man att även denna inställning har sitt ursprung i historien. Man understryker att Syditalien alltid har varit invaderat av utländska folk: greker, romare, goter, longobarder, aragoneser, spanjorer, fransmän, österrikare, piemonteser, och sedan, i mer modern tid, kanadensare, engelsmän, amerikaner, marockaner, etc. Dessa inkräktare har plundrat och beskattat utan förbarmande och mördat alla som gjort motstånd. Därefter har de givit sig i väg, bortjagade av en ny, ännu grymare inkräktare och större utsugare. Så har människan i Syditalien, århundrade efter århundrade, förtryckare efter förtryckare, anpassat sig till rollen som offer och vant sig vid att uthärda översitteri utan att protestera.

Några kommentarer kan exemplifiera inställningen. Carlo Levi erinrar sig i sin *Cristo si è fermato a Eboli* att han blev illa berörd av den "bristande reaktionen på ondska som människorna i Syditalien visade, passiva och resignerade ..." och tillade att i den lilla byn i Basilicata dit han blev förvisad av fascisterna 1933, sade invånarna om sig själva: "Vi är inte kristna ... Kristus stannade i Eboli". Levi förklarar för oss att Eboli var den stora byn nere i dalen där grusvägen slutade och där, som det verkar, också Kristus stannade. Sedan tillägger han: "'Kristen' betyder, med deras uttrycksätt, 'människa', och den ordspråkliga fras som jag hörde många gånger ... [som] uttryck för ett bedrövat minder-värdighetskomplex är: 'Vi betraktas inte som människor, utan som djur, som lastdjur'". Levi ger oss också några specifika exempel på denna mentalitet. En gång, vid en middag som Orlando, en rik företrädare för det lokala borgerskapet, bjöd på diskuterade man latifundierna, eftersom det fanns "en gemensam uppfattning om att den enda orsaken till ortens olycka skulle vare latifundierna". Levi hade frågat: "'Vad ska vi då göra i det nuvarande tillståndet?' 'Ingenting', svarade Orlando med sin djupa syditalienska sorgsenhet ..." (Levi 1995: 80, 3, 163).

Levis observationer får väl sägas ha bekräftats av främmande observatörer som besökte Syditalien några år senare. Två franska sociologer menade att "Le destin est le 'fatum', la loi de la nécessité" (Lengrand Rovin 1960: 201).

Peter Nichols, närmast legendarisk korrespondent för *The Times* i Italien på 1970-talet, noterade att "syditalienarens ständiga klagan är: 'Jag kan inte göra någonting åt det! Vad skulle jag kunna göra?'" (Nichols 1975: 21) och historikern Paul Ginsborg har skrivit att "syditalienarna har utvecklat en filosofi i vilken fatalism, solidaritet och misstroende blandas" (Ginsborg 1989: 1.37).

En av fåtalet undersökningar i detta ämne under senare tid dateras till 1990. Den visar på att en svensk eller norditaliensk näringsidkare som misslyckas i sin verksamhet tenderar att tillskriva sig själv ansvaret, eller förklara det med rationella faktorer som är lätta att identifiera, medan en syditaliensk näringsidkare däremot tenderar att skylla på yttre faktorer och, framförallt, på irrationella och icke kontrollerbara faktorer (Bellu 1990: 364).

6.3 Syditaliens kluvna inställning till

staten jämfört med landets norra delar
En djupanalys av denna resignerade självömkan kunde möjligtvis leda in på ett annat tema, nämligen syditalienarnas tvetydiga eller kluvna attityd till staten. Redan under de första åren efter det politiska enandet, observerade några besökare i Syditalien att "regeringen betraktas som den värsta av fiender, men man förväntar sig allt av den" (Ciconte 1992: 159–160).

På ett sätt betraktas staten som en fiende. Vi hittar också antydningar om detta hos Carlo Levi, som påpekar att "för småbrukarna är staten mer avlägsen än himlen och mer illasinnad, eftersom den jämt står på de andras sida", och han sammanfattar medborgarnas resonemang på följande sätt: "... Staten, vilken den än är, är *de från Rom*, och *de från Rom*, vet man, vill inte att vi lever som kristna. Det finns hagel, jordskred, torka, malarian och så finns staten. De är oundvikliga onda ting; det har de alltid varit och de kommer alltid att vara det" (Levi 1995: 67–68). Några år senare noterade också Banfield att

rädslan för de övre klasserna var spridd bland småbrukarna: småbrukaren "imagines that the upper class is a conspiracy against him" (Banfield 1958: 125).

Sedan 1960-talet och framåt har Levi, Banfields och andras intryck bekräftats av olika sociologiska undersökningar, där man menar att medborgare som bor i Syditalien känner sig "utnyttjade, alienerade, berövade all makt". Man kan inte bara tala om misstro, utan till och med om riktig rädsla (Putnam 1993: 128–129; Guidorossi 1984; Gubert 1992: 267). Trots detta existerar det, tillsammans med denna illusionslösa attityd, även den rakt motsatta attityden. Redan några få månader efter det politiska enandet 1861 skrev en av statsminister Cavour's utsända en rapport i vilken man, bland annat, kunde läsa: "Befolkningen anpassade sig till att vänta sig allt från regeringen och att inte ha något förtroende för sin egen individuella styrka ..." (Cavour 1961: V, 478), och i slutet av 1800-talet skrev Pasquale Turiello att "[s]yditalienarna brukar förvänta sig alla kollektiva fördelar av staten" (Turiello 1889: 286). En småföretagare från Battipaglia, som hade byggt upp ett litet transportföretag, blev intervjuad av italiensk TV på 1950-talet. Företagaren förklarade att verksamheten gick bra, men att han kände sig trött, oviljig att utöka företagets dimensioner och sammanfattade: "Syditalien behöver hjälp" (TV-program 1993).

6.4 Negativ attityd gentemot arbete

En annan hypotes som skulle kunna utvecklas är att det finns en spridd negativ attityd till arbete i Syditalien, eller som den sicilianske sociologen Catanzaro har preciserat det: "sicilianarens ideal består i att undvika kroppsarbete" (Catanzaro 1988: 49).

Gramsci hävdade att om en präst i en syditaliensk familj "blir domkapitelsledamot så blir kroppsarbete en skam för hela släkten, man kan i bästa fall ägna sig åt handel" (Gramsci 1975: 214). Historikern Mack Smith har, mer allmänt, påpekat att arbete i Syditalien är "någonting skamligt och att leva på kapitalavkastning är ett tecken på belevnhet" (Mack Smith 1976: 493–494, 527).

Jag vill genast precisera att resonemanget inte implicerar att syditalienaren inte arbetar. Redan de första utländska besökarna i det nya italienska riket, som observerade hur småbrukarna i Kalabrien arbetade i solgasset, kom till slutsatsen att "il dolce far niente ... är ett gräsligt förtal", eftersom "det är omöjligt att hitta någon som arbetar mer" (Villari 1971: 71–72). Även i en stad som Neapel kunde man observera att "hos skomakaren och modisten räcker ofta dagen inte till och de arbetar på kvällen också, liksom småbrukaren på Capri fiskar på natten, efter det att han har arbetat på åkern på dagen" (Turiello 1889: 178).

Men problemet är att småbrukaren i Kalabrien och modisten i Neapel inte var stolta över sina arbeten, och att deras ideal inte var att arbeta på ett bättre sätt eller att tjäna mer pengar. Deras dröm var att sluta arbeta, att bli "fint folk" för att därmed kunna förakta dem som arbetar (Galasso 1997: 174). Det verkar som om denna mentalitet alltid har varit spridd i alla sociala klasser. För adeln och rika jordägare har man under sekulens lopp lagt märke till att de alltid har varit "lojala utövare av den spanska föreskriften *otium cum dignitate* ..." (Pontieri 1943: 94; Lombroso 1998: 89; Gaetano Salvemini 1973: 76; Clough Levi 1956: 343).

Det tycks som om denna mentalitet inte har ändrats med tiden. Exempelvis förklarade nyligen en rik aristokrat, som var läkare och bodde i Tortorici, en by på Sicilien: "Varför skulle jag arbeta? I Tortorici är de fattiga för fattiga för att jag ska kunna ta pengar av dem. Och jag kan naturligtvis inte ta betalt av de rika. Antingen är de för nära vänner, eller så känner jag dem sedan långt tillbaka, alltså ..." (Mazzocchi 1994: 23).

Borgerskapet anklagas också normalt för att parasitera och förakta arbete. Pasquale Turiello observerade i slutet av 1800-talet att den mer välbärgade delen av borgerskapet levde i "talande sysslolöshet" och "parasiterade", vilket med andra ord betyder att dessa personer inte gjorde någonting utom att prata (Turiello 1889: 105, 119). Nitti observerade, några år senare, att "medelklassen saknar arbetsvilja; de saknar industriell uppfostran ..." och tillade att detta naturligtvis var bourbonernas fel (Nitti 1958: 142, 129).

Gramsci noterade att det "i Italien existerar klasser som är totala parasiter ... framför allt borgarna på landsbygden" och uttryckte hård kritik mot Syditaliens intellektuella och ställde dem mot Norditaliens "tekniker" (Gramsci 1975: 909, 728). Liknande omdömen har avgetts av Carlo Levi (Levi 1995: 15, 17, 24) och Guido Dorso (Dorso 1962: 414). Mer nyligen har sociologen Arnaldo Bagnasco, vad gäller Syditalien, talat om "en låg- och medelborgarklass med tendens till hög arbetsfrånvaro" (Bagnasco 1977: 41).

För de lägre klasserna har man ofta observerat att folket i städerna utmärker sig genom "... tiggeri, oföretagsam fattigdom, resignerad fatalism ... parasitism" (Nitti 1958: 89; 90; 128) och "väntan på fester, skådespel, billigt bröd, möjligheten att leva gott utan göra någonting" (Cavour 1961: 350). Giuseppe Galasso skiljer inte mellan olika klasser men påpekar, med god statistik i ryggen, att det finns "en kontrast mellan industriell kultur och traditionella värderingar å ena sidan och ... syditalienska företags praktiska hantering och aktiviteter som är präglade av konservatism och traditionalism" (Galasso 1997: 248).

6.5 Kommentarer till den tredje delen

Man kan göra en reflektion angående de tre sistnämnda kulturella faktorerna: den amoraliska familjesolidariteten i Syditalien är väl utforskad och dokumenterad, även om det naturligtvis inte implicerar att man måste acceptera denna teori. Däremot är resignerad självömkan, Syditaliens klivna inställning till staten och den negativa attityden gentemot arbete, bara lösa antaganden. De är inte genomarbetade förklaringar, med undantag av en kort artikel (Bellu, 1990: 364). Visserligen är det antaganden som gjorts av auktoritativa observatörer och experter, men icke desto mindre bara antaganden. Det saknas en bred och systematisk forskning om dessa tre teman.

7. Fjärde delen: tre frågor

Det är nu dags att sammanfatta det sagda och avslutningsvis ställa tre frågor. Jag har koncentrerat mig på tre orsaker till frågan om Syditalien: strukturella, ekonomiska och kulturella. Vi har mött många sinsemellan mycket skiftande förklaringsförsök. De har bara ett element gemensamt: de är icke-syditalienska modeller; alla pekar finger mot Syditalien och anklagar landsändan för att inte vara som Norditalien. Det handlar inte om förakt. Många av dessa belackare kommer själva från Syditalien (Antonio De Viti De Marco, Francesco Saverio Nitti, Pasquale Villari, Pasquale Turiello, Guido Dorso, Antonio Gramsci, Gaetano Salvemini, Giuseppe Galasso) och de visar passion och engagemang för sitt land, och de övriga, från Norditalien, England och Amerika, är mycket förtjusta i Syditalien. Just därför vill de ”förbättra” det: Banfield, som presenterats ovan, går så långt som att föreslå att protestantiska missionärer – eller åtminstone katoliker från Nordeuropa eller USA – sänds till Montegrano för att lära byns invånare att samarbeta (Banfield 1958: 171, 154). Är inte detta en sorts imperialism?

Den andra frågan jag vill ställa är: Vem bryter en lans för Syditalien? Om vi utesluter vissa författare, exempelvis romanförfattare (De Filippo 1950a; De Filippo 1950b; Marotta 1949; De Crescenzo 1980), är det väldigt få som accepterar Syditalien som det är och inte som det borde vara. Sociologerna Jane och Peter Schneider frågar sig varför syditalienarna (egentligen koncentrerar sig deras undersökning på Sicilien) borde ta till sig den ”protestantiska etiken” som är typisk för England och Nederländerna? Sicilianerna har sin egen kultur grundad på värden som list, heder, vänskap och familjeband. Varför skulle de överge den? Ingen kultur är höjd över all kritik, inte heller den sicilianska – det räcker med att tänka på den underordnade roll som kvinnor har i den sicilianska kulturen – men i stort sett fungerar den. Det finns på Sicilien inga utbredda sociala sjukdomar, ytterst litet alkoholism. Narkotikamissbruk, depressioner och social isolering hör till sällsyntheterna. Det är inte förvånande att många, framförallt de unga, är missnöjda, men det beror på att de är

påverkade av kulturella modeller från Norditalien, modeller som tveklöst har en stark dragningskraft. Det betyder dock inte att den sicilianska kulturen inte har sitt existensberättigande (Schneider Schneider 1972: 229).

Filosofen Alcaro försöker att koppla industrialisering, eller modernisering, till syditaliensk kultur. Kulturen i Syditalien baseras på familjeband, vänskap, vanan att skänka gåvor, moderns centrala roll, kulten kring de döda. Varför skulle allt detta vara ett hinder för modernisering? (Alcaro 1999: 157). Det är intressanta idéer, men det finns litet skrivet: en artikel från 1976 och en kort essä (Minichello 1997: 91; Cassano 1997; Galasso 1997; Piperno 1997; Santoro 1996: 441–476).

Den tredje och sista frågan måste bli: Vad skall hända med Syditalien? Man kan skissera två scenarior. Det första är situationen består. Syditalien är i rörelse och accepterar den norditalienska/nordeuropeiska modellen och anpassar sig till denna (Bodo Viesti 1997; Barbagallo 1994). Men även Norditalien är i rörelse och förändras. Det kan innebära att läget, i framtiden, kommer att se ut som det har gjort de föregående 140 åren: Syditalien anpassar sig till Norditalien, men en konservativ, traditionell, fördröjd del av Italien kommer alltid att existera, om ordet *alltid* är acceptabelt i vetenskapliga studier (Halpner Dal Lago 2002).

Det andra scenariot är det rakt motsatta. Vissa hävdar att Syditaliens strukturer snabbt förbättras. Bankväsendet håller till exempel på att återhämta sig (Svimez 2003: 32, 57), kriminaliteten minskar (antalet mord har exempelvis minskat med 16,4 % år 2003) (Svimez 2003: 63) och som alla vet befinner sig maffian i djup kris. Listan skulle kunna göras längre. Det finns forskning som gör gällande att den ekonomiska klyftan mellan Nord- och Syditalien inte är så stor som vi såg i början av artikeln. Till denna kategori kan vi också sortera in dem som hävdar att klyftan minskar (Donzelli 1990: 31; Báculo 1997: 377; Bodo Viesti 1997: 163).

Till dessa hör Svimez, en stiftelse som är specialiserad på studier inom detta område. Svimez hävdar att Syditaliens ekonomi växte med 0,8 % år 2002. Det är en låg siffra, men högre än för Nord- och Mellanitalien, som växte 0,3 %. Åren

1996–2002 växte Syditaliens ekonomi med 1,9 %, medan motsvarande siffra för Norditalien var 1,6 % (Svimez 2003: 3; Banca d'Italia 2001: 61; Banca d'Italia 2002: 134).

Vad beträffar mentaliteten är det svårt att hitta siffror, men vi kan konstatera – låt vara att det blivit en banalitet – att hela Västeuropa, med eller mot sin vilja, genomgår en stor homogeniseringsprocess, och att skillnaderna mellan olika delar av Västeuropa slipas ner (Tägil 1998). Även om nu en bristande *civic tradition*, ett tillstånd av "resignerad självömkan" osv., djupt skulle ha präglat det syditalienska samhället – måste dessa fenomen verkligen existera för all framtid? Av Europas befolkning, varför skulle enbart syditalienarna alltför jämt förbli fångade i gamla mentala strukturer, fossiliserade fördomar och ofrukta attityder?

Resonemang som dessa kan ligga till grund för en hypotes om att skillnaderna mellan Nord- och Syditalien snart kommer att bli betydelselösa. En faktor som talar för hypotesen är att italienarna tillsammans har hittat en gemensam fiende: *extracomunitari*, invandrare som inte kommer från EU-länder: Albanien, före detta Jugoslavien, före detta kommunistiska länder samt Asien, Afrika och Sydamerika. Enligt officiella siffror, som går tillbaka till 2001 (Istat 2003: 1) fanns det den 1 januari 2001 strax över 1 388 000 personer med invandrarbakgrund i Italien, medan den katolska kyrkans hjälporganisation Caritas satte siffran till 2 395 000 för maj månad år 2003 (Censim 2003). Vad tycker italienarna om dessa personer? Merparten, 73 %, tror att de tar arbeten som ingen italienare vill ha (Censis 2000b: 268) och anser att de måste integreras i det italienska samhället (Censis 2000b: 268). Men samtidigt tycker 80,4 % (Censis 2000b:44) att invandrarna är för många och 88,1 % tycker att regeringen borde minska invandringen (Censis 2000b: 268, 550).

Hittills, åtminstone åren 1997–2001, har italienarna sett arbetslöshet som det största samhällsproblemet. Invandringen var bara på en tredje plats år 1997, men hade stigit till tredje plats år 2001 (Censis 2000b: 10; Censis 2001: 28; Davanzati 2001: 119; Melotti 1992: 10–50; Eurispes 2001: 635). I en undersökning från år 2002 svarar italienare oavsett om de är från Nord

Tabell 8. Svar på frågan om vilka samhällsproblem man fruktade mest, år 2002 (La Repubblica 2002).

1. Brott och rån	35 (%)
2. Arbetslöshet	28 (%)
3. Hälsovård	14 (%)
4. Invandring	11 (%)
5. Pensionssystemet	10 (%)

eller Syd (Melotti 1992: 19) på frågan om vilka samhällsproblem de fruktade mest som framgår av tabell 8.

Då som nu är kriminaliteten på första plats, men många italienare, hela 42,8 %, kopplar ihop invandring med kriminalitet (La Stampa 2001b: 24; Quassoli 1999: 43–75). I detta sammanhang bör det sägas att invandrare nästan inte alls förekommer i samband med den sorts kriminalitet som vi kan kalla "osynlig", exempelvis ekonomisk brottslighet, medan de oftare förekommer i samband med "synliga brott" såsom stöld, väskryckning, våld och koppleri. (Davanzati 2001: 121; Censis 2000b: 619; Barbagli 1998: 74). I de flesta länder i Europa finns det liknande stämningar. En betydande andel européer in-

Tabell 9. Andel instämmande svar på frågan om man är håller med om påståendet att invandrare är ett hot mot... (La Stampa 2002:6).

Invandrare är ett hot mot:					
a) vår kultur och identitet (%)					
Italien	Frank- rike	Spanien	England	Tyskland	EU totalt
23,9	30,5	25,8	37,4	22,7	27,8
b) arbetet (%)					
Italien	Frank- rike	Spanien	England	Tyskland	EU totalt
29,2	27,7	31,0	46,0	41,3	35,8
c) social ordning och personlig säkerhet (%)					
Italien	Frank- rike	Spanien	England	Tyskland	EU totalt
39,7	40,2	34,2	35,9	31,9	36,2

stämmer i invandrarkritiska påståendet (Tabell 9).

Detta talar för att den klyfta som för bara fyra-fem år sedan existerade mellan syd- och norditalienare nu snarare råder mellan européer och icke-européer, och det kan vara rimligt att förmoda att skillnaden mellan Syd- och Norditalien håller på att minska, eller till och med försvinna (Leonardi 1993: 475–512).

Giuseppe Nencioni

Litteraturförteckning

- Alatri P, 1953 Le condizioni dell'Italia meridionale in un rapporto di Diomede Pantaleoni a Marco Minghetti (1861), i *Movimento operaio e socialista*, n. 5-6
- Alcaro M, 1999 Sull'identità meridionale. Forme di una cultura mediterranea, Torino, Bollati Boringhieri, 1999
- Allievi S, 1992 Le parole della lega Il movimento politico che vuole un'altra Italia, Milano Garzanti
- Ammirato P, 1996 La Lega. The Making of a Successful Cooperative Network, Aldershot, Dartmouth
- Amoretti U, 2002 Da Andreotti a Berlusconi: la rappresentanza territoriale dei governi italiani 1976-2001 I *Rivista italiana di Scienza Politica*, n. 2, agosto
- Anfossi A, 1962 Differenze socio-culturali tra gruppi piemontesi e meridionali a Torino, i *CRIS, Immigrazione e industria*, Milano, 1962
- Apicella, V, 1996 Southern Italy and the underdeveloped regions of Europa i *Review of economic condition in Italy Year* n.1, January-June
- Araba A, G, Giannusso V, 1994 Profilo statistico della Pubblica amministrazione, I Cassese S, Franchini C. (red.) L'amministrazione pubblica Italiana Un profilo, Bologna, Il Mulino, Seconda edizione aggiornata al 1994
- Arlacchi P, 1983 La mafia imprenditrice L'etica mafiosa e lo spirito del capitalismo, Bologna, Il Mulino
- Bàculo L, 1991 Organizzazione produttiva e grado di inefficienza nelle aree sottosviluppate: il caso dell'ex-Alfasud di Pomigliano i *Rassegna economica*, Anno LV, n. 3, Luglio-settembre
- Bàculo L, 1997 Segni di industrializzazione leggera nel Mezzogiorno, i *Stato e Mercato*, n.51, dicembre
- Bagnasco 1977, Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano, Bologna, Il Mulino
- Banca d'Italia 2001, Ordinary general meeting of shareholders held in Rome on 31 May 2000, Rome, Bank of Italy, september
- Banca d'Italia 2002 Assemblée generale dei partecipanti, tenuta in Roma il giorno 31 maggio 2002, Bozze di stampa, Roma
- Banfield E, 1958 The Moral Basis of a Backward Society, Glencoe (Illinois) Free Press
- Barbagallo F, 1994 La modernità squilibrata del Mezzogiorno d'Italia, Torino, Einaudi
- Barbagli M 1998, Immigrazione e criminalità in Italia, Bologna, Il Mulino
- Barzini L, Jr, 1964 Gli italiani, Milano, Mondadori, 1964
- Becchi A, 1995 La questione meridionale, i Pasquino (red.), La politica italiana. Dizionario critico 1945-95, Roma-Bari, Laterza
- Bellu R, 1990 Imprenditori meridionali: sono diversi dagli altri imprenditori? Uno studio culturale incrociato, i *Mezzogiorno d'Europa*, n. 3, Luglio/settembre
- Betz H, 1991 Political conflict in the postmodern age: radical right-wing parties in Europe, i *Current Politics and Economics of Europe*, Vol. I n.3
- Billotta B, 1983 La burocrazia italiana tra due culture; un'ipotesi sullo sviluppo della meridionalizzazione della Pubblica amministrazione, I *Rivista trimestrale di Scienza dell'Amministrazione*, n. 3
- Biorcio R, 1991 La Lega come attore politico: dal federalismo al populismo regionalista i Renato Mannheim La Lega lombarda, Milano, Feltrinelli
- Biorcio R, 1999 La Lega Nord e la transizione italiana, i *Rivista italiana di scienza politica*, anno XXXIX, n.1, aprile
- Biorcio R, 1997 La Padania promessa, Milano, Il Saggiatore,
- Bodo G, Viesti G, 1997 La grande svolta. Il Mezzogiorno nell'Italia degli anni Novanta, Roma, Donzelli editore
- Bossi U, Vimercati Daniele 1992, Vento dal Nord. La mia Lega, La mia Vita, Milano, Sperling e Kupfer
- Cafagna, L, 1989 Dualismo e sviluppo nella storia d'Italia, Padova, Marsilio
- Cafiero S, 1989 Tradizione e attualità del Meridionalismo, Svimez, Bologna, Il Mulino
- Capparucci M 1996, I fattori dimensionali, tecnologici e di mercato nei differenziali retributivi delle imprese meridionali, i *Rassegna economica*, Anno LX, n.4, ottobre-dicembre
- Cappelletti L, 1994 Caratteristiche strutturali dei quadri direttivi dell'amministrazione, i Cassese S Franchini C. (red.), L'amministrazione pubblica Italiana Un

- profilo, Bologna, Il Mulino, Seconda edizione aggiornata al 1994
- Caracciolo, A, 1958 L'inchiesta agraria Jacini, Torino, Einaudi
- Cardini, A, 1985 Antonio De Viti De Marco, La Democrazia incompiuta 1858-1943, Bari, Laterza
- Cartocci R, 1990 Elettori in Italia. Riflessioni sulle vicende elettorali degli anni ottanta, Bologna, Il Mulino
- Cassano F, 1996 Il pensiero meridiano, Roma, Laterza, 1996
- Cassese S, 2001 La Storia e i caratteri dello Stato i Sabino Cassese (red.) Ritratto dell'Italia, Bari, Laterza
- Cassese S, 1999 Italy Senior Service: An Ossified World i Page E, Wright V, (eds) Bureaucratics Elites in Western European States, Oxford, Oxford University Press
- Cassese S, Franchini C, (red.) 1994 L'amministrazione pubblica Italiana Un profilo, Bologna, Il Mulino, Seconda edizione aggiornata al 1994
- Castonovo, V, 1975. Storia d'Italia, Vol. IV. Dall'Unità ad oggi, Tomo I La storia economica, Torino Einaudi
- Catanzaro R, 1988 Il delitto come impresa Storia sociale della Mafia, Padova, Liviana Editrice
- Cavour conte di Camillo Benso 1872, Discorso tenuto alla Camera il 16 ottobre 1860, i Camera dei Deputati Discorsi parlamentari, Camera dei Deputati, Roma
- Cavour conte di Camillo Benso 1961, I carteggi di Cavour, Zanichelli, Bologna
- Censim 2003 www.cesim.org
- Censis 1993 27 rapporto sulla situazione sociale del Paese 1993, Milano, Angeli
- Censis 1995 29 Rapporto sulla situazione sociale del paese 1995, Milano, Angeli
- Censis 1998 32 rapporto sulla situazione sociale del Paese 1998, Milano, Angeli
- Censis 2000a Italy today, Social picture and trends, Milano Franco Angeli
- Censis 2000b, 34 rapporto sulla situazione sociale del paese, anno 2000
- Censis 2001, 35 rapporto sulla situazione sociale del Paese 2001, Milano, Franco Angeli
- Censis 2003 Impresa e criminalità nel Mezzogiorno i [Http://www.censis.it/censis/ricerche/2003/criminalita/index.html](http://www.censis.it/censis/ricerche/2003/criminalita/index.html)
- Chiarini R, 1995 L'alta burocrazia ministeriale, modelli di reclutamento e carriera, i Rivista italiana di scienza politica, anno XXV, n. 1, aprile
- Chinnici G, Di Giovanni R, 1985 Il clientelismo tra realtà sociale e vita quotidiana, i Sociologia del diritto, n. 1
- Chubb J 1982, Patronage Power and Poverty in Southern Italy, Cambridge, Cambridge University Press
- Ciccotti E, 1904 Sulla Questione meridionale, Milano
- Ciconte E, 1992 'Ndrangheta dall'Unità ad oggi, Bari, Laterza, 1992
- Clough S, Levi C, 1956 Economic Growth of Italy: An Analysis of the Uneven Development of North and South i Journal of Economic History, Vol. XVI
- Cohn Jr S, K, 1994 La storia secondo Putnam i Polis VIII, 2 agosto
- Colajanni N 1998, Settentrionali e Meridionali d'Italia, Sandron, Milano
- Contini B, 1998 Tendenze delle retribuzioni e del costo del lavoro nell'economia meridionale: alcune riflessioni preliminari, i Rassegna economica, Anno LXII, n. 1, gennaio-giugno
- Cuffaro M. Cusimano G. Vassallo E, 2003 Consumi e condizioni di vita delle famiglie italiane, i *Studi e note di Economia*, 1
- D'Amino N, Trifilidis M, 1989 Concorrenza, rischio e costi del credito nel Mezzogiorno, i Rassegna economica Anno LII, n. 2, aprile-giugno
- D'Antonio, F, D'Antonio M, 1998 The future of the Mezzogiorno. Trends, interpretations and policies i *Review of economic conditions in Italy*, n. 3 September-December
- Darkest, D, J, 1999 Italy The Nations and Stereotypes of the Mezzogiorno, 1860-1900, New York
- Davanzati F, 2001 Sicurezza e opinione pubblica in Italia, i Rassegna italiana di sociologia, 1
- De Ceco M, 2001, L'economia italiana negli ultimi trent'anni i Sabino Cassese (red.) Ritratto dell'Italia, Roma, Laterza
- De Crescenzo L, 1980(1977) Così parlò Bellavista. Napoli, amore e libertà, Milano, Mondadori, 1980 (1977)
- De Felice F, Parlato V, 1966 Introduzione a Antonio Gramsci. La questione meridionale, Roma, Editori Riuniti
- De Filippo E, 1950a, Napoli milionaria, Torino, Einaudi
- De Filippo E, 1950b, Natale in casa Cupiello, Torino, Einaudi
- De Luna G, (red.) 1994 Figli di un benessere minore La Lega 1979- 1993, Firenze, La nuova Italia
- De Masi D. (red) 1961 Edward C. Banfield, Le basi morali di una società arretrata, nuova edizione "una comunità nel mezzogiorno" Bologna il Mulino

- De Mauro T, (1963) 1984 Storia linguistica dell'Italia unita, Bari, Laterza
- De Rosa G, 1974 La meridionalizzazione dello Stato i Fabio Luca Cavazza och Stephan R. Grabaud, *Il caso italiano*, Milano, Garzanti, 1974
- De Ruggiero G, 1954 Il pensiero politico, 1954
- De Viti De Marco A. 1929 Un trentennio di lotte politiche, 1894-1922, Tip. Cuggiani, Roma
- Devoto G. & Oli G. C., 1992 Nuovo vocabolario della lingua italiana, Milano, Selezione dal Reader's Digest, 1992
- Di Palma M, Mazziotta C, Rosa G, 1999 Il ritardo infrastrutturale del Mezzogiorno d'Italia: un'analisi a livello nazionale ed europeo, i Rassegna economica, anno LXII, n.2 luglio-dicembre 1999
- Di Palma M (utg.) 1990 Le infrastrutture a rete, Sipi, Roma
- Diani M, 1996 Linking Mobilization Frame and political Opportunities: Insight from regional populism in Italy, i American Sociological Review, Vol. 61 (december: 1053-1069)
- Donzelli C, 1990 Mezzogiorno tra "questione" e purgatorio. Opinione comune, immagine scientifica, strategie di ricerca, i Meridiana, n.9
- Dorso 1962, (red. B. Caizzi) La classe dirigente meridionale, i Nuova antologia della questione meridionale
- Dorso G, 1972 (1925) La rivoluzione meridionale, Torino, Einaudi
- Eckaus, R. S, 1961. The North-South Differential in Italian Economic Development, i The Journal of Economic History, vol. XXI, 1961, n.3
- Eurispes 1996 L'atteggiamento degli italiani nei confronti dell'immigrazione extracomunitaria, hemsida <http://www.mix.it/eurispes/Eurispes/96/2.htm>;
- Eurispes, 2001 2 rapporto nazionale sulla condizione dell'infanzia della preadolescenza e dell'adolescenza, Eurispes, Roma, 2001
- Fortunato G, 1973 Il Mezzogiorno e lo Stato italiano, Firenze, Vallecchi
- Franchetti, L, Sonnino, S, 1974 Inchiesta in Sicilia, Vol. II
- Franchetti L, 1925 Condizioni politiche e amministrative della Sicilia, Firenze Vallecchi
- Fucini R, (1877) 1919 Napoli a occhio nudo, Roma Ed. La Voce
- Gaetani d'Aragona, G, 1992 Dualismo e intervento pubblico nel Sud, i Mezzogiorno d'Europa, anno 12, gennaio/marzo n.1
- Galasso G, 1997 L'altra Europa Per un'antropologia storica del Mezzogiorno d'Italia, nuova edizione accresciuta, Lecce, Argo
- Gambetta D, 1992 La mafia siciliana. L'industria della protezione privata, Torino Einaudi
- Ginsborg P, 1989 Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi, Società e politica 1943-1900 I. Dalla guerra alla fine degli anni '50, Torino, Einaudi, 1989
- Gramsci A, 1975 Quaderni dal carcere, Torino, Einaudi, (1948-1951)
- Gramsci A, 1966 (1962) La questione meridionale (De Felice, Parlato red.) Roma, Editori Riuniti
- Gubert T. 1992 Persistenze e mutamenti dei valori degli italiani nel contesto europeo, Riverdito edizioni, Como
- Guidorossi G, 1994 Gli italiani e la politica, Milano, Franco Angeli, 1984;
- Halpner R, Dal Lago E, 2002 The American South and the Italian Mezzogiorno. Essays in Comparative History, New York, Palgrave
- Harvie C, 1994 The Rise of Regional Europe, London and New York, Routledge
- Hess H, 1970, Mafia: Zentrale Herrschaft und lokale Gegenmacht, Tübingen
- Il sole24 Ore 2001, martedì den 17 december
- Istat 1996, Statistiche della scuola media, Roma Istat
- Istat 1999 Statistiche in Breve del 20 luglio 1999, <http://istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/cellulari.html>
- Istat 2001a, Bilancio demografico nazionale, anno 2001, [Http://www.istat.it](http://www.istat.it)
- Istat 2001b, Rapporto annuale La situazione del paese nel 2000, Roma, Istat
- Istat 2003 [Http://www.istat.it](http://www.istat.it)
- Jappelli T, 1993 Banking competition in Southern Italy: a review of recent literature, i Studi economici Anno XLVIII, n. 49
- Jossa B, 1997 I differenziali tra i tassi bancari al Nord e al Sud, i Nord e Sud, Nuova serie, Anno XLIV, Giugno
- Kertzer I. D. 1996 Journal of modern history, vol.68, n.1, March
- Lengrand P, Rovani J, 1960 i Jean Meyrat, La Calabre, Paris, Colin
- La Palombara J, 1993 Political Science Quarterly Vol.108 n.3
- La Repubblica, Roma 1989
- La Repubblica 2002 1 marzo bilaga Il Venerdì s. 18.
- La Stampa 2001a, 3 dicembre
- La Stampa 2001 b, 28 giugno
- La Stampa 2002, 20 marzo, s.6
- Leonardi R, 1993 L'ascesa dell'Europa meridionale: centro e periferia nella comunità europea i Rivista italiana di scienza politica, anno XXIII, 3, dicembre
- Levi C, (1945) 1995 Cristo si è fermato a Eboli, Torino, Einaudi,

- Lombroso, C 1998 *In Calabria (1862-1897)* Giannotta, Catania,
- Louis J, Briquet Sawicki F, (eds), 1998 *Le clientélisme politique dans les sociétés modernes*, Paris, Puf
- Mack Smith D, 1976 *Storia della Sicilia medioevale e moderna*, Bari, Laterza
- Malmström C, 1988 *Regionen, makten och härligheten. Regionala partier i Västeuropa*, SNS Förlag, Stockholm
- Mannheimer R (red.), 1991 *La Lega Lombarda*, Milano, Feltrinelli
- Marotta G, 1949 *L'oro di Napoli*, Milano, Bompiani
- Mazzocchi S, 1994 *Nell'anno della Tigre. Storia di Adriana Faranda*, Firenze, Baldini & Castoldi
- Melotti U, 1992 *L'atteggiamento degli italiani nei confronti dell'immigrazione extracomunitaria. La percezione del problema*, i *Up & down*, anno V, n.1 gennaio
- Messori M, 1997 *Banche e finanza per lo sviluppo del Mezzogiorno*, i *Meridiana*, 29
- Millock, K, Olson, S. 1993, *Il Divario Nord Sud: un approccio istituzionale al Mezzogiorno i Mezzogiorno d'Europa*, anno 13, gennaio/marzo n.1
- Minichello G, 1997 *Meridionalismo Storia dei Movimenti e delle idee*, Milano, Editrice bibliografica
- Mutti A, 1994a *I sentieri dello sviluppo*, i *Rassegna italiana di sociologia*, a. XXXV, n.1, gennaio-marzo
- Mutti A, 1994b *Il particolarismo come risorsa. Politica ed economia nello sviluppo economico*, i *Rassegna italiana di Sociologia*, a. XXXV, n. 4, ottobre-dicembre 1994
- Nichols P, 1975 *Italia Italia*, Milano, Garzanti, 1975
- Nitti F. S. 1958 *Edizione nazionale delle opere di Savio Nitti*, Roma, Editori Riuniti
- Paci, R, Piscioccheddu, N, 1994 *Intervento pubblico, industrializzazione e crescita nelle regioni del mezzogiorno*, i *Studi economici*, Anno II, nuova serie n. 54
- Pedio T, (red.) 1983 *Socialismo e libertà*, Edizioni Levante, Bari
- Pescosolido, G, 1998 *Unità nazionale e sviluppo economico*, Bari, Laterza
- Peters G, B, 1978 *The Politics of Bureaucracy. A Comparative Perspective*, Longman, New York and London
- Petrusewicz, M, 1998, *Come il Meridione divenne una Questione Rappresentazioni del Sud prima e dopo il Quarantotto*, Catanzaro, Rubbettino editore
- Piattoni S, 1988 *Clientelismo virtuoso: una via di sviluppo nel Mezzogiorno*, i *Rivista italiana di scienza politica*, a. XXVIII, n.3, dicembre
- Piperno F, 1997 *Genius loci e individuo sociale; elogio dello spirito pubblico meridionale*, Roma, Manifesto libri
- Piselli F, 1981 *Parentela ed emigrazione. Mutamenti e continuità in una comunità calabrese*, Torino, Einaudi
- Pizzomo A 1961, *Familiarismo amorale e marginalità storica ovvero perché non c'è niente da fare a Montegrano*, i *Domenico De Masi (red.)*, *Le basi morali di una società arretrata*, Bologna, Il Mulino, 1961
- Prosperetti L, Varetto F, 1990, *I differenziali di produttività Nord-Sud nel settore manifatturiero. Un'analisi microeconomica*, Nomisma
- Putnam, R, 1993 *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton
- Quassoli F, 1999 *Immigrazione uguale criminalità Rappresentazioni di senso comune e pratiche organizzative degli operatori del diritto i Rassegna italiana di sociologia*, a. XXXX, n.1 gennaio-marzo
- Ragionieri E, 1979 *Politica e amministrazione nello Stato unitario*, nu i *Politica e amministrazione nella storia dell'Italia unita*, Roma, Editori Riuniti
- Romeo R, 1978 (1959) *Risorgimento e capitalismo*, Laterza, Roma-Bari
- Salvadori M, 1960 *Il mito del buongoverno. La Questione meridionale da Cavour a Gramsci*, Torino, Einaudi
- Salvemini G, 1973 *Movimento socialista e Questione Meridionale*, Milano Feltrinelli
- Santoro M, 1996 *Mafia, cultura e politica i Rassegna italiana di sociologia*, anno XXXIX, n.4, dicembre
- Schneider J, & Schneider P. 1976, *Culture and Political Economy in Western Sicily*, New York Academy Press
- Sciolla L, 1977 *Italiani, stereotipi di casa nostra*, Bologna, Il Mulino
- Sciolla L, 2003 *"Cultura civica e "carattere nazionale". Il caso italiano in prospettiva comparata"*, i *Gaspare Nevola Una patria per gli italiani La questione nazionale oggi tra storia, cultura e politica*, Milano, Carocci
- Sereni E, 1960 (1946) *Il capitalismo nelle campagne, 1860-1900*, Torino, Einaudi
- Silverman S. F. 1968 *Agricultural Organization, Social Structure, and Values in Italy. Amoral Familiarism Reconsidered i American Anthropology*, 70 (1968) 1
- Schneider J, Peter Schneider P, 1976 *Culture and Political Economy in Western Sicily Jane Schneider & Peter Schneider, Culture and Political Economy in Western Sicily*, New York Academy Press

- Svimez, 1999 Rapporto 1999 sull'economia del Mezzogiorno, Bologna Il Mulino
- Svimez, Rapporto 2003 sull'economia del Mezzogiorno, i www.SVIMEZ.It Rapporto 2003, p.4
- Taggart P. A. 1996, The New Populism and the New Politics, London McMillan
- Tarrow S, 1996 Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work, i American Political Science Review, Vol. 90, n.2
- Teti V. 1993 La razza maledetta Origini del pregiudizio antimeridionale, Roma, manifesto libri
- Tortorella, G, 1994 Patterns of economic retardation and recovery in South Western Europe in the Nineteenth Century I Economic History Review, 47, 1, february 1
- Tranfaglia N, 1991 La mafia come metodo, Laterza, Roma-Bari
- Turiello P 1889, Governo e governati in Italia, Vol. I Fatti. Seconda edizione rivista e aggiornata, Bologna, Zanichelli,
- TV-program 1999 La storia siamo noi; per una storia sociale dell'Italia 1945-1999: i miti in pellicola, RAI 3, lördag 13 november 1999 kl. 19
- Pepe F, 1998 Il rapporto banca imprese nel Mezzogiorno, i Rassegna economica, Anno LXII, n.1, gennaio-giugno
- Pontieri E, 1943 Il tramonto del baronaggio siciliano, Firenze, Sansoni
- Tägil S, (red.) 1998 Europa, historiens återkomst, ny, reviderad och utökad upplaga, Stockholm, Gidlunds förlag, 1998
- Ventriglia F, 1986 I crediti di sofferenza nel Mezzogiorno, i Rassegna economica, Anno L, n. 3, maggio giugno 1986
- Villari P, 1971 (1875) Le lettere meridionali e altri scritti sulla questione sociale in Italia, Loescher, Torino
- Vitale M, 1999 Uttalande till TG3, 14 februari 1999, kl. 19
- Walston J, 1988 The Mafia and Clientelism. Roads to Rome in post-war Calabria, Routledge London and New York
- Zingarelli N, 1983 Il nuovo Zingarelli Vocabolario della lingua italiana, Bologna, Zanichelli
- Zinn D, L, 2001 La raccomandazione Clientelismo vecchio e nuovo, Donzelli

Litteraturgranskningar

KARIN BOREVI: *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala 2002: Uppsala Universitet. 343 s.

Kärnan i demokratidebatten handlar om spänningen mellan frihet och jämlikhet. Utan tillräcklig personlig frihet reduceras medborgaren till en passiv och underkuvad mottagare av offentlig service. Utan tillräcklig jämlikhet medborgare emellan blir de demokratiska procedurerna en kuliss i de privilegierade samhällsgruppernas tjänst. Var den rätta balansen mellan frihet och jämlikhet skall ligga kan det inte finnas ett en gång för alla givet svar på; det är detta debatten i ett demokratiskt samhälle skall kretsa kring.

Grundidén bakom den universella välfärdsmodellen är att medborgarna, genom att de garanteras en grundläggande jämlikhet, blir bättre rustade att förverkliga sin personliga frihet. När sociala och utbildningsmässiga resurser definieras som medborgerliga rättigheter blir också friheten verklighet för alla medborgare. Den nordiska välfärdsstaten betonar alltså jämlikheten som en förutsättning för friheten.

I sin konkreta utformning vilar den universella välfärdsmodellen även på en föreställning om grundläggande *likhet*. Det som skiljer medborgare från varandra är tillgången på sociala och ekonomiska resurser. Andra betydande distinktioner behöver inte beaktas. Generellt inriktad välfärdspolitik är en tillräcklig garanti för den känsla av samhörighet mellan medborgare som ett fungerande demokratiskt system förutsätter.

Vad händer då den generella välfärdsmodellen till följd av internationell migration konfronteras med en tilltagande kulturell mångfald? Är det möjligt att förena en välfärdspolitik som betonar jämlikhet och implicit baserar sig på en likhetsföreställning med krav på grupp-specifika, kulturellt och etniskt definierade rättigheter?

Det är detta frågekomplex som Karin Borevis doktorsavhandling handlar om.

Avhandlingen är organiserad i form av sju kapitel. Det första anger undersökningens bakgrund och syfte, placerar in forskningsuppgiften i en bredare teoretisk ram samt utformar dess grundläggande analysverktyg. Kapitel två beskriver undersökningens uppläggning och preciserar de centrala teoretiska begreppen med tanke på den empiriska analysen. De följande fyra kapitlen är empiriska till sin karaktär. De behandlar dels den svenska invandrapolitikens målsättningar, dels invandrapolitik på tre särskilda områden: folkrörelsepolitik, skolpolitik och bostadspolitik. Vart och ett av dessa teman analyseras inom ramen för ett separat kapitel.

Det avslutande kapitlet sammanfattar undersökningens centrala resultat, ställer dem i relation till de teoretiska utgångspunkterna samt reflekterar över den vidare relevansen av avhandlingens analysinstrument.

I avhandlingens första kapitel formuleras ett tudelat syfte med undersökningen (s.10): "...för det första att ge ett bidrag till den teoretiska diskussionen om välfärdsstaten, för det andra att analysera den offentliga diskursen om invandrapolitik i Sverige". Resten av kapitlet ägnas teoretiska och begreppsliga frågor. Avhandlingens teoretiska upphängningspunkter hämtas från flera olika håll. Den engelske sociologen T. H. Marshalls medborgarskapsteori har en central ställning; denna teori kompletteras och vidareutvecklas med hjälp av teoretisk litteratur om bl.a. mångkulturalitet, migration och etniska relationer. Särskilt viktigt för avhandlingens analytiska redskap är att dessa teorier också kombineras med element från den teoretiska litteraturen om den sociala miljöns betydelse. I sistnämnda avseende utgör Robert Putnam den teoretiska centralgestalten. Slutligen vilar avhandlingen även på delar av den välfärdsteore-

tiska litteraturen; här är särskilt Richard Titmuss bidrag viktigt.

På basis av den teoretiska diskussionen utvecklas ett analysinstrument som återges med hjälp av tre spänningar: den mellan individen och kollektivet, den mellan etnos och demos och den mellan allmänna och riktade åtgärder.

Kapitel två, där avhandlingens metod och material står i centrum, inleds med en diskussion om valet att fokusera på Sverige. Borevi menar att Sverige är ett särskilt intressant fall när det gäller att empiriskt belysa avhandlingens teoretiska tematik. Dels är landet numera mångkulturellt och därmed utsatt för krav och förväntningar på en konsekvent och tydligt motiverad invandrapolitik. Dels tillämpar Sverige en generell välfärdspolitik som innebär, såsom hon uttrycker det, en särskild "integrationslogik". Det generella teoretiska problemet – att "välfärdsstaten i det mångkulturella samhället står inför principiella spänningsförhållanden" – kan därför fruktbart belysas genom att besvara frågan "hur hanterar välfärdsstaten Sverige de principiella spänningsförhållandena då det gäller politik riktad till invandrare?" (s. 62).

Den empiriska analysen handlar inte om den förda välfärdspolitik som sådan utan om den offentliga *diskursen* om denna politik. Undersökningen försöker inte klarlägga invandrapolitikens kausala bakgrund eller samhälleliga konsekvenser, inte heller de politiska och administrativa processer som fört fram till vissa beslut och styrt beslutens konkreta genomförande. I stället fokuseras på verklighetsuppfattningar, argument och ståndpunkter som deltagare i invandrapolitiska debatter lagt fram. Särskilt efterfrågas hur de tre teoretiskt härledda spänningsförhållandena figurerar i diskursen. I vilka debatter uppmärksammas spänningarna, i vilka inte? Finns det variation beroende på aktörer eller över tid? Är diskurserna heterogena eller homogena i förhållande till spänningarna? Vilka retoriska tekniker används för att hantera spänningarna?

Det är den *offentliga* diskursen som står i fokus. Både för invandrapolitiken i stort och för de tre sektororienterade analyserna görs en avgränsning av debatten till centrala politiska dokument. Borevi granskar de viktigaste utred-

ningarna, regeringspropositionerna med motiveringar samt riksdagsdebatten i anslutning till propositionerna. Var och en av de fyra analyserna täcker i princip en trettioårsperiod: 1970-, 1980- och 1990-talet. Vissa avvikelser från den tidsmässiga ramen förekommer dock.

Materialet är alltså av officiell, ja "officiös" karaktär: det är noga övertänkta byråkratiska och politiska formuleringar som granskas. Metodmässigt fokuseras på diskurserna som helhet – eller, som Borevi uttrycker det: undersökningen har diskurs som analysenhet. Analystekniken är verbalt beskrivande, nyckelformuleringar återges med citat. Kvantifiering av ståndpunkter eller argument företas inte.

Den empiriska analysen visar på tämligen klara förskjutningar i den invandrapolitiska diskursen i Sverige under den gångna dryga trettioårsperioden. Vad gäller de generella målsättningarna för invandrapolitiken betonade 1970-talets debatt behovet att slå vakt om invandranas möjligheter att bevara och utveckla sin egen etniska identitet. Att detta kunde kollidera med behovet att slå broar mellan invandran och den svenska majoritetsbefolkningen verkar man inte ha varit medveten om. Debatten ett decennium senare präglas däremot just av en insikt om en spänning mellan etnos och demos i den ditills förda politiken. Nu ville man klart betona integrationsmålet, varför de kulturbevarande ambitionerna på ett retoriskt plan klart tonades ned. På 1990-talet kretsade diskussionen i hög grad kring spänningen mellan allmänna och riktade åtgärder. Den tidigare förda politiken ansågs ha betonat särskilda till invandrare riktade åtgärder, något som lett till en stigmatisering av invandrargrupper.

I den folkrörelsepolitiska diskursen kan snarlika förskjutningar skönjas. Således betraktade 1970-talets debatt invandranas egna organisationer som instrument för kulturbevarande. Det ansågs felaktigt att påstå att staten genom att stödja invandrarorganisationerna kunde motverka invandranas integration i samhället i stort. På 1980-talet kretsade debatten i hög grad kring en oro att statlig styrning av invandrarförningarna kunde undergräva deras ställning som autonoma organisationer. 1990-talets debatt innebär så en mycket tydlig kontrast till dis-

kursen på 1970-talet. Nu premieras organiserad verksamhet vars syfte är att främja "integration". Begreppet integration förblir för all del vagt, men det är uppenbart att betoningen av organisationernas kulturbevarande uppgift mer eller mindre försvunnit.

Inom skolpolitiken har det funnits en spänning mellan enhetsskolans/grundskolans princip om lika utbildningsmöjligheter för alla barn och behovet att tillmötesgå önskemål om kulturellt baserade särlösningar. Särlösningarna blev aktuella i diskursen redan före 1970-talets breda invandrarpolitiska debatt i Sverige. På detta område har Borevi därför gått tillbaka till 1960-talets diskussion. Den skolpolitiska diskussionen under denna tid knäsatte en princip som kom att gälla till slutet av 1980-talet. Enligt denna kunde minoritetsskolor i sällsynta fall bli aktuella, men dessa var uttryckligen undantag baserade på särskilda omständigheter. I övrigt gällde regeln för lika grundutbildning för alla barn; härvid betonades även värdet av en "allsidig social miljö", innebärande bl.a. att barnen genom skolan kom i personlig kontakt med olika etniska grupper och kulturella traditioner. Sedan slutet av 1980-talet har betoningen dock vilat på föräldrarnas rätt att välja skola för sina barn. Den ståndpunkt som moderaterna länge var ensamma om har alltså blivit mera allmänt omfattad. Socialdemokratiska debattörer har emellertid försökt framställa individuell valfrihet och en allsidig social miljö som sinsemellan förenliga värden.

Inom bostadspolitiken existerar teoretiskt sett samma spänning mellan individuell valfrihet och en allsidig social miljö som på skolområdet. I verkligheten är statens möjligheter att ingripa i medborgarnas val av bostad betydligt mer begränsade. I den egentliga bostadspolitiska debatten förekom inga inlägg med den innebörden. I den invandrarpolitiska diskursen fr.o.m. mitten av 1980-talet gav man däremot uttryck för en styrningsideologi med målet att undvika koncentrationer av invandrare till storstadsregionerna. Denna syn blev emellertid inte allmänt omfattad. En spänning har också förekommit mellan allmänna och riktade åtgärder. På 1980-talet sågs riktade åtgärder som undantag, medan 1990-talets storstadspolitik gör åtgärder avsedda för invandrarrika bostadsområden till regel.

Att välja någon av polerna i ett spänningsförhållande är emellertid inte det enda sättet att komma till rätta med spänningen. Aktörerna kan också försöka hantera spänningen genom en retorisk strategi. Borevi framhåller härvid betydelsen av de terminologiska förskjutningar som skett i diskursen. "Assimilering" gav tidigt vika för "anpassning". "Utlänning" försvann till förmån för "invandrare". Senare har själva invandrarbegreppet börjat förekomma allt sparsammare. "Integration" och "mångfald" kommer i stället för begrepp som antyder att det rör sig om något som handlar om bara personer och grupper av icke-svensk härkomst. Alla dessa nya nyckelord signalerar en retorisk strategi avsedd att hantera de tre spänningsförhållandena.

Avslutningsvis reflekterar författaren över användbarheten av det analysinstrument avhandlingen opererat med. Hon finner att redskapet fungerat väl när det gäller att registrera och beskriva de svenska aktörernas förhållningssätt gentemot de tre spänningsförhållandena. Hon konkluderar att analysinstrumentet därmed framstår som ett fruktbart verktyg för studiet av välfärdspolitik även utanför Sverige.

Borevi är utpräglat eklektisk i sitt förhållande till teorier. Avhandlingen har en stark teoretisk förankring, men det är samtidigt svårt att placera in den i någon bestämd teorifälla. Marshalls medborgarskapsteori utgör nog en sorts övergripande ram inom vilken Borevis analysapparat konstrueras, men någon direkt tillämpning av en färdig modell är det definitivt inte frågan om. Genom att föra in den sociala miljön (och därmed Putnam) i den teoretiska ramen beträdder författaren marker som i studiet av invandrings- och minoritetsfrågor torde vara rätt jungfruliga.

Greppet vittnar om åtskillig självständighet och resultatet är i allt väsentligt lyckat. Det analysverktyg som emanerar ur den teoretiska diskussionen erbjuder kategoriseringar som i all sin enkelhet fångar upp det väsentliga när det gäller mötet mellan mångkulturalitet och välfärdsuniversalism. Därmed har Borevi lämnat ett teoretiskt bidrag som har potential vida utöver hennes eget empiriska arbetsfält.

Denna bedömning är emellertid inte okontroversiell. För forskare inom samtida diskurs- och

retorikanalys kan det förefalla provokativt att Borevi förbigår hela detta omfattande forskningsområde i stort sett utan omnämnande. De namn som normalt passerar revy i arbeten där "diskurs" och "retorisk strategi" utgör centrala begrepp – Sartre, Foucault, Skinner, Shapiro m. fl. – letar man förgäves efter inte bara i texten men även i litteraturförteckningen. Borevi sysslar definitivt inte med "name dropping", och det har hon heder av. Valet att dra gränsen för relevanta teorier på detta sätt kan förefalla djärvt, men det är i allt väsentligt lyckat.

De tre teoretiskt härledda spänningsförhållandena utgör avhandlingens analytiska kärna. Författaren betraktar dem som idealtyper: de förväntas inte nödvändigtvis uppträda i empirin i sin rena form, men de antas kunna erbjuda ett analytiskt sorteringsinstrument när det gäller att klassificera och karaktärisera det empiriska materialet. Härvid betraktar Borevi *variation* som speciellt intressant: "Om jag finner att aktörerna har hanterat spänningarna på *olika* sätt kan det tolkas som en indikation på att det är fruktbart att tala om begreppsparen just i termer av spänningar" (s. 70-71, kursiv i originalet). I en fotnot i omedelbar anslutning till detta citat skriver Borevi vidare:

Men här måste man hålla i minnet att det alltså inte handlar om att testa idealtyperna, som om de vore hypoteser. Om jag skulle finna att det *inte* finns någon variation i materialet är slutsatsen därför inte självklart att idealtypen är ofruktbar eller irrelevant. Jag kan fortfarande hävda att välfärdsstaten i det mångkulturella samhället står inför idealtypiska spänningar. Den intressanta följdfrågan blir då emellertid *varför* dessa spänningar inte tar sig manifesta uttryck i materialet (s. 71, not 12, kursiv i originalet).

Tillspetsat uttryckt hävdar Borevi alltså följande. Om empirin varierar i förhållande till de idealtypiska spänningarna talar detta för att analysverktyget är fruktbart. Om empirin inte varierar är det fel på empirin! Detta är nog att göra det väl lätt för sig. Är förekomsten av variation en indikation på att idealtyperna är fruktbara (se äv. avslutningen, s. 320) måste motsatsen föranleda frågetecken beträffande deras relevans. Nu uppvisar dessbättre Borevis empiriska material just den typ av variation hon var ute efter, varför

hon slipper den besvärliga, ja hopplösa diskussionen om varför hennes kategorier lyser med sin frånvaro i de empiriska källorna.

Det är bara på ovannämnda punkt som Borevi tar ut svängarna. Generellt drar hon gränserna för sin uppgift mycket stramt och har ingen som helst tendens att dra för höga växlar på sitt arbete. Hon avstår medvetet och systematiskt från försök att förklara den variation som uppträder i hennes material. Hon tillskriver inte aktörer intressen och resurser; dessa uppträder enbart som megafoner för problem- och verklighetsuppfattningar. Denna strikta syn tillämpas också där förklaringar i och för sig skulle ha gett sig naturligt.

Konsekvent är Borevi också i fråga om sin metod, som är verbalt beskrivande. Hon avstår helt och hållet från alla former av kvantifiering; överhuvudtaget verkar inte innehållsanalysen som metod inte påverkat hennes arbete. Den teoretiska relevansen av de analyserade texterna demonstreras i första hand genom strategiskt valda citat. Detta är i och för sig ofrånkomligt i ett arbete av detta slag. Det hade dock varit belysande om hon lämnat några grundläggande uppgifter om frekvens och omfång. Hur prominenta är "spänningarna", där de förekommer, i texterna som helhet? Utgör de centrala teman eller något som uttrycks i bisatser? Inom kvantitativ innehållsanalys heter det att kvantitet och kvalitet aldrig helt kan skiljas åt: det är ett kvalitativt inslag i ett budskap att något element uppträder med en viss kvantitet. Denna insikt har inte influerat Borevis arbete.

Metoddiskussionen hade överhuvudtaget gärna fått vara mer omfattande. Den centrala metodmässiga uppgiften är ju att påvisa förekomsten av de analytiskt härledda spänningarna i textmaterialet. En diskussion om verifikationskriterier skulle ha haft en naturlig plats i avhandlingen: när är en given spänning för handen? Finns det besvärliga gränsvall som föranleder närmare motiveringar från författarens sida? Vad har det allmänt taget för bevisvärde att källorna stundom tiger? Det politiska språket är ett oerhört flexibelt instrument som man ofta med framgång använder för att skyla över det spänningsfyllda och problematiska. Det hade varit

till fördel om Borevi reflekterat över dessa frågor i ett längre avsnitt.

Den teoretiska diskussionen talar om både invandrare och minoriteter (t.ex. ss. 31, 33). I 1970-talets svenska politik förekom begreppen sida vid sida, men tio år senare försvinner minoritetsbegreppet och aktörerna diskuterar enbart invandringsproblematiken. Borevi tar aldrig klart ställning till huruvida hennes analyser är relevanta för både invandrare och för hävdvunna etniska minoriteter i ett land. Exemplet Schweiz och Finland kan användas för att argumentera för ett nekande svar. Dels har ländernas mångkulturella karaktär aldrig framstått som ett betydande välfärdspolitiskt problem. Dels har den aktiva minoritetspolitiken i länderna kombinerats med en föga generös invandringspolitik. Det är knappast orättvist att konkludera att Borevis resonemang i allt väsentligt gäller förhållandet mellan välfärd och invandring.

Avhandlingens struktur är klar och konsekvent, men man kan fråga sig hur motiverat det är att lyfta fram folkrörelsepolitiken som ett separat område för analysen. Några direkt folkrörelsepolitiska diskurser och dokument finns nämligen inte att tillgå, utan dessa frågor tangeras i den allmänna debatten om invandrapolitikens målsättningar. Därför blir också resultaten för

folkrörelsepolitikens del närmast en funktion av målsättningsdiskussionen.

Medan Borevi har ett uppenbart öga för träffsäkra teoretiska illustrationer, har hon inte använt motsvarande verktyg för att sammanfatta och återge empiriska diskussioner. Sammanfattningarna ges i verbal dräkt, och samma saker förekommer flera gånger i sammanfattningar av olika dignitet. Här skulle tabellariska framställningar med fördel kunnat användas.

Karin Borevi har skrivit en innehållsrik avhandling med en spännande och kreativ teoretisk analysram. Det teoretiska bidraget är värdefullt, och hennes omfattande empiriska arbete har visat att teoriramen har potential för vidare undersökningar på området. Avhandlingen hade vunnit på ett djärvare empiriskt grepp och en mer avancerad metodik. Även i nuvarande form är den emellertid ett gediget mästerprov som utan vidare uppfyller de i avhandlingssammanhang gängse kraven.

Lauri Karvonen

Meddelande från redaktionen

Eftersläpningen i tidskriftens utgivning har visat sig mycket svår att göra något åt. Vi kommer därför att slå samman två årgångar till en. Åren 2003/04 kommer att vara årg. 106. Året 2005 kommer att vara årg. 107

Lennart Lundquist

**Medarbetare i
Statsvetenskaplig Tidskrift**

Thomas Sedelius är verksam vid samhällsvetenskapliga institutionen i Örebro.

Rikard Barkeling är konsultativ expert vid Europarådet i Strasbourg.

Fil.dr Giuseppe Nencioni är verksam vid institutionen för moderna språk i Umeå.

Professor Lauri Karvonen är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Åbo.

Abstracts

THOMAS SEDELIUS: *Pro-premiär eller pro-president? Om distinktionen mellan parlamentarism, presidentialism och semi-presidentialism.* (PRO-PREMIAR OR PRO-PRESIDENT? ON THE DISTINCTION BETWEEN PARLIAMENTARISM, PRESIDENTIALISM AND SEMI-PRESIDENTIALISM).

From comparative research on the constitutional development in Central and Eastern Europe and also from the longstanding debate on whether parliamentarism or presidentialism best facilitates democracy, it is apparent that there has been and continues to be, a certain degree of confusion concerning the concepts of semi-presidentialism and presidentialism. Different scholars mean different things by the terms and therefore classify countries differently. In this article I argue that the conceptual dichotomy between pro-premiär (premier-presidentialism) and pro-president systems (president-parliamentary systems) provide the best solution to several of the problems related to categorising constitutional types, most importantly perhaps to the presidential power dilemma. I, furthermore, employ these concepts on the post-communist constitutional systems and try to reveal patterns with regard to presidential power, geographical region and democratisation.

RIKARD BARCELING: *Studiet av kommunistisk regimlegitimitet.* (THE STUDY OF COMMUNIST REGIME LEGITIMACY).

Most theories on the fall of communism focus on non-ideological factors. An approach with a potential to make visible also the ontological crisis of Marxism-Leninism is the study of communist regime legitimisacy.

This paper reviews Max Weber's and David Beetham's respective theories on the legitimation of power. It presents the mainly Weber-inspired research on political legitimacy that was conducted by Western scholars of the communist world and goes on to argue that the Weber-typology has very little to offer if one wants to render intelligible the ideological aspects to the demise of communism.

With Beetham's theory as a point of departure, and with references to other students of Marxism-Leninism, the paper tries to show how ideology can be seen as a manifest, active and limiting factor in the former communist systems and that it is possible to study the fall of communism focusing on ideology and political legitimacy.

GIUSEPPE NENCIONI: *Skilnaderna mellan norra och södra Italien i historiskt och europeiskt perspektiv.* (THE DIFFERENCES BETWEEN NORTHERN AND SOUTHERN ITALY IN A HISTORICAL AND EUROPEAN PERSPECTIVE).

The purpose of this article is to review the main hypotheses on *Questione meridionale*, the Southern Question, a term which means the differences between the North and South of Italy, their causes, and possible solutions. All the hypotheses on the problem refer to three sectors: structural, economic and cultural. Structural explanations include inefficiency, corrupt of state administration, poor infrastructure and clientelism. Economic explanations revolve around the economic relation that was established between the North and South after the political union (1861). On one hand the Southern capitals go to the North in the form of taxes or State investments or Treasury bonds; on the other hand the North uses the South as a market for its manufactured goods. Cultural approaches explain Southern backwardness as is the result of a mentality characterised by lack of collaboration, lack of interest in public welfare, and victimisation. All three types of explanations are inspired by North American or North European models, and "blame" the South for not being more like the North. In the last part of this article two scenarios are discussed. The first is that the cleavage between North and South will remain in the coming years. The second is that the cleavage will disappear as a result of European cultural and economic integration process and new cleavages formed by non-European immigration.

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Hans E. Andersson: Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter.</i> Anm. av Sverker Gustavsson.	184
<i>Henrik Berglund: Hindu Nationalism and Democracy.</i> Anm. av Hans Blomkvist.	263
<i>Karin Borevi: Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället.</i> Anm. av Lauri Karvonen.	342
<i>Olivier Danjoux: L'etat, c'est pas moi. Reframing Citizenship(s) in the Baltic Republics.</i> Anm. av Anders Uhlin.	50
<i>Maud Eduards: Förbjuden handling.</i> Anm. av Hans Enroth.	89
<i>Bent Flyvbjerg: Making Social Science Matter. Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again.</i> Anm. av Astrid Hedin.	79
<i>Astrid Hedin: The Politics of Social Networks.</i> Anm. av Johan P. Olsen. Replik.	70
<i>Elena Hellberg-Hirn: Soil and Soul. The Symbolic World of Russianness.</i> Anm. av Anders Hellström.	82
<i>Hans Johansson: Beslutsfattande i offentlig förvaltning: Högre utbildning och forskning i Sverige ur en policynätverksansats.</i> Anm. av Evert Vedung. Replikskifte.	60
<i>Petra Krantz Lindgren: Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande.</i> Anm. av Lars Carlsson.	259
<i>Lucas Pettersson: Information och identitet. Synen på televisionens politiska roll i Sverige och EU.</i> Anm. av Sverker Gustavsson.	252
<i>Johan Tralau: Människoskymning. Främlingskap, frihet och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger.</i> Anm. av Raino Malnes.	177
ABSTRACTS	96, 191, 271. 348

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT, BOX 52, 221 00 LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Uppsatser granskas från denna årgång genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar, översikter och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, bengt.lundell@jur.lu.se.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfång bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturförteckning.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentesssystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico–Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.